

VITA, HOZZÁSZÓLÁS, ESZMECSERE A TUDÁSALAPÚ TÁRSADALOMRÓL

2017. évi 3. számunkban Domschitz Mátyás *Új világ – a tudásalapú társadalom* címmel vitairatot közölt azzal a céllal, hogy kommunikációtudományi közegben eszmecserét, vitát indítson olyan témákról és kérdésekről, mint a tudástársadalom fogalma, értelmezése; tudás- és tőkefajták és egymáshoz való viszonyuk; tudástársadalom és globalizáció; hol tart Magyarország a tudástársadalom kiépítésében; mi minden szükséges ahhoz, hogy Magyarország jelentősen előre tudjon lépni a tudástársadalom felé; egyenlőtlenségek és felszámolásuk lehetőségei a tudás termelésében, illetve megszerzésében; és hasonlók. Mostani számunk VITA, HOZZÁSZÓLÁS rovata az eddig érkezett hozzászólásokat tartalmazza; gazdag, színes, gondolatébresztő anyag.

Folyóiratunk nyitva áll a vita, az eszmecsere, a közös gondolkodás folytatására, tehát várjuk a további hozzászólásokat, és természetesen az eddigi szerzők, hozzászólók egymás írásaira is reagálhatnak.

AZ EPISZTEMOLÓGIAI ÉS AZ AXIOLÓGIAI TUDÁS

**Hozzászólás Domschitz Mátyás „Új világ – a tudás-
alapú társadalom” című vitairatához**

Csepeli György

csepeli.gyorgy@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.1.3

Absztrakt

A hozzászólásban a régi és az új tudás közötti különbségek kerülnek megvitatásra. A technológiai változások következtében az emberi világ visszavonhatatlanul megváltozik, kiélezve a globális egyenlőtlenségeket. A hálózatos mesterséges intelligencia alkalmazások kiváltják az episztemológiai tudást, melynek helyére a gépek számára elérhetetlen axiológiai tudás kerül.

Kulcsszavak

régi és új tudás, globális egyenlőtlenség, mesterséges intelligencia

EPISTEMOLOGICAL AND AXIOLOGICAL KNOWLEDGE

György Csepeli

Abstract

In this contribution to the paper of Mátyás Domschitz, the difference between the nature of epistemological and axiological knowledge is presented. Due to the technological changes, the human world will change irrevocably, resulting the increase of inequality on a global level. Networked AI applications will replace human epistemological knowledge opening the space for the axiological knowledge that cannot be accessed by machines.

Keywords

old and new knowledge, global inequality, artificial intelligence

AZ EPISZTEMOLÓGIAI ÉS AZ AXIOLÓGIAI TUDÁS

Hozzászólás Domschitz Mátyás „Új világ – a tudásalapú társadalom” című vitairatához

Csepeli György

Domschitz Mátyás jó helyen keresi az új és a régi tudás közötti feszültségek okait, de a kilábalás útjait rossz irányban látja. Sok társadalomkutató nézeteivel (pl. Daniel Bell, Pierre Bourdieu, Z. Karvalics László) összhangban helyesen állapítja meg, hogy „nő az immateriális tényezők aránya az anyagi termeléshez képest”. Ez a tendencia a modernitással együtt kezdődött, s a poszt-modernitásban hallatlan mértékig felerősödött. Minden alapunk megvan annak feltételezésére, hogy a jövőben a materiális-immateriális megkülönböztetés is érvényét veszti.

Domschitz vitaindítójának érdemét első sorban abban látom, hogy az új tudás tárgyalásakor nemcsak az episztemológiai, hanem az axiológiai elemeket is figyelembe veszi. Max Weber még tudta, hogy a modernizáció hajtó erejét az értékek adják, melyek nélkül nem lennének cselekvők, akik megteremtik és működtetik a modern társadalmat. A modern projekt válsága éppen onnan való, hogy az értékek kikerültek a projektből, mely önmagára gerjedve, teremtve-rombolva haladt előre a földi térben.

Az sem szorul különösebb bizonyításra, hogy a Földön élő emberek mindegyikére ható modernizáció az emberek részére ugyan páratlan esélyeket kínált a boldogság keresésére, de a lehetőséget jóval kevesebben voltak képesek realizálni azok számához képest, akik a „boldogság-termelésből”, azaz a jólétekből kimaradtak. A javakhoz való társadalmi hozzáférés Pareto által felállított szabálya a modern, globális világban is kegyetlenül érvényesül: a javak 80%-ából 20% részesült, meghagyva a javak 20%-át a nélkülöző 80%-nak.

Az egyenlőtlenségek területi eloszlása szerfelett egyenlőtlen. Az előnyös helyzetűek Észak-Amerikában, Ausztráliában, Japánban és Nyugat-Európában koncentrálnak, míg a hátrányos helyzetűek zöme az arab világban és fekete-Afrikában él. A modernizációból korábban kimaradt, Huntington értelmében vett civilizációk a 20. század második felében megkezdtek a felzárkózást: ennek jelei jól láthatók Kínában, Indiában és Dél-Amerikában, nem is beszélve a dél-kelet-ázsiai kis tigrisekről. Mindez visszahat a korábban előnyös helyzetű civilizációkra, melyek idegesen reagálnak a gazdagság világába újonnan érkezők sikereire. Fokozza a nehézségeket, hogy a globális migráció következtében a civilizációk összekeverednek, s a hátrányos helyzetűek javításáért küzdő milliók az előnyös helyzetűek közé ékelődnek, anélkül, hogy fel akarnák adni a magukkal hozott kulturális, vallási és etnikai identitásukat.

A földi világban minden korábbi korszakhoz képest erősebben érvényesülnek a konvergens erők, miközben ugyanolyan intenzitással működnek a divergens erők is. A környezet pusztítása, az ívóvizek elapadása, a klímaváltozás, a terrorizmus, az internetre alapozott kommunikációs architektúra sebezhetősége mind olyan kihívás, mely egyetlen civilizáción belül sem kezelhető, legyen az bármilyen hatalmas gazdasági, politikai és katonai értelemben.

Az új tudás, melyről Domschitz Mátyás beszél, episztemológiai értelemben egyre inkább leválik az emberről. Az internetre alapozott kommunikációs architektúra kiiktatja a fizikai és a metafizikai valóság között korábban magától értetődő határt, s egy új, Ropolyi László szavával, „harmadik valóságot” hoz létre, melynek alakításában és fenntartásában az emberek egyre kevésbé vesznek részt. Az emberi élet zökkenőmentes lebonyolításához szükséges tudások túlnyomó többsége algoritmizálható, s mesterséges intelligencia alkalmazásokkal kiváltható. A hálózatba kapcsolt mesterséges intelligenciák szinergiája révén ez a tendencia felgyorsul, s már a közeli jövőben várható, hogy mesterséges intelligencia alkalmazások váltják ki a rutin műveletek elvégzésére irányuló tevékenységeket, melyeket korábban emberek végeztek.

A „harmadik valóság” teljesen átalakítja a gazdaságot, a kultúrát, a politikát, s teljesen új megvilágításba helyezi a korábbi egyenlőtlenségi problematikát. Domschitz jól látja, hogy a garantált alapjövedelem megfelelő eszköz arra, hogy megvédje a társadalmi munkamegosztásból korábban kiesett tömegeket az elnyomorodástól. A 4. ipari forradalom kibontakozásával azonban új egyenlőtlenségek keletkeznek, melyek azokat is sújtani fogják, akik a hálózatosodásra épülő, új generációs mesterséges intelligencia alkalmazások megjelenése előtt még biztosnak vélt pozíciókat foglaltak el a társadalmi munkamegosztásban.

Kevesen lesznek, akik a tanuló, a bizonytalanságok kezelésére alkalmas mesterséges intelligencia alkalmazások algoritmusait kezelni és fejleszteni tudják majd. Az igazi kérdés a kétféle egyenlőtlenség együttes kezelése. Az első típusú, a 4.0 előtti világban létrejött egyenlőtlenségek nemcsak a tudás, hanem más tőkefajta tekintetében is hátrányos helyzetet eredményeztek, melynek kezelésére az egyes nemzeti társadalmak különféle típusú jóléti, szociálpolitikai megoldásokat alkalmaztak. E megoldások nem voltak megfelelőek, mivel képtelenek voltak megelőzni az egyenlőtlenségek újratermelődését a gyermeki szocializációban, nem voltak képesek szétpattintani a „szegénység kultúrájának” gyűrűjét, s arra sem voltak alkalmasak, hogy a közép- és felső rétegek diszkriminációs hajlandóságát csökkentsék, amennyiben a „szegény” és a „kisebbségi” kategóriák között átfedés mutatkozott. A jóléti szociálpolitika csak felületi megoldást hozott (bár Magyarországon még azt sem).

Az új egyenlőtlenségek mélyrehatóbbak és radikálisabbak lesznek minden korábbihoz képest, mivel a 4.0 ipari forradalom révén olyan gazdaság jön létre, melyben azoknak sem lesz helyük, akiknek a korábbi gazdaság rutin tudást igénylő munkahelyein helyük volt.

Az új gazdaságban nemcsak a manuális munkákra nem lesz szükség (melyek java része már korábban is eltűnt), hanem a fehér galléros munkák java része is eltűnik. A hálózatos, önfejlesztő, bizonytalanságok kezelésére alkalmas, Big Data alapú mesterséges intelligencia alkalmazásokkal nem lesznek versenyképesek az emberek, akiknek a helyét a materiális és az immateriális termelésben botok és robotok veszik át. Munkájuk csak azoknak lesz, akik a kutatással, fejlesztéssel, újítással foglalkoznak.

Erre a fejleményre kellene felkészülni. A mindenkinek alanyi jogon járó garantált alapjövedelem szükséges, de nem elégséges feltétel. Ez a helyzet csak akkor lesz kezelhető, ha az axiológiai tudás szempontjait is figyelembe vesszük, amit Domschitz a „jóról való tudásnak” nevez. De emellett ott van még a tudás a szépről, az igazról, az igazságosról, az üdvözítőről, amik együtt véve értelmet és hitet visznek az életbe.

Az új világ csak akkor lesz élhető, ha visszahozza azt a fajta tudást, melyet a múltban a kultúra őrzött, s a család, az iskola, a kulturális közösségek nemzedékről nemzedékre átörökítettek. E feladat átvételére az internet alapú új kommunikációs architektúra csak akkor lesz képes, ha a termelésben (de nem a fogyasztásban) fölöslegessé váló emberek újabb és újabb nemzedékei kiszabadulnak a Heidegger által „planetáris idiotizmusnak” nevezett globális machináció szorításából, s visszatérnek a kezdetekhez, amikor a létre kérdező igazi kérdések születtek, s a válaszokat azóta sem találjuk.

IRODALOM

- Bell, Daniel (1973) *The Coming of the Post-Industrial Society: A Venture into Social Forecasting*. New York, Basic Books. <https://doi.org/10.1093/sf/53.2.364-a>
- Bourdieu, Pierre (2008) *A társadalmi egyenlőtlenségek újtermelődése*. Budapest, General Press.
- Csepeli György (2017) A 4.0 ipari forradalom gazdasági és társadalmi hatásainak rövid SWOT elemzése. *Tőke-Piac-Gazdaság*. 10: 19–20.
http://www.kx.hu/kepek/iask/hirkepek/Csepeli_Toke_Piac_Gazdasag%202017.%20okt.pdf
- Heidegger, Martin (2006) A világkép kora. In: Heidegger (2006) *Rejtektak*. Budapest, Osiris, 70–88.
- Ropolyi László (2017) Virtualitás mint harmadik létszféra. *Magyar Tudomány*. 178. évf. 8. szám, 918–928.
http://epa.oszk.hu/html/vgi/ujepa_kardex.phtml?aktev=2017&id=00691
- Z. Karvalics László (2001) *Információ, társadalom, történelem*. (válogatott írások) Budapest, Typotex.
- Weber, Max (1982) *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.

KÉT TANÍTÁSI NYELVŰ HAZAI OKTATÁS A TUDÁSALAPÚ TÁRSADALOMBAN

Illik Péter

peterillik@hotmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.1.7

Absztrakt

Nyugat-Európában a kétnyelvű oktatás és a CLIL (Content and Language Integrated Learning) van fókuszban, mint a nyelvi fejlesztés, tantárgyköziség és multikulturális érzékenység eszköze. Magyarországon ez azonban mind a kormányzat, mind pedig a tudás alapú társadalom teoretikusainak vakfoltjában van. E rövid cikk szerzője pusztán kiemeli a kétnyelvű oktatás és tudás alapú társadalom kapcsolatát, megemlítve, hogy a CLIL adekvát választ ad a magyar középiskolai oktatás egyik alapkérdésére: információátadás vagy kompetenciafejlesztés? A CLIL kombinálja a kettőt, hogy erősítse a tanulók nyelvi és tudásalapú kompetenciáját is.

Kulcsszavak

CLIL, kétnyelvű iskolák, kompetencia, elitizmus

HUNGARIAN BILINGUAL EDUCATION IN A KNOWLEDGE-BASED SOCIETY

Péter Illik

Abstract

In Western-Europe, bilingual teaching and CLIL (Content and Language Integrated Learning) is in focus as a tool of language development, cross-curricular teaching and raising multi-cultural awareness. In Hungary it is in the blind spot of the government and even of theorists of knowledge-based society. The author of this short article only highlights connections of bilingual education and knowledge-based society mentioning that CLIL is an adequate answer to one of the basic dilemmas of Hungarian secondary school teaching: giving information on a subject or developing competences? CLIL combines both to enhance learners' language and knowledge-based competences.

Keywords

CLIL, bilingual schools, competence, elitism

KÉT TANÍTÁSI NYELVŰ HAZAI OKTATÁS A TUDÁSALAPÚ TÁRSADALOMBAN

Illik Péter

Domschitz Mátyás vitaindítónak szánt írása a facebook hírfolyam részeként jutott el hozzám, ami kiválóan példázza az információs társadalom egyik legfontosabb jellemzőjét, az információ mobilitását, amely jó esetben a konstruktív társadalmi vitát és információszerzést szolgálja vagy szolgálhatná.

Az írást alapvetően, mint – történész doktor és – 15 éve angol nyelven történelem tárgyat tanító középiskolai tanár szemlélem, és élek kérdésekkel vele szemben.

Első érzésem az, hogy egy nagyon elméleti írásról van szó, ami felhívja arra a – szerintem – nem szerencsés tényre a figyelmet, hogy az oktatásról megnyilatkozók zöme szakember, azon belül is elméleti: akadémiai kutató, felső oktatásbeli szakértő, publicista, politológus vagy kormányzati-hivatali dolgozó. Így meglehetősen „makro szemmel” gondolkodnak róla. Míg azok, akik a „mikro szinten” vannak, akiknek élő kapcsolatuk van a középiskolával (szülők, diákok és tanárok), kevésbé jelennek meg. Ezért nagyon gyakran kimaradnak olyan gyakorlati megfontolások az elemzésekből, mint például az, hogy idehaza a középiskolai tanárok heti 22-26 órában tanítanak, míg Romániában és Lengyelországban is ez az óraszám 18.¹ De ugyanígy érdemes lenne a diákok túlterheltségét is megnézni, nem csak az óraszámok szintjéig (heti 32-36 óra), hanem annál lejjebb is, azaz gyakran olyan órák (pl. matematika) kerülnek 6-7. tanórába, amelyek megkívnák a szellemi frissességet.

Második érzésem pedig az, hogy e vitairat hazai közoktatásra vonatkozó állításai mögött egy alapparadoxon húzódik meg, ami igen jellemző a – joggal – kritikus hangütésű, elsősorban liberális² szemléletű írásokra: mégpedig az, hogy a tudásalapú társadalom csak úgy van. Nem, ezt kialakították, mégpedig éppen azok az emberek, aki a korábbi „elavult oktatási szemléletben” kaptak nevelést, és a nem mai értelemben vett tudásalapú társadalomban nőttek fel. Ennek a feloldása az, hogy a korábbi, ma elavultnak tekintett módszerek is alkalmasak voltak gondolkodási készségek (kompetenciák) kialakítására, mint amilyen a problémamegoldási készség. Ugyanis, ha ez nem lenne így, nem alakult volna ki a mai információs társadalmak bázisai: a régi rendszerben tanult emberek alkották meg a digitális technikát, internetet etc., és meg tudják oldani azokat a mai problémákat, amelyekre korábban azok hiányában nem is voltak felkészítve. Tehát a mai (hazai, de európai is) közoktatás egy organikus, szerves

¹ Ez alapvetően finanszírozási kérdés, erről: http://hvg.hu/itthon/20170105_Kiderult_mennyi_penz_megy_a_magyar_oktatásra_siralmas?utm_exp=13243043.8USXuGWPRhWtdjJmATShwQ.0&utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.hu%2F

² A kifejezést nem politikai, hanem szemléleti terminus technikusként használom, a későbbiekben kitérek rá, és csak jobb híján vagyok kénytelen alkalmazni, amint az kiderül majd.

fejlődés eredménye, amelyet nagyon nehéz rapid módon reformálni. Erre jó példa a 2005-ben hirtelen bevezetett két szintű, kompetencia alapú érettségi. Teljesen átalakult például a történelem érettségi, amelynek alapja az okmagyarázás képessége lett. Ellenben a tanító kollégák még nem ebben az szellemben kaptak tanári képzést! Tehát az oktatás folyamatosan nem organikus reformoktól szenved, jelenleg is változóban van. Ez önmagában kérdéses, hogy helyes-e?³ Jót tesz e a közoktatásnak (általában, illetve a magyarnak), hogy folyamatosan változik, miközben hozzávetőleg 10-20 éves kifutásra van szükség az eredmények társadalmi hatásainak mérésére?

„A polgárosodó középosztály és az elit jelentős önerőt szánt a saját és gyerekei oktatására. Megteremtette a szegény állami oktatás magasabb színvonalú alternatíváját. Kialakultak reform pedagógiai, elit általános és középiskolák; ezeket ma visszafejleszti az állam.”⁴ Megnézve a hazai közoktatási rendszert, elitiskolákról nem feltétlenül lehet beszélni: vannak természetesen olyan alapítványi intézmények, amelyek kizárólag tandíjából élnek, de ezek száma meglehetősen csekély.⁵ Ha „elitiskola” alatt a budapesti jónevű középiskolákat értjük, akkor viszont az „elit” definícióját kell újragondolnunk: ugyanis tény, hogy idekerülnek a legjobb tanulmányi eredményekkel rendelkező, végzős általános iskolások. Viszont felmerül a kérdés, hogy ezekben az iskolákban: (1) mekkora hozzáadott értéket termelnek a pedagógusok, valóban képzetesebbek-e, jobbak-e, módszertanilag változatosabb eszközökkel rendelkeznek-e, mint más intézmények tanárai? (2) Jobbak-e a tanulás anyagi körülményei, mint más intézményekben? (3) Az intézményi rangsorok összeállítását képző mércék (mint az OKTV helyezések, tovább tanulók aránya, kompetenciamérések eredményei) valóban alkalmasak-e az „elitség” mérésére? Szóval tulajdonképpen mi is az az elitiskola?⁶ Egy példa csak a mérőszámok problémájára, amely átvezet a hazai két tanítási nyelvű intézmények irányába. Ezen intézmények ugyanis nem állnak jól a továbbtanulók számát tekintve, mivel diákjaik jelentős része külföldön tanul tovább, viszont a továbbtanulási arány számításakor csak a hazai felsőoktatásban továbbtanulók számát veszik figyelembe!⁷

A további kérdés tehát az, hogy a két tanítási nyelvű középiskolák⁸ elitiskoláknak tekinthetők-e a vitacikk szerzője számára? Ugyanis ezen iskolák zöme nem, vagy csak minimális tandíjat kér az oda jelentkezőktől, mégis a legalkalmasabb iskolatípus arra, hogy az új kormányzati rendelkezésnek, miszerint 2020-tól csak középfokú nyelvvizsgával lehessen a felsőoktatásba felvételizni,⁹ megfeleljen. A két tanítási nyelvű iskolák rendszere¹⁰ nem csak a vitairat szerzőjének cikkéből maradt ki, de lényegében a magyar (mindenkori) kormányzati gondolkodásból is, amire álljon itt néhány példa: nincsenek külön államilag készített tankönyvek és idegen nyelvű atlaszok, a csoportbontások miatti nagyobb tanárigényt nem finanszírozza az állam, az érettségi követelmények ugyanazok, a magyar nyelvű oktatásra kidolgozott kerettanterv ide is vonatkozik. Azaz tulajdonképpen az állam nem foglalkozik a két tanítási nyelvű

³ Az új, 2005. évi érettségi reform kapcsán erről: Halász Gábor: Érettségi reform – a változás menedzselése a közoktatásban. (<http://epa.oszk.hu/00000/00035/00099/2006-01-ko-Halasz-Erettsegi.html>)

⁴ Domschitz Máttyás: A tudásalapú társadalom. Közpolitikai vitairat. *Jel-Kép*, 2017/3. szám. 54.

⁵ Vö. http://eduline.hu/kozoktatas/2015/10/26/Ezek_a_legdragabb_kozepiskolak_Magyarorszag_MEX5RL

⁶ Hogy mennyire összezavarja ez a közvéleményt, arra csak egy példa: https://www.gyakorikerdesek.hu/kozoktatas-tanfolyamok_magyar-iskolak_4975723-mit-jelent-az-hogy-elit-iskola

⁷ Vö. http://eduline.hu/kozoktatas/2016/10/7/HVG_kozepiskolai_rangsor_2017_legjobbak_top_TU24UB

⁸ Hozzávetőleg 45 ezer tanuló jár ezekbe. Vö. <https://dari.oktatas.hu/index.php?id=kozerdekufliberális>

⁹ Vö. http://eduline.hu/kozoktatas/2017/9/19/2020_erejtsegi_kormanyrendelet_HWQ1F8

¹⁰ Ezt a Kétnyelvű Iskolákért Egyesület próbálja képviselni. <http://kettanyelvu.com/kie/>

iskolákkal, amiből viszont következik, hogy ezek az intézmények meglehetősen autonómak számos területen, például teljesen egyedi hatáskörben oldják meg a kormányzat által okozott problémákat.¹¹ Azaz rájuk paradox módon jelenleg nem feltétlenül igaz az alábbi kijelentés: „Magyarország számára, ha az országba a lakóit is beleértjük, akkor a szociálpolitika központi megoldás a legégetőbb. Ez ad megoldást a sűrűsödő társadalmi konfliktusokra és a felzárkózásra, azonban a politikai elit és az ország erre van a legkevésbé felkészülve. Az „erős állam” kifejezésnek az oktatás terén ma negatív jelentése van. Az iskolák ma szenvedik az erős államot, mert elveszítették az autonómiájukat. A tudásalapú társadalom „erős állam” politikája nem az autonómiákba való részletes beavatkozást jelenti, hanem a célok széleskörű társadalmi vitán alapuló kijelölését, a feltételek biztosítását és a célhoz vezető intézményes eszközök kialakítását. Ez egy mindenki számára egyenlő mobilitási esélyt teremtő szociálpolitika és oktatás lenne, amely alulról szélesíti a tudásalapú társadalomban dolgozni tudó középosztályt szociálpolitikával, oktatással és aktív munkaerő piaci megoldásokkal.”¹²

Ebben a rendszerben tehát az alábbi elmélet is felveti a kérdést: hol a helye a két tanítási nyelvű iskoláknak a vitairat szerzőjének rendszerében? Ráadásul a finn oktatási rendszerben is felmerült az angol nyelven való oktatás problémája.¹³ „Az iskola néha egyenesen maga okozza az egyenlőtlenségeket azzal, hogy a különböző kultúrával érkezett gyerekek között eleve ragsort állít fel, s az egyiket értéktelennek nyilvánítja. Az oktatást érdemes lenne a mindenkor lemaradó iskolák fejlesztésére koncentráltan végezni. Megszabható a szükséges kimeneti teljesítmény az egyes iskolatípusokhoz, illetve évfolyamokhoz, és megmérhető a kibocsátás teljesítménye. Ez alapján megtudható, hogy hol van beavatkozásra szükség, és az oktatáspolitikát a mindenkor lemaradó 10-20%-ra koncentrálna. Ezeket az iskolákat kell feljebb hozni oktatási, módszertani segítséggel, szociális munkával, speciális és külön megfizetett tanári segítséggel, ellenőrzéssel. Mindaddig kell ezt folytatni, míg az iskola el nem éri a meghatározott standardokat. Aztán ismét meg kell találni a lemaradó 10-20%-ot, és fokozatosan ki lehet alakítani, hogy a közoktatás mindenütt egyenlő és növekvő esélyeket adjon. Ez a modell működik Finnországban.”¹⁴

A vitairat Az új munka készségei és az oktatás előtt álló kihívások c. fejezete¹⁵ mindenképpen először elméleti reflexiót kíván, mielőtt visszacsatolom a két tanítási nyelvű oktatáshoz. Csábító lenne azt mondani, hogy egy liberális és egy konzervatív oktatásszemlélet áll szemben egymással, ami talán igaz is, ha e fogalmakat nem politikai értelemben, hanem inkább attitűdként értelmezzük. De talán ennél is szerencsésebb úgy fogalmazni, hogy van egy pragmatikus, és egy humanisztikus, elméleti megközelítés. Az előbbi az, amely újabban tág

¹¹ Itt csak a legégetőbbet hozom példaként, amelyet a kormányzat mai napig nem hajlandó orvosolni. A 4/2013. (I.11.) EMMI rendelet alapján az iskola a történelem tantárgyra vonatkozó tantárgyi kerettantervben foglalt, a magyarság történelmével kapcsolatos tantárgyi tartalmakat és az ahhoz kapcsolódó fejlesztési feladatokat a történelem tantárgyi kerettantervi tematikai egységekhez igazodva magyar nyelven köteles tanítani. Azaz történelem tárgyból a magyar történelmet magyarul, az egyetemest angolul kell tanítani (Vö. 100/1997. Korm. rendelet). Ellenben az érettségi nem változott, azaz a diákok teljes angol nyelven érettségiznek, tehát a bemenet elcsúszott a kimenettől. Ezt az ellentmondást a két tanítási nyelvű intézmények saját hatáskörben kell, hogy feloldják.

¹² Domschitz Mátyás: A tudásalapú társadalom. Közpolitikai vitairat. *Jel-Kép*, 2017/3. szám. 55.

¹³ <https://444.hu/2017/09/18/egy-finn-varosban-ket-even-belul-az-ovodatol-a-doktoriig-mindent-angolul-tanitananak>

¹⁴ Domschitz Mátyás: A tudásalapú társadalom. Közpolitikai vitairat. *Jel-Kép*, 2017/3. szám. 56. A finn oktatás példaértéke nem egyértelműen elfogadott: <https://www.nyest.hu/hirek/a-finn-oktatasi-alkonya>

¹⁵ Domschitz Mátyás: A tudásalapú társadalom. Közpolitikai vitairat. *Jel-Kép*, 2017/3. szám. 57–58.

reklámfelületet kapott, és bekerült a köztudatba. Ennek oka az lehet, hogy ez a nézet szorosan összefonódik a kormányellenes, ellenzéki, modern oktatáspolitikai gondolatával. Ami még érdekesebb, hogy azok, akik ezzel szemben a humanisztikus oktatáspolitikát vallják, nem igazán tudtak koherens válaszrendszerrel adni a pragmatikus nézetekre.

Elsőként következzenek a pragmatikus elmélet legfontosabb állításai:¹⁶ (1) „Az agyunkon átáramló információmennyiségből alig lesz használható tudás.”¹⁷ (2) „Nem azt mondom, hogy mindez haszontalan ismeret, és a tananyag, ahogy van, hiábavaló. Azt mondom, hogy a gyerekek agyán átáramló irtózatosszerű információmennyiségből nem, vagy csak alig lesz később használható tudás.”¹⁸ (3) „Ami szerintem elsősorban hiányzik, az a motiváció. A gyerekek nem értik, mert senki el nem magyarázza nekik, hogy miért jó az nekik, ha megtanulnak adatsorokat. Mármost azon kívül, ha kis időre elraktározzák az elméjükben, akkor jó osztályzatokat kapnak, ha pedig nem, akár meg is bukhatnak, és az ciki. Már a kicsik is azt hallják, hogy azért kell olvasni, mert különben ’buták lesznek.’ Büntetés-jutalmazás; dicséret-megszégyenítés. Ennyit tud a rendszer.”¹⁹ (4) „Az iskolának meg kell keresni a kapcsolódási pontokat a tanított ismeret és a gyerek, mint személy között. Azt kéne kommunikálnia, hogy ez a világ valójában fantasztikus, és az övék – minden ismeret segíti őket abban, hogy egyre inkább birtokba vehessék.”²⁰ (5) „Van olyan, persze, hogy történelem és állampolgári ismeretek. De a gyerekek nem tudják, hogy mi a politika. Néha az az érzésem, az iskola vagy óvni akarja őket ettől, vagy ő maga sem tudja. Pedig a gyerekeket meg kell tanítani politizálni. Tudniuk kell, hogyan működik a választási rendszer. Hogy mi a demokrácia, mi annak az ellentéte, és milyen demokráciák vannak. Az iskolában nem tudják meg, mik az állampolgári jogok és kötelességek, hogy mi az az állam, milyen formái és felfogásai léteznek. Mindezt úgy kéne megtanítani, hogy érezzék: a személyes életükről szól, mert rövidesen, állampolgárként, bele kell szólítani a politikába. A saját érdekükben.”²¹ A felsorolt igények alapján joggal nevezhető tehát ez a publicisztika is (számos hasonló van) pragmatikusnak, ugyanakkor az emberképe alapvetően liberális jellegű, illetve igényrendszere megvalósíthatóság szempontjából idealista. A vita igénye nélkül érdemes megnézni az állítások mögötti elvi alapokat. (1) A diák nagy mennyiségű információt kap, amelyből nem lesz használható tudás. Másképpen feltéve a kérdést, mennyivel leszek jobb szakács például Londonban, ha gimnáziumban rengeteg Arany János memoritert tanultam meg? A válasz a kognitív rendszer (idehaza szinte egyáltalán nem hangoztatott) fogalmával adható meg. Minden, amit megtanulunk, valamilyen módon erősíti kognitív készségeinket, így a memoriterek például javítják a mnemotechnikánkat. Így tehát nagyban valószínű, hogy „szakácsunknak” sokkal gyorsabban fog menni a magyar és az angol szakszavak megtanulása a konyhán. Azaz az Arany-versek megtanulása nem haszontalan, egyszerűen csak nem közvetlenül hasznosul. (2) A motiváció az iskola és a pedagógus által adható, mégpedig logikus módon a tanulás céljainak kijelölésével. Ezen emberképpel pontosan az a probléma, hogy feltételezi, hogy a megértés a helyes cselekvéshez vezet. Könnyen belátható, hogy ez nem igaz, hiszen az emberek túlnyomó többsége tisztában van az alkohol, cigaretta és drogfogyasztás drámai élettani hatásaival, mégis ennek ellenére

¹⁶ Szándékosan a közgondolkodást tükröző publicisztikai és nem pedagógiai írásból idézek.

¹⁷ Balavány György: Iskola a halálom, avagy amire (nem) tanítják a gyermekeinket. (http://hvg.hu/itthon/20170319_Iskola_a_halalom)

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. A cikk írója még számos dolgot sorol fel, amit a gyerekek az iskolában nem tanulnak meg, pl. kommunikáció, pénzzel való bánás, háztartásvezetés etc. De a KRESZT is a közoktatás részévé tenné.

sokan e szenvedélyek betegei. Tehát az ember, mint olyan, képes tudása birtokában is permanensen az általa is megértett önérdéke ellen cselekedni. (3) A középiskolai történelem tananyagának része az állampolgári ismeretek és a szavazati rendszer felépítése is. (4) Az iskola az életre készít fel, ezért oktasson mindent, ami az életben szükséges. Egyrészt, meglátásom szerint az életre csak az élet készít fel. Másrészt, az élet nagyon gyorsan tud változni, így nem biztos, hogy szerencsés folyamatosan az iskolát az élethez igazítani. A humanisztikus felfogás éppen azt mondja, hogy az iskola olyan elméleti alapokat kell, hogy adjon, amelyek aztán alkalmazhatóak a gyakorlatban. Ez azonban feltételezi, hogy a diák valóban kíván önállóan gondolkodni és alkalmazni bármit is a megtanultakból. Harmadsorban pedig egyre fokozódik az az elvárás, gyakran az állam részéről is, hogy a diákokat naponta bent kell tartani minél tovább az iskolában, mert az intézmény feladata mindent megtanítani. Ez nem így van. Az iskola a gyermek fejlődésének egy színtere csupán, a család és a társas közösségek mellett. Nem szerencsés mindennek a tanítását rá hárítani, és nem is alkalmas rá, egyszerűen azért, mert nem lehet minden harmadik munkavállaló pedagógus (a jelenlegi feladatok ellátására sem alkalmas a jelenlegi létszám), illetve a tanárnak is van családja, gyermekei, akiket szeretne ő felnevelni, nem pedig a kollégák által „neveltetni”.

A humanisztikus (vagy nevezzük konzervatív?) középiskola-kép egyik legkoherensebb összefoglalását adja a német Nobel-díjas fizikus (!), Werner Karl Heisenberg (1901–1976) 1976-ban magyarra fordított cikke.²² (1) „Gyakran esik szó arról, hogy vajon nem túlságosan elméleti és élettől idegen-e az a tudás, amit a gimnáziumban elsajátítunk, s hogy vajon a technika és természettudomány korában megfelelő gyakorlati irányú képzés nem készítene-e célszerűbben elő az életre? Ezzel a humanisztikus műveltség és a mai természettudomány viszonyának sokat taglalt kérdését érintjük.”²³ (2) „Melyek azok az okok, melyeket a humanisztikus gondolat képviselői mindig újból felhoznak az antik nyelvekkel és antik történelemmel való foglalkozás érdekében? Mindenekelőtt joggal hivatkoznak arra, hogy egész kulturális életünk, gondolkodásunk és érzelmvilágunk az európai kultúrkör szellemi szubsztanciájában gyökerezik, tehát abban a szellemi lényegben, amely az antik világban kezdődött, melynek kezdeténél ott állt a görög művészet, a görög költészet és a görög filozófia, amely azután a kereszténységben az egyház létrehozásával megélte nagy fordulatát, s végül a középkor végén a keresztény erkölcsnek az antik szellemi szabadsággal való nagyszerű egyesítésével a világot mint Isten világát felfogta, s a felfedező utakkal, természettudománnyal és technikával alapjaiban átalakította. A modern élet minden területén, tehát minden olyan esetben, amikor akár szisztematikusan, akár történetileg, akár pedig filozófiailag a dolgok mélyére hatolunk, azokba a szellemi struktúrákba ütközünk, amelyek az antik világban és a kereszténységben keletkeztek. Ezért a humanisztikus gimnázium mellett fel lehetett hozni azt az érvet, hogy jó ezeket a struktúrákat ismerni még akkor is, ha a gyakorlati élet számára erre az ismeretre sok esetben nincs szükség.”²⁴ (3) „[...] európai kultúránk egész ereje az elvi kérdésfeltevés és gyakorlati cselekvés közti szoros kapcsolatból ered, s mindig is ebből a kapcsolatból eredt. A gyakorlati cselekvésben más népek és más kultúrkörök éppolyan tapasztaltak voltak, mint a görögök. Ami azonban a görög gondolkodást első pillanattól kezdve megkülönböztette más népek gondolkodásától, a görögségnek az a képessége volt, hogy a felvetett kérdést elvi síkra vitték s ezáltal oly szempontokhoz jutottak, melyek segítségével a tapasztalati ismeretek tarka sokrétűségét rendezni tudták s az emberi gondolkodás számára hozzáférhetővé tudták ten-

²² A humanisztikus műveltség, a természettudomány és az európai kultúrkör viszonyáról. (<http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/heisenberg.html>)

²³ Uo.

²⁴ Uo.

ni.”²⁵ (4) „Azt a gondolatot, hogy a matematika valamilyen módon tapasztalatunk képződményeire illik, rendkívül különösnek és izgalmasnak találtam, és úgy jártam ezzel, ahogy néhány ritka esetben azokkal a szellemi kincsekkel járnunk szoktunk, amelyeket az iskola közvetít: az iskola rendszerint elvonultatja szemünk előtt a szellemi világ különféle tájait anélkül, hogy e tájakban igazán otthonosakká válhatnánk. A tanár képessége szerint az iskolai oktatás e tájakat erősebb vagy gyengébb fényvel világítja meg, s a képek emlékezetünkben hosszabb vagy rövidebb ideig maradnak meg. Néhány ritka esetben azonban egy tárgy, amely ily módon került a látótérbe, hirtelen elkezdi saját fényvel világítani, először csak homályosan és bizonytalanul, majd mindig világosabban, s végül a belőle kiáradó fény gondolkodásunk mind szélesebb területére behatol, más tárgyakra is áthat s végül életünk lényeges részévé válik.”²⁶ (5) „Persze azok, akik súlyt helyeznek arra, hogy az ifjúság az élet küzdelmeire gyakorlatibb kiképzésben részesüljön, ezzel szemben mindig felhozhatják, hogy ezeknek a szellemi alapoknak ismerete a gyakorlati élet számára nem jelent valami sokat. Arra van szükség, mondják, hogy az életben való helytállásra a modern élet gyakorlati készségeit sajátítsuk el: tanítsunk tehát modern nyelveket, technikai módszereket, kereskedelmi és számolásbeli ügyességeket; a humanisztikus műveltség ezzel szemben csak ékszer, fényűzés, amit csak kevesen engedhetnek meg maguknak, azok ti. akiknek sorsuk a létért való harcot a többi emberénél nagyobb mértékben megkönnyítette. Ez talán igaz sok olyan ember számára, akik később az életben tisztán gyakorlati tevékenységet folytatnak s maguk nem kívánják korunk szellemi alakításában részt venni. Aki azonban nem akar ezzel megelégedni, aki valamilyen szakban, legyen az technika vagy orvostudomány, a dolgok mélyére akar hatolni, előbb vagy utóbb antik forrásokra bukkan, s munkája számára sok előnyt jelent, ha a görögöktől megtanulta az elvekben való gondolkodást és az elvi kérdésfeltevés művészetét.”²⁷

Látható tehát, hogy a középiskolai tanítás, és azon belül a történelemoktatás kapcsán is két olvasat, két párhuzamos paradigma van jelen, amelyre jellemző, hogy a tradicionális elvek hígulása, erodálódása zajlik, de nem történt meg az átállás a liberális emberkép jegyében zajló képzésre.

Ugyanakkor, amíg nincs elméleti konszenzus, hogy melyiket is kellene képviselnie a közoktatásnak, addig érdemes félretenni a problémát, és megközelíteni máshogyan, módszertani, praktikus módon. Lehetne-e úgy tanítani (történelem) szaktárgyat középiskolában, hogy információátadás, ha úgy tetszik, ténytanítás, és a használható, praktikus, kompetenciaalapú tudás kombinálódjék?

Meglátásom szerint erre (is) ad választ a CLIL (Content and Language Integrated Learning). Ennek szellemi szülőatyja az angol oktatás, így e módszer teoretikus háttere is jórészt angol.²⁸ E módszert idegennyelv-tanításra dolgozták ki, alkalmazható nyelvórán (pl. angol), illetve nem anyanyelven történő szaktárgy (pl. történelem angol nyelven) oktatása során. Ugyanakkor semmi nem zárja ki, hogy anyanyelven zajló órán is használja a tanár. Lényege,

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Például: Coyle, Do – Hood, Philip – Marsh, David (2010) *CLIL*. Cambridge; Dale, Liz – Tanner, Rosie (2012) *CLIL Activities*. Cambridge; Mehisto, Peeter – Genesee, Fred (eds. 2015) *Building Bilingual Education Systems*. Cambridge; Bob Moon (2016ed.) *Do Universities Have a Role in the Education and Training of Teachers?* Cambridge; A CLIL általános iskolai alkalmazásáról idehaza vö. Kovács Judit munkái, pl. *A gyermek és az idegen nyelv: Nyelvpedagógia a tízen aluliak szolgálatában*. Budapest, 2009. A szerző legújabb, két tanítási nyelvű iskolákról szóló összefoglaló munkája megjelenés előtt áll.

hogy a tartalmat és a nyelvet együtt, egy integrált rendszerben igyekszik elsajátíttatni a diákokkal, és a tudást – jelen esetben a történelmit – gyakorlativá próbálja tenni. Természetesen itt nem lehet figyelmen kívül hagyni a középiskolai történelemtanítás hazai környezetét sem:²⁹ a 2012. évi (és jelenleg is érvényben lévő) Nemzeti Alaptanterv³⁰ és kerettanterv³¹ szerint 9–10. osztályban heti kettő, 11–12. osztályban heti három történelemórában kell dolgozni, ami kevesebb, mint korábban. Bár az is igaz, hogy az iskolák ettől helyi szinten eltérhetnek pozitív irányba. A 2012 előtti tananyagtartalom mennyiség nem nőtt, viszont jelentősen átstrukturálódott: 9. évfolyamon magyar és egyetemes történelemből is el kell jutni 1490-ig (korábban 10. év második feléig kellett ezt teljesíteni), 10. évfolyamon 1848-ig, 11. évfolyamon pedig 1945-ig. Mindezt heti két órában, ami a történelem órákat eszelős rohanássá teszi, amelyben a tanár rengeteget magyaráz, a diákok aktivitása kevés teret kap. A helyzet 12. évfolyamra lesz jobb, mert ott a tananyag 1945-től 2010-ig tart „csak”. Ezzel viszont az a probléma, hogy a 2017. tavaszi történelem érettségi tartalmában – a korábbiakhoz hasonlóan – 80%-ban a 9–11. évfolyamos anyagot tartalmazza, pont azt, amellyel végig rohanni kellett. Míg, amelyekre a legtöbb idő jutott, azt kérdezte a legkevesebbet. Azaz a kimeneti szabályozó nem fedte a bemenetét.³² (Ebben sem: a kétnyelvű történelem oktatás egyik „rékfenéje”, hogy 2012 óta világtörténetet angolul, a magyar történelmet magyarul kell tanítani, miközben a történelem angol nyelven tárgyból az érettségi nyelve teljesen az angol.) Ebben a helyzetben tisztán CLIL-ben nem lehet tanítani, ellenben bizonyos feladatokat, ötleteket át lehet venni, mind az idegen nyelven, mind pedig a magyar nyelven történő középiskolai történelemoktatásban. Persze fontos megjegyezni, hogy a hagyományos magyar elméleti és gyakorlati történelem-oktatási módszertani kultúra is ismeri a munkáltatás fogalmát, és számos lehetőségét veti fel a gyakorlásnak, tanulási aktivitásnak is. Bár ezeket nem ismertetem, de azért az az állítás megkockáztatható, hogy a magyar középiskolai történelem tanításban a gyakorlás elválik az új információ elsajátításától, sokkal inkább annak konszolidálására szolgál. CLIL-ben ez teljesen más. Álljon itt néhány példa: (1) a hazai történelemtanítás is ismeri a forrásolvasást, ellenben CLIL-ben egy tanár például mondatokra vágná fel a forrás szövegét, és nem csak az lenne a feladat, ami egyébként (elolvasni, megérteni, a feladott kérdésekre válaszolni), hanem előbb sorrendbe kellene rakni. Azaz a szöveggel először, mint nyelvi produktummal kell dolgozni, ami segíti például a szövegalkotási stratégiák megértését. Ha ezt magyar nyelvű forrással csináljuk magyar történelem órán, akkor nemcsak tematikusan valósul meg a történelem és a magyar nyelv és irodalom tantárgy integrációja (azaz nem merül ki abban, hogy a magyar tanár néha tanít egy kis történelmet és viszont), hanem kompetencia szinten. Ha ugyanez a feladat angol nyelvű történelem órán, akkor pedig az angol és a történelem tárgyak között valósul meg a kompetencia alapú integráció. (2) Nagyon fontosak a CLIL-rendszerben az ún. grafikus szervező elemek. Ezekkel több feladat végezhető, időkerete változhat, kiadható papíron, vetíthető ppt diára. Végezhető egyéni, pár és csoport munkában is. Ilyen pl. a „spider diagram” is. Itt egy központi téma megadható, pl. Károly Róbert uralkodása, amihez a diáknak kell a nagy csoportokat (pl. belpolitika, gazdaságpolitika etc.) hozzárendelni és azokat feltölteni tényekkel. Ez segít szó szerint leképezni egy olyan logikai struktúrát, amit lényegében az érettségi esszé is elvár.

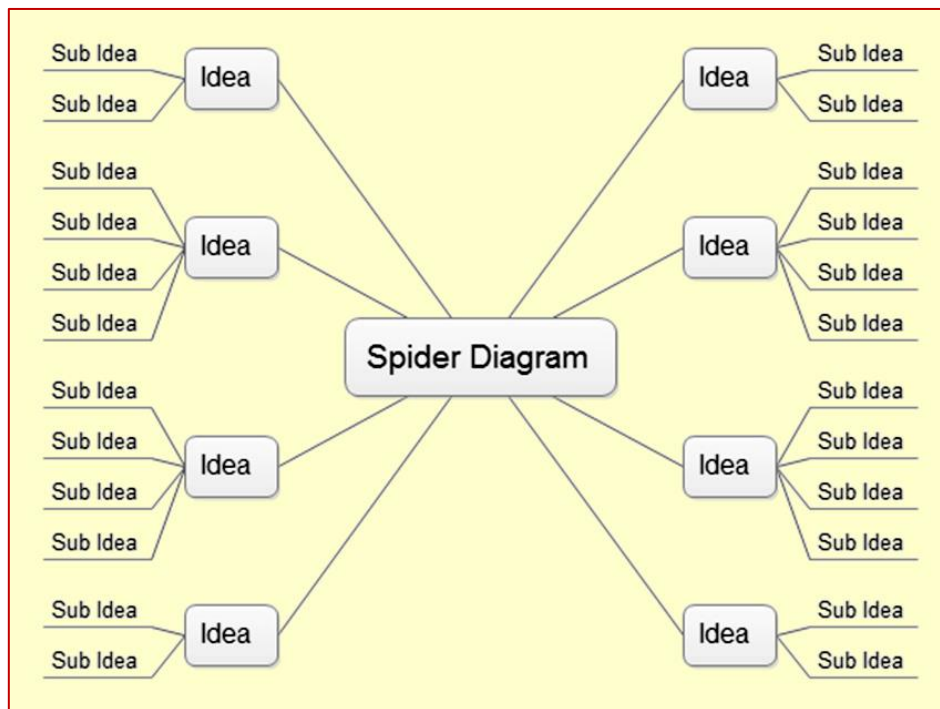
²⁹ Ezekről részletesen: Illik Péter: Kérdésfelvetések a történelem angol nyelven való hazai középiskolai tanításáról. In: Illik Péter (2016) *A tanár, a történész és a komplex*. Budapest; Török Sándor: *Történelem angol nyelven?* <http://ujkor.hu/content/tortenelem-angol-nyelven>

³⁰ <http://ofi.hu/nemzeti-alaptanterv>

³¹ http://kerettanterv.ofi.hu/03_melleklet_9-12/index_4_gimn.html

³² Két tanítási nyelvű középiskolákban nyelvileg sem fedi egymást a ki- és bemenet. Vö. 11. lábjegyzet.

1. ábra

Forrás: <https://www.edrawsoft.com/spiderdiagram.php>

(3) A szókincsépítés magyarul is működik, mivel a történelmi szakszavak jó része nem magyar, illetve jelentése egy anyanyelvi beszélő számára is új. A tervezett óra történelmi szakszavait ki lehet osztani tanuló pároknak, akik megpróbálják megfejteni a jelentést, de variálható úgy is, hogy a kifejezések mellé megkapják a definíciót, amivel össze lehet párosítani. Például Hunyadi Mátyás uralma kapcsán: Reneszánsz, Corvina, Fekete Sereg, füstadó, rendkívüli hadiadó etc. Lehet a definíciót grafikus elemhez (pl. képhez) is párosítani.

Egy tudás alapú társadalomnak jelenleg alapja kell legyen a nyelvismeret (azon belül is az angol). Ennek zászlóshajói idehaza a két tanítási nyelvű intézmények, amelyek méltatlanul kevés helyet kapnak a jelenlegi oktatásról folyó közbeszédben, illetve bennem is hiányérzetet keltett e kérdés tárgyalása a vitacikk oktatásról szóló részében. Írásomban a két tanítási nyelvű oktatás kapcsán érintettem még a további problémákat: (1) azok az elvek, amelyek mentén a hazai oktatás reformját sokan elképzelik, nem feltétlenül megkérdőjelezhetetlenek. (2) A magyar oktatásról véleményt (legyen az szak- vagy populáris) formálók szinte teljesen mellőzik a két tanítási nyelvű oktatást. (3) Vannak olyan módszertani megoldások, amelyek a sokak által túl elméletinek tartott tárgyakat (történelem tárgyból hoztam példát) is gyakorlativá teszik. (4) A két tanítási nyelvű iskolák modellje és oktatási módszerei sok szempontból például szolgálhatnának az egy nyelvű oktatásban is.

ELMÉLETI KÍSÉRLET AZ ARCHÍVUMRÓL

Kiss Endre

andkiss@hu.inter.net

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.1.15

Absztrakt

Az archiválás eredeti eszméje bizonyosan az egyik első valóban és hamisítatlanul *posztmodern* idea. Az alapgondolat a hatvanas és a hetvenes évek fordulóján született meg, *Borgestől* és *Foucaulttól* származik. Meghatározó tény, hogy e két, egymással egyébként nem harmonizáló felfogás még a személyi *számítógép diadalútja előtt* fogalmazódott meg. A PC elfogadottá tette azt is, hogy a technikai integrálhatóságnak nem szükségszerű együtt járnia a tartalmi integrálhatósággal. Az archiváció fejlődésének reflexiójakor világossá válhat, hogy a filozófia és az elméleti tudományosság eddig egyáltalán nem foglalkozott a tudással, *mint* tudással. Ily módon az archiválás a *kontingencia enciklopedizmusává* fejlődött, miközben a tizennyolcadik század nagy enciklopedizmusa lexikális felépítése ellenére is valódi tudásintegrációvá változott.

Kulcsszavak

archívum, társadalmi tőke, Borges, Foucault, Bill Gates, tudás, posztmodern, tudástársadalom

ON A TENTATIVE THEORY OF THE ARCHIVE

Endre Kiss

Abstract

The original idea of archiving came from *Borges* and *Foucault*, and is profoundly characteristic of the last third of the twentieth century. Both founding concepts had been crystalized therefore already before *the triumph of the PC*, i.e. prior to the period of the electronic network configuration. The PC legitimized the idea as well that technical integrability of knowledge must and should not necessarily go together with conceptual integrability. Archiving might become a new science of knowledge. By reflection one becomes aware of the fact that philosophy up to now has hardly dealt with knowledge as knowledge. Archiving necessarily leads further also to a new socialization of every kind of knowledge. In a strange way, it is however an *individually constructed socialization*.

Keywords

archiv, social capital, Borges, Foucault, Gates, knowledge society, post-modernism

ELMÉLETI KÍSÉRLET AZ ARCHÍVUMRÓL

Kiss Endre

A világhálón lehetséges „archiválás”, különféle, sőt a legkülönbélebb „archívumok” felépítése a neten bizonyosan nem tartoznak azok közé a hívószavak közé, amelyek különösebben hatnának a figyelmes olvasóra, jóllehet az információtechnika egyes lépéseinek állandó beharangozása nagyon is hat erre a körre.

Ebben az esetben is arról van szó, hogy olyan forradalmi változás öltött alakot, amely a kimerült és különösen intellektuális szempontból nem igazán befogadó-képes szélesebb körökben már csak nagyon nehezen követhető. Mindennek a permanens újratanulása természetes akadályokat helyez olyan tartalmak, képességek és innovációk útjába is, amelyek gyors és eredményes feldolgozása létfontosságú lehetne a modern demokrácia számára.

Ha megengedhetnénk magunknak, akár még esztétikainak is nevezhető elragadtatással is figyelhetnénk egy olyan társadalmat (s egyben egy olyan világtársadalmat), ami ilyen sebes és állandó változásban él. Nem kevésbé magával ragadó – ha egy ilyen intenció lehetséges – azoknak az újabb és újabb differenciáló és differenciálódó folyamatoknak a kavargása, amelyek az állandó technikai-mediális-informatikai innovációkból indulnak ki.

Ezeknek a valóban permanens differenciálódási folyamatoknak még nem született meg a maguk szociológiája. Ennek ellenére meg lehet érteni (ha tárgyi szempontból rögtön az is nyilvánvaló), hogy e szakadatlan változásra való *első* reakció, ami azután rendre különleges helyre is tesz a nyilvánosságban, az lesz, hogy az új lehetőség a maga nyilvánvaló kihatásával a kulturális és társadalmi tőke megosztására ismét az egyenlőtlenséget fogja növelni.

A társadalmi- és ezzel értelemszerűen az *esélyegyenlőség* ilyen felvetése (amit nem akarunk részleteiben vitatni, s ezért értékelni sem, csupán regisztrálni) bizonyosan retardálóan hat az innováció közös, kulturálisan közvetített feldolgozási folyamatára. Az igazán frusztráló azonban nem is ez az egyébként önmagában is fontos jelenség. Az elkésztő az, hogy miután valamilyen ideológiává váló okot felfedeztek az egyenlőtlenség további beágyazására, *ettől kezdve már nem történik semmi pozitív lépés az egyenlőtlenség valódi csökkentésére.*

Az archiválás eredeti eszméje bizonyosan az egyik első valóban és hamisítatlanul *poszt-modern* idea, még ha e jelző értelmezéséről természetesen több álláspont van forgalomban. Az alapgondolat a hatvanas és a hetvenes évek fordulóján született meg, *Borgestől* és *Foucault-tól* származik. A szélesebb intellektuális köztudat számára ugyan e személyiségek egymás vállán álltak, segítettek is – akarva-akaratlanul – egymás ismertté válásában, magát az archiválást azonban két, egymástól eltérő filozófiai gondolatkomplexuson belül fogalmazták meg.

Borges jótékony bizonytalanságban hagyta az archiválás alapgondolatát. Egyrészt úgy interpretálta azt, mint annak megtestesülését, mennyire illegitim minden diskurzus-alapítás, azaz a tudásterületek minden lehetséges felosztása. Ezzel egyidejűen egyúttal úgy is értelmezi az archiválást, mint minden tudás eleve meglévő feloldhatatlan relativitását, mint minden

tudás-integráció lehetetlenségét, miközben – a másik oldalon – azt is kimutatja, hogy a tudás kényszerítő erővel integrálható, mégpedig azon a paradox alapzaton, hogy a nem-integrálható tudást még az informatika forradalma előtt többféle kulturális technika képes volt integrálni és *egységként felmutatni*.

Mindezekhez a jelentésváltozatokhoz társult Borgesnél még az is, hogy az idő feltartóztathatatlan változása, mint mozgás, elszakítja egymástól a tudás egyes elemeit, és ezzel lehetetlenné teszi az archiválást. Éppen az így létrejövő lehetetlenség azonban generálja is az archiválás szükségességét és szükségszerűségét.

Ebből a helyzetből meríti Michel Foucault az esetében nem teljesen ritka erőteljes leegyszerűsítéssel a differencia-gondolkodás és a politikai hatalom meghatározó szerepéről alkotott tézisét. Ez vezet a tudás érdemileg állandó, mindenoldalú és örök önkényességének koncepciójához, amire *Foucault* azután felépíti a maga elméletét az archiválásról.

Meghatározó tény, hogy e két, egymással egyébként nem harmonizáló felfogás még a személyi *számítógép diadalútja előtt* fogalmazódott meg; ez is erősíti, hogy az archiválás története igen szofisztikált és ellentmondásos történelemre tekinthet vissza.

Amíg az archiválás alapgondolata máig megőrizte a maga relativisztikus karakterét, ugyanebben a szövegösszefüggésben az elektronikus archiválás immár menthetetlenül konstruktív és termékeny vállalkozásként jelenik meg. A PC minden kétséget kizáróan lekerekítette, ha éppen nem tette egyenesen harmonikussá a kiindulópontok relativizmusát és kibékíthetetlen differencia-logikáját.

Különösen vonatkozik ez Foucault lehetséges következményeire, aki a maga koncepciója alapján a tizenkilencedik század meghatározó tudásintegráló elveinek és tudományainak elemzését figyelmen kívül hagyja (más tizenkilencedik századi és ugyancsak meghatározó jelenségek társaságában). Nem csoda, hogy ebben a felfogásban sem az eszmetörténet (a politikai eszmetörténet sem!), sem a történelemelméleti reflexió, sem a kultúra vagy a művelődés általános, hermeneutikai irányultságú tudományai nem jelennek meg. Ez azt jelenti, hogy ebbe a koncepcióba éppen azok a diszciplínák nem kerülnek be, amelyek a tudásarchiválás (és általában a történelemelmélet, de ez utóbbi most nem tartozik érdeklődési körünkbe) meghatározásában relevánsak lehetnének.

Az oly karakterisztikusan aktuális, a PC-hez kapcsolódó és mindenképpen a poszt-modern és a poszthisztorikus kor valamilyen auráját árasztó archiválás tehát a PC-ét megelőző kor terméke és kezdetektől *paradox* is volt. Ez a paradoxon valóságos oszcilláló mozgással volt azonos, amely az állandó utat jelentette *az archiválás spektakuláris elvi lehetetlensége és egyidejű technikai végrehajthatósága között*. Ez a paradoxon a benne foglalt technikai elemmel, egyik vagy másik oldalának felemelkedésével uralma alatt tartotta a diskurzust, miközben az *archiválás elveire vonatkozó egész kérdésfeltevés* a háttérbe szorult.

A mindenekelőtt a PC-ben testet öltő információtechnológiai forradalom mutatta az előre vezető utat. Az előre lóduló *konstruktív* út azonban nem szórta egészen szét a *dekonstruktív* elemek erőteljes jelenlétét. Miközben a PC igen hatékony és gazdaságos módon lehetővé tette (vagy tette volna) az archiválást, saját forradalmi természetét a nyíltan bevallott *új tetszőlegesség* ködébe burkolta.

Az összes tudás immár integrálhatóvá vált, a számítástechnika s elsősorban a PC azonban csak a „technikai” nehézségeket oldotta meg, az integrálandó tartalmak és az integrálódás folyamatának nehézségeit pedig a tetszőlegesség szférájában perpetuálta. A PC ráadásul végső soron elfogadottá tette azt is, hogy a technikai integrálhatóságnak nem szükségszerű együtt járnia a tartalmi integrálhatósággal. Ily módon az archiválás a *kontingencia enciklopedizmusává* fejlődött, miközben a tizennyolcadik század nagy enciklopedizmusa lexikális felépítése

ellenére is valódi tudásintegrációvá változott. *Sok minden mutat abba az irányba, hogy az archiválásnak a tudás tudományává, sőt, új tudományává kell válnia.*

Ha azonban ezen az úton tovább akarunk indulni, azzal a nehézséggel találkozunk, hogy nem könnyen tudunk elkerülni a tudás egy általános, komplex és korszerű értelmezésének álláspontjára. Innen már csak egy lépés annak felismerése, hogy a filozófiai, az elméleti tudományosság általában vagy akár egy lényegesen konkrétabb szaktudomány érdemileg alig foglalkozott *a tudással, mint a tudással*. Az egymást követő történelmi korszakokban mindenkor a tudás egy *konkrét válfajával* foglalkoztak, hallgatólagosan feltételezván, hogy az a konkrét tudás (különösen, ha eleve univerzálisaként értelmezték) *azonos a tudással egyáltalán*.

Sajnáljuk, hogy következő tézisünk poénszerűnek hathat és mint elegáns csattanó talán nem fogja meggyőzni az olvasót az ábrázolt összefüggés átható történelmi igazságtartalmáról. Tézisünk konkrétan az, hogy az a tény, hogy ma nem rendelkezünk hagyománnyal sem a filozófia, sem az elméleti tudományosság vagy akár egy lényegesen konkrétabb szaktudomány oldaláról a tudás egy általános elméletéről, szemünkben annak a bizonyítéka, hogy mindegyik univerzálisnak definiált forma (filozófia, elméleti tudományosság, de akár a vallás vagy akár az ideológia is) reflexió nélkül önmagát tekintette egyáltalán való tudásnak, azaz annak a tudásnak, amelyhez viszonyítva a többi „tudás” (filozófia, elméleti tudományosság, de a vallás vagy akár az ideológia is) részleges vagy partikuláris. *Hatalmas közvetett bizonyíték ez az emberi gondolkodás fejlődésére nézve – visszamenőleg.*

Az archiválás problematikája az igazság pillanatának bizonyul a tudás ki nem alakított tudományának magyarázatára. A mindenkor hallgatólagosan A tudásnak kikiáltott filozófia, ideológia, vallás, tudomány volt tehát az, ami a tudás *teoretikus* és *általános* megközelítését meglehetősen könnyedén és hatékonyan háttérbe szorította.

Nem ez az egyetlen irány azonban, amelyben az archiválás aktuális univerzális problémája hasonlóan megvilágító erejű lehet. Ilyen összefüggések például az *univerzális mediatisáció* és annak *gyakorlati használata*, illetve a mindenkori *rendszer* és annak *hozzáférhetősége* közötti ellentmondások. Az archiválás esetében ugyanis ugyancsak kézenfekvő, hogy amíg a technológia (gyakorlatilag) korlátlan hozzáférést tenne lehetővé, a paicgazdasági viszonyok a maguk logikája alapján korlátozzák ezt az elvi korlátlanságot. Tovább előre utaló ellentmondás, hogy a személy, a szerző, a szépirodalom a neten egyidőben szükségszerűen (még) személyes, de egyben (már) funkcionális attribútumok túlsúlyával jelenik meg. Ebben a szövegösszefüggésben fokozatosan egyre problematikusabbá válik, vajon meg tudja-e őrizni a szerző az új mediatisálódás hullámain a maga tradicionális aktoriális jegyeit (beleértve akár a szerzői jogok intézményét is). Ismét egy másik igen átfogó ellentmondás irányába mutat, hogy amíg a tudás archivációja létrehoz egy példa nélkül állóan kiterjedt, összefüggő emlékezetet, addig ez az emlékezeti kapacitás (reméljük, csak elviekben) maradéktalanul el is pusztítható.

Az archívum minden tudás szükségszerű *társadalmiasodásához* vezet. Különös módon azonban ez egy *individúálisan végbevitt társadalmiasodás*. Ezzel emlékeztet arra a jelenségre, ami (úgyis, mint az ú.n. „magaskultúra“ jelensége) korunkban nagy intenzitással az egyre jobban individualizálódó tömegkultúra szférájában megy végbe. Az aktuális kommunikációs eszközök, a mai életformák, nemzedéki szubkultúrák és az állandóan változó kulturális szükségletek világában működik az az állandóan új arcot öltő helyzet, amelyben minden egyén (a maga) tömegkultúráját egyénileg összeállítja, majd annak fogyasztását megvalósítja.

Igazi új teoretikus alaphelyzet ez (ha tetszik, még az „ész csele“ is): *a tömegkultúra egyénivé válik*. Az archívum is végtelen számú *egyéni*leg társadalmiasított tudás-aktust társadalmiasít. Ez a folyamat új típusú *monádikus* világot hoz létre, amelynek Leibniz-re emlékeztető univerzumában minden monász *önmagában* és *individúálisan* potenciálisan tudja felépíteni a tudás egészét. Az ily módon létre jövő társadalmiság nemcsak új, de *új módon új* kategóriája lehet a jelennek.

Ez azonban ismét nem az utolsó *utópikusnak* mutakozó dimenziója az archívum konstitúciójának. Az archívum a maga összes technikai környezetével elvezethetne ugyanis *a tudás lényegileg a hatalomtól független társadalmiasodásához is*.¹ Ezzel azonban új módon teszi fel a régi kérdést is! *Az archívum megteremti egy hatalom nélküli utópia pillanatát a tudás történelmében*. Ez a lehetőség azonban zajtalanul el is illanhat, ha a strukturáló értelemadás rögtön szociális hatalomként jelenik meg, amelynek evidensen megvannak a maga további következményei is.

Az archívum egyszerre lehet a hatalom meghaladása a tudás megszervezésében, és – dialektikusan – a hatalom reprodukciója is ugyanebben a funkcióban. Ezért az archívum egy hatalom nélkül megszervezett tudás utópiájának megvalósulásától az értelemadóan tudás-elosztó hatalom reprodukálódásának új változataig mindenfelé fejlődhet. *Ugyannak lehet potenciális megvalósítója (és megvalósulása) és ugyanakkor potenciális meghaladása*.

Az archiválás, mint utópia már szinte készen megfogalmazódhat, miközben a tudás, a tudástársadalom léte vagy nemléte, minőségi meghatározásai még nem állnak ezen a szinten. Nem volt olyan régen, amikor 2005/2006 fordulóján Bill Gates² kampányba kezdett, hogy újradefiniálja a tudás, illetve a tudástársadalom lényegét. Az információs- és tudástársadalom definíciójának évtizedes kísérletei különös keretbe állítják Gates akkor hirtelennek tűnő váratlan teoretikus buzgólkodásait. E definíciók egyik leglényegesebb specifikus vonása abban áll, hogy az új helyzetben, amelyhez ezennel a *globalizáció* attribútumát is hozzá tesszük, a *tisztán teoretikus* és a *tisztán gyakorlati* érdek és érdeklődés csak a legnagyobb nehézségek árán választhatóak el egymástól (így találja magát Gates filozófusi helyzetben, nem beszélve persze arról, hogy filozófiai fellépése jóval nagyobb érdeklődést vált ki számos jeles analitikus filozófus fellépésénél). Gates ekkor nagyon jól demonstrálja, hogy egy mélyebb filozófiai megalapozás a kezdetektől egyben gyakorlati aktus is.³

Bill Gates akkori kritikája retrospektív visszapillantásban mondja ki, hogy az „információs társadalom“, az „információs kor“ és a hasonló kifejezések elmennek az elmúlt évtizedek lényege mellett. Ekkor hirtelen megvilágosodással mondja ki, hogy az információ korlátozott valami, végső soron nem több, mint adatok, tények és gazdasági alapismeretek megformálása. Hirtelen azt is látja, hogy a tudás „mélyebb“, mint az információ. Ez olyan, mintha a *Microsoft-Man* fejest ugrana a germán metafizikába! Most mintha még az információs demokrácia eddig elért eredményei is mintha könnyűnek bizonyulnának. Miközben, mondja Gates ekkor némi optimizmussal,⁴ az információ elérése már mindenki számára lehetőséggé vált, *most ugyanennek kellene történnie a tudással is*. *Az archiválás egésze számára oly meghatározó eltérés tudás és információ között ekkor, ebben az összefüggésben nyilvánvalóvá vált*.

Ez a perszonalifikáló bemutatás nyomatékosan hívja fel a figyelmet e terület hiányzó aktoriális szerepeire és felelősségeire is. Az ezen a területen felnyíló átfogó társadalmi eseményeket ugyanis nem lenne szabad átengedni a piacgazdaságnak általában, vagy e gazdaság né-

¹ Hagyjuk most figyelmen kívül azt a történelmi-elméleti dimenziót, hogy és milyen mértékben csak a „hatalom” járul hozzá a lényeges tudásformák konstitúciójához. Nem állunk radikális állásponton ebben a kérdésben, annak ellenére a hatalom teoretikus problémája nem megkerülhető.

² *Newsweek, Special Edition*, December 2005 February 2006. – Ld. erről S. Kiss Endre (2006) Bill Gates kiosztja a tudást. *eVilág*, 2006, január, 7–8.

³ Arról az egyébként ismert jelenségről van szó, hogy a tudás- és információs társadalom definíciója megszületése pillanatától egyes partikuláris érdekeknek kedvező, másoknak kedvezőtlen gyakorlati következményekkel járhat. Az elmélet és a gyakorlat közötti közvetítés útvonala végletesen lerövidült, ha éppen nem szűnt meg teljesen.

⁴ Átugorjunk itt a szolgáltatásokat kiegyenlítő díjak kérdését.

hány privilegizált aktorának részleteiben.⁵ Megismerés és érdek viszonyának új fejezete nyílik ugyanis ki.

A tudás és az információ fogalmainak egzakt elválasztása az archiváció fő alapfeltétele is. Éppen az archívum az az intézmény („hely” minden értelemben), ahol az információ (egy a pozitív valóság tárgyát vagy jelenségét referáló kijelentés) és a tudás (információk, illetve az előbb meghatározott kijelentések szervezett és igazolt kontinuum) közötti értelmes közvetítés történhet.

Szűkebb értelemben az archívum információkat archivál, kissé szélesebb értelemben ez azonban már nincs így. Az archiválás elvei – ha akarjuk, evidensen és a szándék esetleges különösségére való tekintet nélkül – tartalmazzák ugyanis a tudáskonstitúció és a tudáselosztás elveit. A másik oldalról elindulva az archívum a tudás, és nem az információ archiválását célozza. És jóllehet minden konkrét archiválás a tudás egy átfogóbb fogalmának csak egy konkrét megvalósítását valósíthatja meg, az archívumok megkerülhetetlen demonstrációs objektumává válnak annak, amit a tudás valójában jelent.

Az archívum kézzelfogható módon demonstrálja, hogyan indul meg a tudás egyes fajtáinak egymásba való átmenete. Ebben a médiumban a tudásfajták kölcsönös kapcsolatra lépnek egymással. Növekednek, de együtt növekednek. Vertikálisan a növekvő komplexitás irányába való növekedés tagolja őket. A létező tudások az állandó egymással való összehasonlítás terében léteznek. Az egyénnek az öt körülvevő tudás-ajánlatokkal kell szakadatlanul számot vetnie, amiért is a tudás feloldhatatlan, monádikus realizációkban, egy egyén tudásának keretei között létezik.

Legyenek azonban az akkumuláció valóságos törvényei olyanok, amilyenek, a tudás valóságos kiépítése (másképpen: a valóságos tudás kiépítése) csak akkor lehetséges, ha annak elemei önmagukban „igazak” és „teherbíróak”. Minél komplexebb és sokrétűbb módon lépnek tehát kölcsönhatásra egymással az egyes tudások, annál erősebben növekszik annak a valószínűsége, hogy ebbe a tudásakkumulációba nem kerülnek bele hamis vagy más módon inadekvát mozzanatok, amelyek kiszámíthatatlan módon tudják majd a későbbiekben befolyásolni az egész tudásakkumulációs folyamat kifizetését.

Mindehhez tartozik természetesen a *heterogén tudástartalmak transzformációjának* teljes metodológiai problémaköre. Mert bármilyen meglepően hangozzék is, az egyes tudásfajták szinergetikája jó darabig, talán egyeseken „túlnyomó” részben „*tacit*” folyamat, *nem része a tudatnak*. Ennek „gyakorlata” nagyon is sikeresen tud úgy is működni, ha „kívülről” sem metodológiai, sem elméleti szempontból nem akarják, vagy nem is tudják leírni.⁶ Ebből következik az az egyesek számára felemelő, mások számára lesújtó igazság, hogy semmiféle mediatizáció, más mediális transzformáció, semmiféle leegyszerűsítés (à la Luhmann!), semmiféle „csökkentés” nem javítja, sőt, bizonyosan csökkenti a tudásakkumuláció egyedül működő rendjét, a helyesen megalapozott tudáselemek szinergetikájának inkább (de nem teljesen) öntudatlan munkáját. Ha ennek az igazságnak a perspektívájából egy pillantást vetünk az elmúlt *teljes fél évszázad nemzetközi iskolapolitikájára*, minden okunk megvan a kétségbeesésre (vagy a szórakoztató kikapcsolódásra). Az igazi tudásért ugyanis mindig dolgozni, sőt harcolni kell, s inkább mindig többet, mint kevesebbet!

⁵ Ld. erről Kiss Endre (2004) Tudástársadalom, globalizáció, aktorok. In: *Magyarország és a 21. század kihívásai az Európai Unióban*. Komárom–VEAB, 2004. II. kötet. 312–319.

⁶ Éppen a tudásban rejlő „öntudatlan” kivételesen megragadó probléma. Ezt bizonyos értelemben meg lehet közelíteni az agyutató és más kiindulópontok (pl. hipnózis) oldaláról, anélkül, hogy ezek a megközelítések teljesebbek vagy minden szempontból relevánsak lehetnének.

A magasabb tudásakkumuláció e magasabb dimenziója új oldalról figyelmeztet arra, hogy a tudásfajták egymásba való átmenetét, a tudás transzferét, transzferabilitását elsősorban *ne* a mediatizálás/mediatizálódás valamely konkrét konstellációjának tekintjük, ez valódi ös-mediatizálódás, amely csak ráépül a valóságos médiumokra.

A „halott” és „élő”, a „rég” és „új” tudás megkülönböztetése örök időkre spórolásra edzett iskolapolitikusok és nyakig eladósodott államok kedves differenciája marad. *Éppen a tudás igazi természete teszi viszonylagossá ugyanis az igazi tudásfogalom minden viszonylagossá tételét.*

Az igazi tudás egymással kompatibilis tudás-mozzanatok korlátok nélkül lehetséges integrálása és öntudatlan addíciója. Az önmagát omnipotensként definiáló piac, ha egyáltalán, legfeljebb néhány rövid évre mondhatja meg előre, milyen tudásformák válnak fontossá. Ebből a szempontból igen tanulságosnak tartjuk Nicolae Ceausescu kétségtelenül nagyszabású programját, hiszen ő meg tudta mondani a hetvenes évek elején, milyen tudásformákat fog igényelni a román és a nemzetközi piac, hogy azután az iparosításnak ez a hulláma látványosan összeomoljon, ekkor viszont már másféle tudásformák megtanítása nem volt lehetséges.

A releváns és versenyképes tudáselsajátítás klasszikus nehézségein kétségtelenül segíthetnek a szervezés vagy a hálózatosodás különböző formái is. Ha azonban ezt a pozitív differenciát közelebről megvizsgáljuk, arra a belátásra jutunk, hogy a teljesítmény esetleges növekedése csak kisebb mértékben írható a team munkájával generált pozitív megismerési képesség megugrásának, mintsem a részvevők belső munkamegosztásának, jobb differenciálásának számlájára. Ez azt jelenti, hogy nem a hálózat tud többet, mint a részvevők egyenként, sőt, így még a részvevőknek sem kell annyit tudniuk, mintha maguk oldanák meg a feladatot. A magyarázat abban áll, hogy a jól szervezett hálózat jobban szakaszolja az egész tevékenységet, jobban bontja elemeire, jobban tárja fel a rejtett hibákat, egyre apróbb elemekre bontja az egész folyamatot, és ezért kisebb tudással is nagyobb eredményeket érhet el.

A tudás problémájában nincsenek csodák. A tudást nem lehet sem leváltani, sem redukálni, sem megszerzését érdemileg megkönnyíteni. A tudás munkáját legfeljebb segíteni lehet, ahogy az Archívum és a PC is képes erre.

Megjegyzés

A gondolatmenet *tudáselméletét* elsősorban a szerző *A legutolsó utolsó esély* című munkája alapozta meg (Varga Csabával közösen, Stratégiakutató Intézet, Nagykovácsi, 2001), a tudás- és információs-társadalomról alkotott kép elemeit a Kiss Endre – Hudra Árpád: *A globális falutól a tudás társadalmáig* (eVilág Kiskönyvtár sorozat, 2006) című könyv tartalmazza. *Borges* és *Foucault* értelmezéseinek alapjai a szerző posztmodern tanulmányaiban lelhetők fel. <http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/posztmodern/index.html>

AZ ADATKOR HAJNALÁN

Syi

i@syi.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.1.21

Absztrakt

Tanulmányomban az adatrobbanás jelenségén belül vizsgálom meg azt, hogy a régi és új korokban, a különböző tudásterületeken, a különböző információs tartományokban milyen információmennyiségekről beszélhetünk, milyen tendenciákat figyelhetünk meg, hogyan viszonyul az emberiség által a predigitális korban felhalmozott tudás mennyisége a kortárs digitális információtermelés nagyságrendjéhez képest. A cikk elején felvázolok egy információtipológiát, majd adatokat keresek az egyes információs tartományok méretére vonatkozóan. A számokból kiderül, hogy az adatrobbanás nem a kanonizált és hagyományos tudásfelhalmozási területeken jön létre, hanem sokkal inkább a laikus tartalmak tömeges keletkezésében, az információfogyasztás mérhetővé tételében, valamint az emberek, gépek, szenzorok által gyűjtött, épített adatbázisok elterjedésében érhető tetten.

Kulcsszavak

metaadat, kulturális kánon, algoritmus

AT THE DAWN OF THE DATA AGE

Syi

Abstract

In this article, I examine the phenomenon of the data explosion in terms of how much information is available in the old and new ages, in the different areas of knowledge, in the different information domains, what tendencies can be observed, how much is the amount of knowledge accumulated by mankind in the pre-digital age compared to the magnitude of the contemporary digital information production. At the beginning of the article, I outline an information typology, then I present data for the size of the different information domains. The figures show that the data explosion is not fed by the digitization of canonical, traditional old media world, but rather it consists of the mass generation of lay content, the extra large traffic of information consumption, and the world-wide spread of databases collected by people, machines, and sensors.

Keywords

data explosion, information typology, quantity of information, content, user generated content metadata, cultural canon, algorithm

AZ ADATKOR HAJNALÁN

Syi

Az információs társadalom vagy tudástársadalom fogalma azt a minőséget ragadja meg, hogy az információ, a tudás kiemelt jelentőségűvé válik a társadalmak szervezése során. Természetesen az információ, a tudás mindig kiemelt jelentőségű volt, így a különbség inkább az információ, a tudás minőségében és mennyiségében keresendő. A tisztázás érdekében jó lenne tudni azt is, mit jelent a tudás vagy az információ fogalma, milyen információ- és tudástípusokról beszélhetünk, hogy állapíthatjuk meg ezek mennyiségét, minőségét. Ezen tanulmány fókuszában az adatrobbanás jelensége áll, ezért a tudást és az információt összemossa kezelem, és mélyebb elemzés helyett csak néhány szempontot vetek fel, amelyek mentén kategorizálni lehet e fogalmakat.

Kiindulásként álljon itt egy erős tézis: állításom szerint az ember minden korban, minden kultúrában nagyságrendileg ugyanannyi információt fogadott be a különböző érzékszervi csatornáin keresztül, és a technikai újítások nem változtattak radikálisan a befogadott információk mennyiségén. Természetesen mindig volt, van, lesz különbség a kibocsátott/befogadott információ mennyiségében és minőségében a különböző emberek és helyzetek, a különböző korok és kultúrák esetében, de azt állítom, hogy a különbségek sokkal inkább az információ minőségében érhetők tetten, mint azok mennyiségében. Adja magát az ellenvetés, hogy az ingerdús és ingermentes végpontok között nagyon eltérő környezetek létezhetnek, amelyek radikálisan eltérő mennyiségű információ befogadását teszik lehetővé. Ez természetesen igaz. Egy nagyvárosi környezetben élő ember nyilván jóval több információval szembesül, mint a pusztában ballagó juhász, a tengeren hajózó matróz vagy a várbörtön sötétjében senyvedő rab. De ezek nem okoznak lényegi különbséget az információ mennyiségében. Azt az embert, aki egész nap színes-szagos hollywoodi filmeket néz, egységnyi idő alatt több impulzus, információ éri, mint azt, aki magányosan barangolva a táj alig változó audiovizuális ingereit fogadja be, de a tévénéző ember akkor sem tud kétszer-ötször-tízszer annyi időt eltölteni a befogadással, mint a pusztában ballagó ember, tehát a befogadott információ mennyisége nem térhet el drasztikus mértékben egymástól a különböző helyzetekben.

Az idők során nem annyira az ember által befogadott és memorizált információ mennyisége változott meg, hanem inkább a különböző médiumokon rögzített tudás mennyisége és minősége. Az emberiség tudása kétféleképpen bővíthet: az emberek által memorizált tudás, illetve a különféle hordozókon, médiumokon tárolt tudás növekedése révén. A digitális hálózat elterjedésével azonban a helyzet gyökeresen megváltozik. A digitális eszköz leegyszerűsíti (értsd: a felhasználói végpontokba helyezi) a tartalmak másolását (sokszorosítását), tehát radikálisan átalakítja az információs termék gyártásának (termelésének) logikáját, míg a hálózati

hozzáférés leegyszerűsíti (értsd: a felhasználói végpontokba helyezi) a tartalmak iránti fogyasztási igény kielégítését, tehát radikálisan átalakítja a terjesztés (kereskedelem) logikáját is.¹

A médiumra rögzített tudás nagyságát és jelentőségét tovább növeli az a tény, hogy már a gép is létrehozhat új információt, nem csak az ember. Ha szenzorokat helyezünk el a tér különböző pontjain, amelyek ilyen-olyan adatokat gyűjtenek, akkor elképesztő mennyiségű adathalmazokat kapunk, amelyek csak azért „látszanak”, mert rögzítjük őket. Vegyük a hőmérséklet mérésének példáját. A mérőpontokon gyűjtött hőmérsékleti adatokat rögzítjük és beküldjük az adatelemző központokba. Az ember azonban mindig is képes volt „mérni”, érzékelni a hőmérsékletet, rendelkezett valamilyen tudással arról, hogy a tartózkodási helyén milyen meleg van, csak ezt az adatot nem rögzítette. A digitális fényképezés elterjedésével bármikor lehet fényképet készíteni, majd azt egy közösségi felületre feltölteni, így az analóg világban készült fényképek nagyságrendjéhez képest nyilván adatrobbanásról beszélhetünk, viszont a befogadó ember oldaláról nézve megint igaz a fent megfogalmazott tézis: minden korban körülbelül ugyanannyi vizuális élményt vagyunk képesek befogadni, csak a vizuális élmények kiváltói, hordozói változtak a múltban, illetve a jelenben és a jövőben.

A digitalizálás annyiban van hatással az információ és az ember kapcsolatára, hogy sokkal könnyebb információt rögzíteni és sokszorosítani (terjeszteni), de ez nem elsősorban az egyes ember által befogadható információ mennyiségére, hanem annak minőségére vonatkozik. Az az új lehetőség, hogy a hálózaton keresztül hozzáférhetővé válik az emberiség által eddig felhalmozott tudás, a befogadás oldaláról tekintve megint csak nem mennyiségi, hanem minőségi előrelépést jelent.²

A továbblépéshez az információ fogalmának tipizálására van szükség. Az információ többféle típusáról beszélhetünk aszerint, hogy milyen érzékszervünkön keresztül fogadjuk be, illetve nyelvi vagy nem-nyelvi kommunikációról van-e szó. Ha csak a vizuális és auditív csatornákon keresztül érkező információkra szűkítjük a vizsgálódás fókuszát, akkor az alábbi típusokat kapjuk (Syi 2007, 2017a).

	auditív jel	vizuális jel
nem-nyelvi jel	zene, zörej	mozgóképek, állókép
nyelvi jel	beszéd	írás, jelnyelvelés

További tipizálási lehetőséget jelent, hogy az információ rögzített-e, vagy sem. Egy nyelvi üzenetet kifejezhetünk jelnyelvi mutogatással és elmondhatjuk szóban is. Ekkor az üzenet nem marad fenn az időben, azt csak a kibocsátásával egy időben fogadhatják be mások. Ha viszont rögzítjük a tartalmat (leírjuk papírra, felvesszünk diktafonnal, kamerával), akkor nem vagyunk a kibocsátás pillanatához kötve, időben később is hozzá lehet férni a tartalomhoz. Mind a négy fenti helyzetben (a zene, a kép, a beszéd vagy az írás esetében) beszélhetünk rögzített és nem rögzített kommunikációs formáról.

¹ Az első változás fontos következménye a szerzői jog átalakulása, a másodiké a gépi navigációs technológiák elterjedése.

² A szenzorforradalom hatására valóban olyan új információs réteg keletkezik, amelyre korábban nem volt példa. Viszont az így keletkező adatokat nem is emberek „olvassák”, hanem gépek.

	auditív		vizuális	
	nem-nyelvi	nyelvi	nem-nyelvi	nyelvi
nem-rögzített	élő zene	élő beszéd	táncszínház	jelnyelvelés
rögzített	rögzített zene	rögzített beszéd	fénykép, mozifilm	írás

Végül a nyelvi információ fogalmát érdemes még egy szempont szerint alábontani, hogy megragadható legyen a digitális korszak talán legfontosabb vonása. Ferdinand de Saussure nyomán a nyelvi megnyilatkozásainkat két dimenzió mentén értelmezhetjük (Saussure 1998). A szintagmatikus tengely mentén az akusztikus és/vagy vizuális térben jelenlevő, látható, hallható, szintaktikailag jól-formált mondatok interpretációját végezhetjük el, míg az asszociatív/paradigmatikus dimenzióban a kommunikatív térben nem jelenlevő (az akusztikus térben nem hallható, a vizuális térben nem látható), de a fejünkben meglevő, szemantikailag rendezett (vagy rendezhető) tudást mozgósíthatjuk. Másként fogalmazva: a világról szóló tudásunkat nyelvi mintázatok, sémák alapján általánosíthatjuk, amelynek kifejezésére nem alkalmas a narratív logika, a mondatok lineáris, szekvenciális sorba rendezése, amely a nyelv szintagmatikus dimenzióját jellemi. Ehhez egy sajátos grafonyelvi technikára van szükség (Goody 1998), amely csak írásban lehetséges, amelynek ősképe a táblázat, a modern formája pedig az adatbázis. Ez a technika, formai értelemben, biztosítja a mondatainkba foglalt tudás két- vagy többdimenziós elrendezését azáltal, hogy egyszerre teszi lehetővé a nyelvi üzenetek sorok és oszlopok szerinti olvasását, tartalmi szempontból pedig lehetőséget ad a világról való egyedi tudásunk általánosítására az osztályozási műveleteken keresztül (Syi2017b). Az adatbázis is rögzített, nyelvi információ, de strukturált szöveg, ami annyit jelent, hogy egyfelől a mondatok komponensei – osztályozási szempontok szerint – szegmentálva, tipizálva vannak, másfelől minden mondat új sorban (de legalábbis a többi mondattól egyértelműen elválasztva) van rögzítve. A beszéd – ebben az értelemben – nem strukturált, és az írás is csak akkor és úgy válik azzá, ha rendezett formába alakítjuk át a szöveget. Ehhez a szöveg önmagában nem elegendő, további információra van szükség, amely a szöveg belső tagolását, elrendezését adja meg. Ezt nevezhetjük sémának, ami nélkül a táblázat, adatbázis értelmezhetetlen lenne. Azt már említettem, hogy a szemantikailag jól-strukturált mondatok egyik előnye az, hogy megadják az általánosítás – és azon keresztül az új, érvényes tudás megszerzésének – lehetőségét. A strukturálva osztályozás másik előnye az, hogy az ilyen mondatok semantikusságukból fakadó „egyszerűségük” révén könnyen kezelhetők, ami – idővel – megteremti annak lehetőségét, hogy szenzorokkal gyűjtsük, gépekkel növeljük a világról szóló, sémákba írható egyedi állítások számosságát, ezáltal növeljük a tudásunk mennyiségi, statisztikai értelemben vett megbízhatóságát. Van tehát az egyszerű, strukturálatlan, rögzített, nyelvi információ, amit szövegnek szokás nevezni, és van a rendezett, strukturált szöveg, ami az adatbázis alapját képezi. Ezen kiegészítéssel immár rendelkezésünkre áll egy információtipológia, amelynek segítségével pontosabb állításokat fogalmazhatunk meg.

	auditív		vizuális	
	nem-nyelvi	nyelvi	nem-nyelvi	nyelvi
nem-rögzített	élő zene	élő beszéd	táncszínház	jelnyelvelés
rögzített	rögzített zene	rögzített beszéd	fénykép, mozifilm	írás
				sima szöveg

Az információ tipizálási lehetőségeinek áttekintése után nézzük meg, mit tudunk mondani az egyes információtipusokat jellemző méretekről.

A predigitális kornak két fontos jellegzetessége van. Egyfelől ekkor még a nem-rögzített információ a domináns (mennyiségét, használati idejét tekintve), mert a rögzítés, sokszorosítás és terjesztés technikái csak kevesek számára állnak rendelkezésre. A hétköznapi beszélgetéseken keresztül áramló nyelvi információhoz képest sokáig elhanyagolható mennyiségű az írásban rögzített információ. Másfelől viszont már a predigitális korra is az a jellemző, hogy a médiumokon tárolt információ méretéhez képest jóval nagyobb a médiafogyasztás során befogadott információ mennyisége. A hordozókra egyszeri alkalommal rögzített információ mennyisége azonban mindig is elhanyagolható volt ahhoz képest, hogy rögzített zenét, képeket, képfolyamokat hányszor hallgatták-nézték meg a zene-, kép- és filmrajongók. Épp ez a rögzítés lényege: az egyszeri kommunikációs aktus (a zeneszám, beszéd, álló- vagy mozgókép rögzítése) eredményét később elvileg végtelenszer lehet befogadni, főleg akkor, ha az információhordozót sokszorosítjuk és a térben terjesztjük, ezáltal növelve a potenciális hozzáférők számát. A tudás megőrzésében, fenntartásában, felhalmozásában, átadásában az írásbeliség, a hangrögzítés, a képrögzítés (a fénykép és a film) technikái hozták a minőségi változást, de a mennyiségeket tekintve mindig is hatalmas aránytalanság állt fenn a rögzített információ kibocsátási és befogadási oldalát jellemző nagyságrendek között.

Ahhoz, hogy haladjunk a mérhetőség felé, további megkülönböztetésekre van szükségünk. A rögzítés eredménye mindig valamilyen *dokumentum*, amely a *hordozó* mint közvetítő (médium), és a rögzített információ mint *tartalom* együttese. Ugyanazt a tartalmat rögzíthetjük többfajta hordozóra (a *Star Wars* negyedik részét mozifilmre, videókazettára, DVD-lemezre, hálózati szerverekre stb.), mindig más dokumentumot kapunk. Viszont ha egyszer elkezdünk dokumentumokat létrehozni (termelni), akkor valahogyan biztosítani kell azt is, hogy a dokumentumok tartalmát újra és újra be lehessen fogadni, vagyis a dokumentumok tárolását és visszakereshetőségét is meg kell oldani, amit a dokumentumokat leíró információval biztosíthatunk. A dokumentum(on tárolt információ) megkeresését segítő információ már másodrendű fogalom, hiszen az információról hordoz információt, ezért nevezik metainformációnak vagy metaadatnak.³ A dokumentumokra rögzített tartalmak elhelyezését, megőrzését, visszakereshetőségét biztosító technikákat, megoldásokat, intézményeket legáltalánosabb szinten archívumként definiálhatjuk.

Első lépésben az információ fogalmát feloszthatjuk a *tartalom* és a tartalmat leíró *metaadat* kettősségére.⁴ Tartalomnak minősíthetünk minden emberi kommunikáció eredményét, akár rögzítjük azokat, akár nem. Tartalom lehet a kamerák vagy hangrögzítők által készített kép- vagy hangfelvétel, és a szenzorok által gyűjtött bármilyen adat is. Amikor a tartalmat rögzítjük, akkor *dokumentumot* hozunk létre (amely tehát a tartalom és hordozó egysége). A metaadat olyan információt jelent, amely segít a tartalom (dokumentum) megtalálásában az archívumon belül. A tartalom fogalma elsőrendű, a metaadat fogalma másodrendű. A metaadat fogalmát tovább bonthatjuk *leíró* és *adminisztratív* metaadatokra. A leíró jellegű metaadatok magára a dokumentumra, annak létrehozására vonatkoznak. Ide tartoznak a *tartalmi*, a *formai* és a *strukturális* metaadatok.

³ Pontosabb lenne a metainformáció helyett metaadat fogalmát használni, de e különbség kifejtésére most nincs mód.

⁴ Ezen a ponton megmutatkozik egy kis terminológiai pongyolaság: első lépésben a tartalom és az információ fogalmát egymással felcserélhetőnek tételeztem, miközben a tartalom és metaadat szembeállításával a tartalom terjedelme szűkül, hiszen nem foglalja magába a metaadatokat, holott az is információ.

A *formai metaadat*okkal írhatók le a dokumentumok létrehozásával, hordozójával, formátumával kapcsolatos információk (cím, szerző, kiadó, kiadás helye, éve, hordozó típusa, mérete stb.). Ezek azonban még semmit sem árulnak el a dokumentumban tárolt tartalomról.

A *tartalmi leíró metaadatok* a tartalom leírásában segítenek, ezek lehetnek rövid írásos összefoglalók, mozielőzetesek, hangmontázsok vagy megfelelő tartalmi címkék, tárgyszavak is.

A *strukturális metaadatok* az összetett dokumentumok esetében használatosak, amikor egy dokumentum részdokumentumokra bontható (ilyen például egy filmen belül felhangzó zenemű, egy multimédia jellegű alkotás valamely komponense vagy a legtöbb webes dokumentum, amely egyaránt tartalmaz szöveget, képet, esetleg beágyazott videót, hangállományt). A strukturális metaadatok segítségével lehet a részdokumentumok egész dokumentumon belüli helyét meghatározni.

Az *adminisztratív metaadat* a dokumentumok használatával, adminisztrálásával kapcsolatos információt hordozza. Ilyen például a raktári jelzet, amely segít megtalálni egy könyvet a könyvtárban, egy filmtekercset a filmtárban, de a könyvkölcsönzés során felvett adatok is ide tartoznak (ki, melyik könyvet, mikor kölcsönözte ki), és természetesen adminisztratív metaadat a webes felhasználói interakciókat (letöltések, meghallgatások, megtekintések, olvasások, futtatások, hozzászólások, értékelések, lájkolások, kommentek, szavazások, vásárlások stb. számát) nyomon követő *forgalmi adatok* teljes skálája is.

Korábban is megkísérelték megbecsülni az információ mennyiségét, de a digitális korszak tette igazán láthatóvá azt, hogy a különböző üzenettípusok esetében milyen mennyiségeket kell kezelnünk. Azt már a digitális korszak első időszakában is lehetett tudni, hogy a szöveg, kép, hang és mozgóképek között milyen nagyságrendi különbségek vannak. Egy könyvespolcnyi könyv teljes állománya néhány megabájtot foglal, egy órányi zene 6-700 megabájtot tesz ki, ugyanennyit jelent – felbontástól függően – pár száz digitális fotó, míg egy jobb felbontású film mérete már gigabájtokban mérhető.

Méretüket tekintve a leíró metaadatok mennyisége elhanyagolható a dokumentumokban rögzített tartalmak információmennyiségéhez képest. Egy dokumentumhoz akár sok száz formai metaadat is kapcsolható, de ezek információmennyisége minimális. A tartalmi leíró és a strukturális leíró metaadatok darabszáma nagyjából azonos nagyságrendben van a dokumentumok számosságához képest, és a mennyiségük szintúgy elhanyagolható a tartalom egészéhez viszonyítva. Más a helyzet azonban az adminisztratív vagy forgalmi metaadatokkal. A digitális kor előtt nagyon munkaigényes volt az adatok gyűjtése, ezért csak a kritikus pontokon foglalkoztak vele, a digitális világban azonban a gépek minden forgalmi, használati adatot könnyen, komolyabb korlátok nélkül képesek gyűjteni, tárolni, és ez teljesen új helyzetet teremt. Amíg a leíró metaadatok valahogyan arányosak a dokumentumok számával, addig a forgalmi adatok a felhasználók, befogadók és dokumentumok számának szorzatával arányosak. Ez pedig már könnyen adatrobbanáshoz vezethet.

Adatrobbanás

Eric Schmidt, a Google vezére 2010-ben azt nyilatkozta, hogy már két naponként állítunk elő annyi információt, amennyit 2003-ig az emberiség egész történelme során megtermelt (Schmidt 2010). Schmidt a 2003-ig előállított adatmennyiséget 5 exabájtra becsülte, és a kortárs adattermelés domináns részeként a felhasználói tartalmakat jelölte meg.⁵ Az IDC egy 2010-es jelentésében (IDC 2010) a digitális forgalom, azaz a létrehozott és másolt digitális dokumentumok forgalmának nagyságát a 2010-es évre 1,2 zettabájtra becsülte, ami 6,8 exabájtot jelent

⁵ Az információ nagyságának megállapítására a következő – egymást ezerszeres szorzóval követő – mértékegységeket különböztetik el: megabájt, gigabájt, terabájt, petabájt, exabájt, zettabájt.

kétnaponként, és ez a szám nagyon közel van ahhoz, amit Eric Schmidt állított a világ digitális termelésének nagyságrendjére vonatkozóan. 2009-ben Marissa Mayer, a Google egyik vezetője tárta fel, hogy amíg 2002-ben 5 exabájt volt a Google keresők által „látott” digitális adatvagyron, addig 2009-re ez a szám 281 exabájtra emelkedett (Mayer 2009)⁶. Még ha vannak is, akik kritizálják az effajta mennyiségi becslések pontosságát (Moore 2011), az egyes időszakok közötti nagyságrendi különbség nem igazán vitatható. Az már inkább kérdéses, vajon a predigitális és digitális kor adatmennyiségei közti drámai különbségről szóló tézis is elfogadható-e.⁷

Az adatrobbanás vizsgálatának során a legfontosabb kérdés, hogy vajon mekkora lehet a predigitális korban felhalmozott tudás mennyisége, és ez hogyan viszonyul a kortárs tudás-termelés nagyságrendjeihez. Egy-két területen érdemes próbát tenni arra vonatkozóan, mennyi lehet az emberiség által felhalmozott kulturális adatvagyron mennyisége. Elsősorban a kulturális kánonok mentén működő közgyűjteményekben tárolt dokumentumok számosságát kell megbecsülni.

Mennyi lehet az eddig világszerte kiadott könyvek száma? A Google Books projekt célja az emberiség teljes könyvállományának digitalizálása. A projekt keretében 2010-ben 130 millióra becsülték az összes könyv számát (az ISBN-számok és a legnagyobb nemzetközi katalógusok alapján kalkuláltak). Az OSZK katalógusa nagyjából 2 millió rekordból áll, amiben persze nem csak magyar művek szerepelnek. Ha a digitális könyvek átlagos méretét egy gigabájtnak vesszük (ami jelentős felső becslés), akkor a teljes digitális könyvállomány mérete 130 petabájt lehet.

A fényképek mennyiségére Jeremy Good végzett becslést 2011-ben (Good 2011), és már akkor is döbbenetes számok jöttek ki az összehasonlításokból. Good szerint az analóg fotózás 2000-re érte el a csúcst. Ebben az évben 85 milliárd fényképet csináltak, ám ettől kezdve rohamosan csökkenni kezdett a hagyományos gépekkel készült képek száma, míg a digitális fotóké drámai gyorsasággal emelkedett. 2011-ben 360 milliárd digitális képre becsülték a képvgayron nagyságát, miközben a Library of Congress képgyűjteményéhez képest a Facebookra feltöltött képek nagyságrendjét tízezerszeresnek vélték. Azóta ez az különbség csak nőtt. Az Instagram fotómegosztó oldalra naponta átlagosan 52 millió fényképet töltenek fel, és 2017-ig közel összesen közel 35 milliárd fotó került fel (Instagram 2017). Évről évre és becslésről becslésre eltérő nagyságokat közölnek a Facebookra képforgalmára vonatkozóan, de a számok a 2013–2017 közti időszakban már a 200-350 közti millió napi új képfeltöltésről szóltak. Nem igazán valószínű, hogy az analóg korszak fényképei jelentős arányban átkerülnek a digitális térbe, de ha a csúcst jelentő, 2000-es, 85 milliárdos analóg fényképvagyont teljes egészében digitalizálnánk, talán elérhetnénk a zettabájtos határt. Ez azonban biztos eltörlül ahhoz a mennyiséghez képest, amely a digitális fényképek világban keletkezik folyamatosan (az éves új termés már a jelenben is a zettabájtos nagyságrendben mozog).

Mennyi mozgóképes dokumentum áll az emberiség, a magyar kultúra rendelkezésére? A legnagyobb mozgóképes online adatbázisnak, az IMDb-nek 2018 elején 4,7 millió címről volt adata, ebből sorozat-epizód több, mint 3 milliót, mozifilm 467 ezret tett ki (IMDb 2018)⁸.

⁶ Mayer szerint az adatsnövekedés mértéke meghaladja a Moore-törvény növekedési arányát (Mayer 2009). A Moore-törvény szerint az integrált áramkörökön elhelyezett tranzistorok sűrűsége (ezáltal a számítógépek számítási kapacitása, gyorsasága) 1,5-2 évente megduplázódik.

⁷ A *How much information* projekt keretében két menetben kísérletet tettek arra, hogy megbecsüljék azt, hogy a különböző médiumokra rögzített információ típusokból mennyi adat keletkezhetett az idők során az emberiség történelmében (HMI 2003, Bohn & Short 2012).

⁸ Például a bollywoodi filmgyártás nagy része 2012-ben még nem szerepelt az IMDb-ben (Jameson 2012).

A magyar filmtörténeti adatbázisban 20 ezer film adatai vannak feldolgozva, amelyek között sok a filmhíradó és a dokumentumfilm, viszont nincsenek köztük tévéfilmek. Ha felső becslést akarunk adni, akkor 50 ezerre tehetjük a tévében, moziban bemutatott magyar filmek számát, amiből 2-3 ezer körülit tesznek ki a játékfilmek. Ha egy filmet átlagosan (és megint jelentősen felülbecsülve) 100 gigabájtos nagyságúnak tekintünk, akkor a világ 5 millió filmjének összemennyisége nem éri el az exabájtos nagyságrendet, a magyar filmtermés mérete a petabájtos sáv alsó részében lehet.

A hivatalos 2018-as adatok szerint minden percben 300 órányi videót töltenek fel a YouTube-ra (YouTube 2018), és legalább 5 milliárd videót néznek meg naponta a látogatók. A tízezer legnépszerűbb videó több, mint egy milliárd megtekintést generál (nyilván ezen a területen is működik a hosszúfarok hatása). A videómegosztóra feltöltött mozgófilmek számáról nincs adatunk, és azt sem tudjuk, hogy milyen lehet a professzionális és amatőr tartalmak aránya, de elég valószínű, hogy egyre elhanyagolhatóbb nagyságrendet képviselnek a kanonizált videótartalmak a felhasználói tartalomhoz képest. A folyamatos feltöltések eredményeként már jelenleg is bőven az exabájtos határ fölött lehet az éves növekmény, és nyilván gyorsan el fogja érni a zettabájtos nagyságrendet.⁹

2013-ban az Apple iTunes zeneáruház katalógusában 26 millió zenemű szerepelt (Apple 2013), a Tech Advisor felmérése alapján a népszerű zeneszolgáltatók (Spotify, Deezer, Amazon, Apple) 30-40 millió zenezámból álló készlettel rendelkeznek (Techadvisor 2018). Ezzel a dokumentumszámmal (mondjuk, egy gigabájtos átlagos nagyságot feltételezve) a petabájtos nagyságrendbe lehet belépni, de feljebb aligha. A zene világa eltér az álló- és mozgóképek világától: más megoszlást feltételezhetünk mind a laikus kontra professzionális tartalom, mind a predigitális kontra digitális korszakban keletkezett zenezámok arányai között. A zene területén kisebb lehet a különbség a predigitális és digitális nagyságrendek között egyszerűen azért, mert a digitális eszközök segítségével laikusként is tetszőleges mértékben lehet álló- és mozgóképeket előállítani és megosztani, míg zene esetében ez nincs így. Azért, mert jóval kevesebben tudnak hangszereken játszani, mint ahányan meg tudnak nyomni egy gombot egy képrögzítő eszközön.

Érdemes figyelembe vennünk még egy megkülönböztetést, amelynek segítségével az adatbázisokban tárolt információk nagyságrendjéről is képet kaphatunk. A hálózatról szóló diskurzusban már a 2000-es évek elején megjelent a mélyweb, illetve a felszíni web (deep web vs. surface web) fogalompár annak a két világnak az elkülönítésére, amelyet a keresőmotorok képesek bejárni, leindexelni és megmérni, illetve amelyet nem. Michael K. Bergman az előbbi tartományt nevezte el *felszíni webnek*, az utóbbit pedig *mélywebnek* (Bergman 2001). A keresőmotorok kétféle akadály miatt nem képesek egy weboldal tartalmát feltérképezni: vagy azért, mert az oldal jelszóval védett, vagy azért, mert adatbázisokból kiszolgált, dinamikus oldalhoz jutnak el, ahol értelmetlen egyetlen nézetben létező tartalomról beszélni, így értelmetlen az adatbázis méretét is kiszámolni. A mélyweb meghatározásában rejlő kettősség is hozzájárult ahhoz, hogy a róla szóló értekezésekbe később belekeverjék a *sötétweb* (darkweb) jelenségét, amely a nyilvánosság elől elzárt, sokszor illegális tevékenységekkel kapcsolódott össze. Fogalmilag nem szerencsés a mélyweb és a darkweb összemossa, de ennek a tanulmánynak nem ez a témája. Azt azonban nyugodtan kijelenthetjük, hogy az utóbbi mérete elhanyagolható az előbbi nagyságához képest. A mélyweb jelenség másik szegmense (a fogalom másik értelmezése) egyértelműen az adatbázisok világához köthető. Már Bergman is azt emelte ki, amit azóta mások is megerősítettek, hogy a mélyweb nagysága messze meghaladja a felszíni web méretét. Széles körben idézett az a számpár, amely a mélyweb 96%-os arányát állítja szembe a felszíni web 4%-os arányával (Lewis 2012). A mélywebben található adatbá-

⁹ Könnyen elképzelhetőnek tartom, hogy már régesrég elérte.

zisok közül példaként említhetem a Wal-Mart adattárházát, amelyben 1999-ben 1 petabájt információt tároltak, ami 2012-re felment 2,5 petabájtra (McNulty 2014), vagy a környezeti, időjárás adatokat gyűjtő amerikai ügynökség NOAA-adatbázisát, amelynek mérete a 2000-es évek elején még csak a fél petabájt környékén mozgott, 2018-ra viszont már meghaladta 20 petabájtot (NOAA 2018).¹⁰ Az ilyen adatbázisokból rengeteg van.

Eddig többnyire azokról a mennyiségekről beszéltem, amelyeket a médiumokon tárolt dokumentumok méretére vonatkoztak. Van azonban egy másik fontos kérdés is: amikor a hálózaton keresztül a felhasználók fogyasztják a médiatartalmakat, milyen nagyságrendű adatforgalmat generálnak vele. Korábban már idéztem, hogy a digitális forgalom nagyságát 2010-ben 1,2 zettabájtra becsülték (IDC 2010). A Cisco nevű cég gyártja a hálózati forgalmat menedzselő eszközök nagy részét, és az eszközökön mért adatokra támaszkodva a cég folyamatosan ad ki forgalmi előrejelzéseket. A 2017-es kiadványukban az olvasható, hogy 2016-ban az globális IP-forgalom nagysága 1,2 zettabájt volt, míg 2021-re 3,3 zettabájtos forgalmat jósoltak (Cisco 2017). Érdekes még azt is kiemelni, hogy a Cisco szerint 2021-re a videótartalmak a teljes hálózati forgalom 82 százalékát fogják kitenni a 2016-os 73 százalékhoz képest.¹¹

Ideje összefoglalni az eddigieket! Lehet vitatni, vagy nem elég megalapozottnak tekinteni a fenti becsléseket. Megengedem, hogy ezek a becslések akár több nagyságrendet is tévedhetnek. De azt nem lehet vitatni, hogy a kanonizált kulturális adatvagyon nagyságára vonatkozó számok biztosan és egyre nagyobb mértékben elmaradnak egyfelől a jelen- és jövőbeni hálózati forgalom, másfelől a vizuális felhasználói tartalmak nagyságrendjétől.

Mindez azért fontos, mert ennek tudatában érdemes értékelni azokat a mostanában felbukkanó új jelenségeket és fogalmakat, amelyek mind valahogyan az adatrobbanás köré építhetők (big data, dolgok internetje, szenzorforradalom, adattudomány, computational social science stb.). Milyen információ robban? Beszélhetünk egyfajta kulturális adatrobbanásról, hiszen a tartalom előállításában, mennyiségében is hatalmas bővülés figyelhető meg. Ennek elsősorban a felhasználói tartalom megjelenése az oka, de ennek a jelenségnek nem a nagyságrendi bővülés az igazi lényege, hanem a kánonok átalakulása. Erre a problémára később még visszatérek. Korábban említettem, hogy méretüket tekintve a leíró metaadatok mennyisége elhanyagolható a dokumentumokban rögzített tartalmak információ-mennyiségéhez képest. Nem így van azonban a forgalmi-fogyasztási metaadatokkal, amelyek nagyságrendje a hálózati felhasználók számának, aktivitásának növekedésének köszönhetően exponenciális arányban növekszik. A kulturális adatok világán belül ezeknek a használati-forgalmi metaadatoknak a mennyisége robban! De talán még ennél is fontosabb, hogy ugyanilyen mértékben növekszik a médiafogyasztási forgalom is. Ennek az okát már említettem. A digitális hálózati kommunikáció a sokszorosítás feladatát a felhasználói végpontokba helyezi át. A digitális környezetben a sokszorosítás (határ)költsége gyakorlatilag nulla, a felhasználók egyetlen kattintással másolatokat készítenek, és a dokumentumok méretéhez képest nagyságrendekkel nagyon forgalmat generálnak a sokszoros letöltések révén.

A hálózati forgalom nagy része a felkínált tartalmak (sokszor parazita reklámtartalmak) eléréséből, fogyasztásából ered. A forgalmi, fogyasztási, használati adatok gyűjtése, feldolgozása, az ezek alapján készített felhasználói profilok készítése, és mindezeknek a tartalom-

¹⁰ A NOAA-adatok szabadon letölthetők. Sokatmondó, hogy a felhasználók által végzett letöltések össz mennyisége 2005-ben 46 terabájt, 2011-ben 1,3 petabájt, 2012-ben pedig 1,9 petabájt volt (NCDC 2012).

¹¹ Régóta nyilvánvaló, hogy a hálózati forgalom döntő hányadát a videótartalmak adják. Ezt elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy a mozgóképes dokumentumok mérete nagyságrendekkel nagyobb bármely más dokumentumtípushoz képest. Az irántuk megnyilvánuló igény pedig a képek, mozgóképek informativitásából, illetve a mozgóképek időbeliségén alapuló figyelemkontrollból fakad.

előállítási és tartalomelosztási folyamatokba történő visszacsatolása elsősorban kereskedelmi, marketing célokat szolgál. Ez nyilván hasznos lehet a hálózati óriáscégek számára és mindazoknak, akik valahogyan az új digitális ökoszisztéma részeivé válnak, de kultúra- és társadalomszervezési szempontból – legalább is számomra – nem annyira releváns.

Természetesen a digitális világ nem csak a hálózaton keresztül elérhető, kulturális dokumentumokból, illetve az ezek fogyasztása során keletkező forgalmi adatokból áll. Az előbbiek nagyrészt a felszíni web részét képezik, utóbbiak már a mélyweb világába tartoznak. A mélywebben belül azonban rengeteg olyan adatbázis létezik, amelynek nem marketing értéke van, hanem más – sokszor tudományos – célokból építik őket. A big data címke ezekre is vonatkoztatható. Még a dokumentumok világához, tehát a felszíni web területéhez köthetők azok a kezdeményezések, amelyek a weben fellelhető szövegtenger újfajta elemzését végzik. A felszíni weben található szövegek, audiovizuális állományok alapján építhető hatalmas korpuszokban a nyelvhasználat szabályszerűségeit lehet nyelvtechnológiai eszközökkel feltárni (ott magának a szövegnek a létrehozásában tetten érhető nyelvhasználati szokások, konvenciók jelentik a nyelvhasználatot). Ezek a fejlesztések járulhatnak hozzá a teljes körű és magas színvonalú nyelvtechnológiai képességek eléréséhez (gépi fordítókhoz, szövegértelmezéshez, beszédfelismeréshez, beszédészintézishez stb.).

Az adatrobbanás jelensége más információs tartományokban is megfigyelhető – nem függetlenül a szenzorforradalom kialakulásától, a mindenütt jelenlevő számítástechnika, a mediatizált terek elterjedésétől. Az egészségügyi adatok gyűjtésében és feldolgozásában már a jelenünkben látszik a változás. A testünk működésével kapcsolatos adatokat könnyen lehet mérni, a szenzorforradalom eredményeként automatizálni, a hálózat segítségével egy helyen gyűjteni, elemezni, ami minőségi változást ígér a gondozásban, gyógyításban, kutatás-fejlesztésben. A közlekedési adatok, vagy általánosítva a mozgási adatok (az ember, a közlekedési eszközök, az állatok, a tárgyak mozgása) megint csak könnyen nyomon követhetők, gyűjthetők, elemezhetők, és ennek az adatrobbanásnak a logisztikai, termelési következményeiről nem kell sokat beszélni. Minden gépesíthető termelési folyamat a folyamatosan mért, gyűjtött, elemzett, visszacsatolt termelési adatok feldolgozásán alapult eddig is, ennek kiterjedtsége, alkalmazási mélysége változhat a jelenben, jövőben, ami kialakítja az adatvezérelt termelés új világát. A környezeti, időjárás adatok a mezőgazdaságban, a környezetvédelemben, a környezethasználatban, az energia-gazdálkodásban jelenthetnek hatalmas előrelépést. Az adattudomány további területeken ígér előrelépést, olykor talán áttörést (géntérkép elkészítése, vizuális mintázatok felismerése, manipulálása stb.).

Az adatrobbanásnak köszönhetően megjelenő hatalmas adatmennyiségek, az adattudomány széleskörű terjedése, az adatvezérelt iparágak ki- és átalakulása egyre meghatározóbbá válik a web fejlődésében, de ezeket a paradigmátikus tudásszervezés világába tartozó jelenségeket el kell különíteni a narratív tudásszervezési logikára épülő – kulturális – dokumentumok világától, a méretek és a tartalmak vonatkozásában is. A fentebb bemutatott számszerű mennyiségi adatokkal bizonyos értelemben nem tudunk semmit kezdeni. Mert semmitmondók. Nem lehet csak azért összemosni az adatokat, mert azonos módon tudjuk mérni őket.¹² Ha a kulturális adatvagyon nagyságrendjét közvetlenül akarnánk összevetni a kulturális fogyasztás forgalmi adatainak méretével (vagy még inkább a big data világ nagyságrend-

¹² Nyilvánvaló, hogy a Claude Shannon elmélete alapján definiált információ bit-alapú mérése mellett szükség lenne más metrikára is (Shannon–Weaver 1986). Donald MacKay az információ újfajta tipizálására és mérhetőségére vonatkozóan már évtizedekkel ezelőtt kidolgozott egy elméletet, amelyben bevezette a szelektív, strukturális és metrikus információ fogalmait (MacKay 1950, 1969), de az elmélete nem került át a gyakorlatba. A tanulmányomban elemzett jelenségek alapján mondhatjuk: kár, mert igény lenne rá.

jeivel), és nem törődnek a mérhető információ minőségi tartalmával, elkedvetlenítő, vagy épp ellenkezőleg, mulatságos következtetésekhez jutnánk. Ha első, durva becslésként négy nagyságrend (tízezerszeres) különbséget tételeznénk köztük,¹³ akkor ezt az arányt ennek a tanulmánynak a méretére vetítve az egész szövegből csak 4-5 betű maradhatna értékes tartalom. Nagyjából: „ennyi”.

A nyilvánosság szerkezetének átalakulása

Eddig arról beszéltem, hogy

- i) a predigitális korban a rögzített információ elenyésző méretű volt az emberek által befogadott, feldolgozott információ mennyiségéhez képest;
- ii) a digitális korszak nem általában a kulturális dokumentumok mennyiségében, mint inkább a vizuális dokumentumok számában eredményez radikális növekedést, és azon belül is elsősorban a felhasználói tartalmak bővülésében;
- iii) az adatrobbanás döntő részét a mélywebhez sorolható adatbázisok adják, amelyen belül a forgalmi adatok elsősorban marketing érdekeket szolgálnak, és ezeknek a tudományos hozadéka és érdekessége így talán kisebb, de
- iv) a big data világán belül vannak fontos, tudományosan érdekesebb adatszegmensek is;
- v) nem szabad összemosni a különböző információ típusokat azon az alapon, hogy a mennyiségüket tekintve egységesen mérhetők.

Nem volt szó azonban egy fontos változásról, amit érdemes megemlíteni. A rögzítésnek a digitális korszak előtt volt egy nagyon fontos szűrési funkciója, ami a digitális eszközök korában, úgy tűnik, mintha eltűnőben (de legalább is változóban) lenne. A predigitális környezetben a rögzítésnek és sokszorosításnak komoly belépési korlátai voltak, és ez a szűkösség egyfajta kapuőri, kánonképző szerepet biztosított a rögzítő, sokszorosító technológiákat birtokló, a sokszorosítást, publikálást, hozzáférést, terjesztést szabályozó személyek, szervezetek, államok számára. Úgy tűnik, ez a kapuőri szerep megszűnőben (vagy inkább átalakulóban) van a digitális technológiák elterjedésével. Ennek a folyamatnak vannak nyilvánvaló előnyei, de vannak hátrányai is.

A kanonizált kultúra – pont a kanonizáltság révén – közös tudást teremtett a közösen befogadható dokumentumok révén. A sokszorosítás technológiai a könyvnyomtatástól kezdve jelentősen hozzájárultak mind a nemzetközi, mind a nemzeti közös tudások létrejöttéhez és fenntartásához. A tudomány megerősödéséhez, elterjedéséhez szükség volt a lokális kontextustól való elszakadásra, amit a sokszorosított könyvek (írások), a kép- és hangrögzítés technikai tettek lehetővé, míg a nemzeti kultúrák, a közös nemzettudat, nemzeti identitás, nemzeti emlékezet kialakításához, fenntartásához szükség volt a kulturális dokumentumok (szövegek, képek, zenék, mozgóképek) kanonizálására. A predigitális korszakban a rögzítés minőségi szűrőt, egyfajta belépési küszöböt jelentett (még akkor is, ha voltak művek, amelyek érdemtelenül kerültek be a kapun belülre, és voltak olyan alkotások is, amelyek pedig nem tudtak kanonizálódni, a rögzített kultúra falain kívül rekedtek, elenyésztek az időben.

¹³ A – minimum – négyszeres nagyságrendi különbség feltételezése nem légből kapott. A 2000-es évek elején egy online szerkesztőségben a látogatói aktivitást nyomon követő naplózási rendszer fejlesztésekor szembesültem először azzal, hogy különböző típusú információból mennyire eltérő mennyiségeket kell kezelnünk. Mellbevágó volt először felismerni azt a tényt, hogy miközben egy teljes szerkesztőség több évi munkája elfért egy CD-ROM-on (650 Mb), a látogatói forgalom naplózása egyetlen nap alatt nagyságrendekkel több adatot termelt (8 Gb-ot).

A kanonizálásra, az identitásképzésre, a közösségformálásra a történetmesélésen alapuló, narratív dokumentumok alkalmasak, nem a paradigmaticus tudást megtestesítő adatbázisok (Bruner 2005). Az adatrobbanás jelenségében nagy hányadot kitevő adatbázisok ebben nem segíthetnek. Az itt keletkező adatok segítik a tudásunk elmélyülését, szélesítését is, de az élmény-, érték- és tudásközösségek kialakítását, fenntartását csak a mélywebből a felszíni webbe átszivárgó tudások alapján készülő, új és – ami nagyon fontos – narratív dokumentumok tudják támogatni.

A digitális korszakban mindenki alkotóvá válhat, az új digitális dokumentumok könnyedén kerülhetnek be a közös terekbe. Ez a változás abban az értelemben radikális, hogy ezáltal eltűnnek – a predigitális kort meghatározó – belépési korlátok. Ezzel kapcsolatban legalább két – egymással összefüggő – kérdést kell feltennünk. Egyfelől ha megszűnik a kanonizálás, vagy radikálisan csökken a jelentősége, akkor milyen technikák biztosítják majd a közös tudások, közös értékek, közös élmény, közös identitások kialakulását, fennmaradását? Ha nincs szűrés, akkor hogyan emelkedhetnek ki az értékesek az értéktelenebbek közül? Ez annál inkább válik egyre fontosabb kérdéssé, minél több tartalom érhető el bárki számára, illetve minél inkább globalizálódik a tartalomkínálat, és ezáltal minél inkább eltűnnek a helyi, nemzeti, regionális szintek, az ezeket addig menedzselő intézmények, általánosságban mondván: a közvetítők a színről. Erre persze adható az a válasz, hogy majd az algoritmusok segítenek nekünk az eligazodásban (társas navigációs technikák, közösség ajánló rendszerek stb. révén), ám ezzel kapcsolatban rögtön felmerül a második kérdés: kik határozzák meg, hogy a különböző nyilvánossági szinteken működő algoritmusoknak mi a tartalma, mi a működési módja, mik a döntési szempontjai? A predigitális korszakban a nyilvánosság különböző szinterein folyamatosan vitatták, vitathatták (még ha nem is teljesen szabadon) az elosztási és hozzáférési elvek, kánonképző mechanizmusok, megoldások célját, tartalmát, szempontjait. A nagy kérdés az, hogy a digitális világban, ahol az algoritmusok fejlesztése privát multinacionális cégek kezében van, milyen módon lehet átláthatóvá, vitathatóvá, befolyásolhatóvá tenni az általuk fejlesztett algoritmusokat, és ezáltal – végső soron – a nyilvánosság szerkezetét. A tét nem kicsi.

IRODALOM

- Apple (2013) *iTunes Store Sets New Record with 25 Billion Songs Sold*.
<https://www.apple.com/newsroom/2013/02/06iTunes-Store-Sets-New-Record-with-25-Billion-Songs-Sold/>
- Bergman, Michael K. (2001) The Deep Web: Surfacing Hidden Value. *The Journal of Electronic Publishing* Vol.7. No.1. <https://doi.org/10.3998/3336451.0007.104>
- Bohn, Roger – Short, James (2012) Measuring Consumer Information. *International Journal of Communication* 6 (2012). 980–1000.
<http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/1566/743>
- Bruner, Jerome (2005) *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Cisco (2017) *The Zettabyte Era: Trends and Analysis*.
<https://www.cisco.com/c/en/us/solutions/collateral/service-provider/visual-networking-index-vni/vni-hyperconnectivity-wp.html>
- Good, Jonathan (2011) *How many photos have ever been taken?*
<http://blog.1000memories.com/94-number-of-photos-ever-taken-digital-and-analog-in-shoebox>
- Goody, Jack (1998) Nyelv és írás. In: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.) *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest, Áron Kiadó. 189–221.
- HMI (2003) *How much information, 2003*.
<http://www2.sims.berkeley.edu/research/projects/how-much-info-2003/execsum.htm>
- IDC (2010) John Gantz – David Reinsel: *The Digital Universe Decade – Are You Ready?*
<https://www.emc.com/collateral/analyst-reports/idc-digital-universe-are-you-ready.pdf>
- IMDb (2018). *IMDb statistics*. <http://www.imdb.com/pressroom/stats/>
- Instagram (2017) *Instagram Company Statistics*.
<https://www.statisticbrain.com/instagram-company-statistics/>
- Jameson, Adam D. (2012) *How Many Movies Are There?*
<http://htmlgiant.com/film/how-many-movies-are-there/>
- Lewis, Allison (2012) The Deep Web: Semantic Search Takes Innovation to New Depths. *BOSTINNO*.
<https://www.americaninno.com/boston/the-deep-web-semantic-search-takes-innovation-to-new-depths/>
- Mackay, Donald M. (1950) Quantal aspects of scientific information. *Phil. Mag.*, 41, 289.
<https://doi.org/10.1080/14786445008521798>
- Mackay, Donald M. (1969) *Information, Mechanism and Meaning*. London, MIT Press.
- Mayer, Marissa (2009) *Innovation at Google: the physics of data*.
<http://www.parc.com/event/936/innovation-at-google.html>
- McNulty, Eileen (2014) Understanding Big Data: The Seven V's. *Dataconomy*.
<http://dataconomy.com/2014/05/seven-vs-big-data/>
- Moore, Robert J. (2011) *Eric Schmidt's "5 Exabytes" Quote is a Load of Crap*.
<https://blog.rjmetrics.com/2011/02/07/eric-schmidts-5-exabytes-quote-is-a-load-of-crap/>

- NCDC (2012) *NCDC Sets New Record for Data Downloaded – Over 1.9 Petabytes!*
<https://www.ncdc.noaa.gov/news/ncdc-sets-new-record-data-downloaded-E2%80%93-over-19-petabytes>
- NOAA (2018) *National Oceanic and Atmospheric Administration. Climate.*
<https://www.nesdis.noaa.gov/content/climate>
- Saussure, Ferdinand de (1998) *Bevezetés az általános nyelvészetbe.* Budapest, Corvina Kiadó.
- Schmidt, Eric (2010) Every 2 Days We Create As Much Information As We Did Up To 2003. *Techcrunch.* <https://techcrunch.com/2010/08/04/schmidt-data/>
- Shannon, Claude E. – Weaver, Warren (1986) *A kommunikáció matematikai elmélete.* Budapest, OMIKK.
- Singleton, William T. (1981) *Management Skills.* Springer.
<https://doi.org/10.1007/978-94-010-9476-4>
- Syi (2007) *Egyben az egész.* Budapest, Typotex.
- Syi (2014) *syi.hu/cse.* Budapest, L'Harmattan – Könyvespont Kiadó.
- Syi (2017a) Interakció. In Rab Árpád (2017szerk.) *Csomópontok.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó – Infonia – Óbudai Egyetem Digitális Kultúra és Humán Technológia Tudásközpont. 13–33.
- Syi (2017b) Olvasni az oszlopok között. In Rab Árpád (2017szerk.) *Csomópontok.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó – Infonia – Óbudai Egyetem Digitális Kultúra és Humán Technológia Tudásközpont. 128–154.
- Techadvisor (2018) *Best music streaming services 2018.*
<https://www.techadvisor.co.uk/review/audio/best-music-streaming-services-2018-3523953/>
- YouTube (2017) *36 Mind Blowing YouTube Facts, Figures and Statistics – 2017.*
<https://fortunelords.com/youtube-statistics/>

AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM VITÁK LEGÚJABB HULLÁMÁRÓL

Tamás Pál

Tamas.Pal@tk.mta.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.1.35

Absztrakt

Az információs társadalom vitacikkek tömegével esnek bele egy technophil csapdába. Miután az információgazdaság átrendeződése nagymértékben kapcsolódik technológiai változásokhoz, az információs társadalom vitákat belepik technológiai utópiák. A hangulatokat nagymértékben meghatározzák maguk a technológiai fejlesztők és rendszerépítők. Alapjában elfogadom a polit-ökonómiai megközelítést, s úgy gondolom, hogy a tudásáramlás, forgalmazás és értékesítés elemzésére használhatóak átfordítva fogalomként – vagy csak mifologémákként – azok a kategóriák, amelyeket az árutermelés leírására használtunk. De az információtársadalmi megközelítésnek kellene valamilyen új megközelítéseket is kínálnia. Az oktatáspolitikai kiemelt kezeléséhez nem kellene önmagukban ezek az elméletek. A magyar vita fogalmi rendje itt inkább az 1980-as évekre, mint a legújabb nemzetközi trendre hasonlít.

Kulcsszavak

digitális haladás, digitális aktivizmus, digitális integráció, posztipari, új médiák, munka 4.0

THE LAST WAVE OF DEBATES ABOUT THE INFORMATION SOCIETY

Pál Tamás

Abstract

The traditional approaches to the information society in the world from the 1960ies were descriptions of knowledge producing and distributing networks. At the same time the literature from that period is covered by technological innovations and technological utopias. That discourse is more futuristic and is practically absent in the Hungarian debate. At the same time the ongoing discussion in the Jel-Kep starts with a purist political-economist alternative: the IS is here focused on knowledge distribution, and education policies are tools for knowledge procession and knowledge ownerships. The approach is understandable, but it is unable to reflect on digitalization as a major trend of the information society. In this sense it is more a discourse of the 1980ies, then the 2010ies. Therefore we reflect more on social, economic and legal conflicts around digitalization presented in the major international reports of the last 6-8 months of 2017-18.

Keywords

digital progress, digital activism, digital integration, postindustrial, new media, work 4.0

AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM VITÁK LEGÚJABB HULLÁMÁRÓL

Tamás Pál

Első olvasatomban a vitaindító elkerült egy gyakori csapdát és beleesett egy másikba. Az információs társadalom vitacikkek – egyébként érthetően – tömegével esnek bele egy technophil csapdába. Miután az információgazdaság átrendeződése nagymértékben kapcsolódik technológiai változásokhoz, az információs társadalom vitákat belepik technológiai utópiák. A szerzők szélsőségekben vetélkednek: vagy az új technológia mindent meghatároz és – ha több fokozatban is – pozitív utópiákhoz vezet, vagy ellenkezőleg, a munkahelyek gyors fogyásán keresztül aláássa az eddigi együttélési és elosztási formákat. A hangulatokat nagymértékben meghatározzák maguk a technológiai fejlesztők és rendszerépítők. Ezek, ha a fejlesztési forrásaiknak csak tízezredeit fordítják információ-társadalmi viták szponzorálására, hihetetlen izgalmakat generálnak. S ez a hab lefedi az egész területet. Ezt a kézhez álló megközelítést, szerencsére, a szerző sikeresen hártotta.

Alapjában elfogadom polit-ökonómiai megközelítését, s magam is úgy gondolom, hogy a tudásáramlás, forgalmazás és értékesítés elemzésére jól használhatóak – átfordítva fogalomként vagy csak mitológémákként – azok a kategóriák, amelyeket az árutermelés leírására használtunk. Persze nem akkora átütő erővel, ahogy azt a szerző most még hiszi. Mellékesen jegyezném csak meg, hogy ezek az elemzések eredetileg a kapitalizmus átértelmezéséhez vezettek, és egyáltalán nem bizonyos, hogy a tudástársadalom vizsgálatánál ezeket most így kellene használni. De egyelőre a következő években is a kapitalizmusról beszélünk, maradjunk hát ezeknél a kereteknél. Ez érthető kompromisszum.

De a másik probléma megmaradt. Az információ-társadalmi megközelítésnek kellene valamilyen új elgondolásokat is kínálnia. Nincs vitánk abban, hogy az oktatást a legkülönbözőbb módokon fejleszteni kell, és hogy itt alternatív utak vannak, és hogy ide erőforrásokat kell összpontosítani. De az oktatáspolitikai kiemelt kezeléséhez nem kellene önmagukban ezek az elméletek. A szerző oktatáspolitikai elképzeléseit meg lehet írni az információs társadalom nélkül is. S azok valóban nem igazán lépnek ki a progresszív, hagyományos oktatáspolitikákból. Egyébként az oktatásügy információs-társadalmi megközelítése nem kizárólag az oktatási rendszerfejlesztéssel foglalkozik, hanem e mellett a továbbképzés, átképzés, rásegítő képzés, munkahely teremtő képzés stb., idesorolható számtalan kiegészítő változatával is.

S egy stílusbeli kérdés. Egy-másfél évtizede lehetett még kizárólag a tudásforgalomról beszélni, körülbelül úgy, ahogyan azt itt a szerző teszi. Mára látszik azonban, hogy kialakult egy digitális világ, amely már átalakította – ha nem is egyenlő mértékben – a társadalmi viszonyok igen sokféle metszetét. Egy mai információs társadalom vita nem önmagában a polit-ökonómiáról szól, hanem – a technikai részletek nélkül – az új digitális civilizációról.

Itt az elemzést igen sokféleképpen és sokfelől lehet kezdeni. Jelen hozzászólásban nem ragadnék meg egy-két területen, hanem inkább a megközelítések sokféleségét szeretném bemutatni. Forrásként az utolsó 10-12 hónap standard nemzetközi kutatási jelentéseit s adatforrásait használok. Felsorolásukat az irodalomjegyzékben adom meg.

Tehát tíz most és itt vitatott probléma.

1. A digitális haladás, mint diskurzus

A támogatás és a szabályozás viszonya természetesen nem csak az információs kultúra kérdése, de itt az alap-policyk meghatározásánál különlegesen fontos kiindulópont. Itt egyelőre nyilvánvalóan hiányoznak a viták azokról a szabad terekről, amelyeket az új digitalizált munkahelyek kialakításánál fenn kell tartani. A pillanatnyi viták sokszor ennek ellenére úgy hangzanak, mintha önmagukért, pontosabban a digitalizáció folytatásáért folynának anélkül, hogy különösen foglalkoztatná a közt, vajon az adott ponton mit is akar ezen keresztül elérni. Hol, minek az árán, mit kívánnánk a digitalizációval elérni, kiváltani, felgyorsítani? Nem is nagyon szégyelljük, hogy egyelőre a célok nem konkrétak. A haladásról nem kell vitatkozni. Előbb vagy utóbb úgyis meg kell lépni a munkaerő megtakarító lépéseket, minél előbb, annál jobb. Ha az egésyre ráragasztjuk a haladás címkéjét, akkor az, aki itt mégis vitatkozik, eleve retrográd. 19. század eleji brit géprombolókra divat hivatkozni, de az akkori körülmények ismerete nélkül, s így azt sugalljuk, hogy valamilyen helyi munkásérdekből ugyan ellen lehet állni, de az ilyen kísérletek helyből elbuknak. Ugyanakkor ma már a tudomány mozgási irányát egyes pontokon a közvélemény is befolyásolja. S itt nem igen-nem alkalmazási dilemmákkal találjuk szemben magukat, hanem magát a kutatások irányát alakítjuk. Ez egyelőre az élet-tudományokban feltűnő. Ízlésalakzatok, vallási felfogások, sőt tilalmak működnek, s keverednek politikai hitekkel (például az össejt alkalmazásban, a transzplantációnál vagy egyszerűbb esetekben a GMO tartalmú tömegélelmiszereknél). Mindezt lehet nem szeretni, és ez sokszor nyilvánvalóan lelassíthat alkalmazásokat, de a használatot az adott országokban nyilvánvalóan visszafogja. Pontosabban miközben ideiglenesen (?) becsuk valamilyen technológiai ösvényeket, megnyit másokat. Olyanokat, amelyeket az alkalmazók zöme egyébként elfogad. A technológiai ösvények végül is nem arra haladnak majd, ahogy esetleg a legegyszerűbb vagy legcélszerűbb, hanem amerre a legtöbb potenciális alkalmazónak tetszenének. Ez persze jelenthet konfliktusokat, ütközéseket, fejlesztési elágazásokat. De ha ez megvalósul, nyilvánvalóan átalakulnak a jelenlegi fantáziák az automatizálásról.

2. Mi történik az alapjogokkal a digitális világban (az EU koncepciók szerint)?

Az EU jog megkísérli a digitális gazdasági és jogi keretek egy bizonyos körét folyamatosan fenntartani. A tipikus EU szabályozás a belső piac megtartását az egész gazdaságban kiemelkedően fontosnak tartja. A Juncker Bizottság kontinentális jövőképében mindezt megtoldja egy digitális általános csomagolással. Az EU testületek ebben az irányban az egyik legfontosabb eredménynek tartják (hangsúlyozzák is) az EU tagállamok közötti roaming leépítését, mint ennek a digitális közös piacnak a kialakítását. Az európai közös kommunikációs tér létrejötté szempontjából ez kétségtelenül fontos lépés volt, és a reklámhatása is jelentős lehetett az európai polgárok között, de hogy ez önmagában a digitalizmus kiterjesztése lett volna? De hát más jól látható közös lépések, úgy látszik, nem elégségesek. A digitális adathordozók vámmentes szállítása 2018 elejétől nyilvánvalóan semmi, viszont a 700 MHz-es adófrekvenciás hálózat felépítése online szolgáltatások további kiépítéséhez már eredmény lesz, talán valóban az egyik első, de hát ez még nincs kész. Mindenesetre 2015 májusa óta létezik egy, 35 törvényjavaslatból és politikai kezdeményezésből álló csomag az európai digitális belső

piac kialakítására. De a pillanatnyi vita az EU telekommunikációs törvényeiről folyik. 2017 májusában már az egész csomag állapotáról született egy félidős mérleg. Eszerint az európai adatgazdaság kiépítésére kellene összpontosítani. Az európai érdekeket a cyberbiztonság állapota még messze nem biztosítja. Végül online-platformok támogatásán keresztül erősíteni kellene azokat a felelősségteljes aktorokat, akik képesek egy fairebb internet kialakításához hozzájárulni. A európai digitális piac továbbépítése mellett az utóbbi időben többet beszélnek az adatvédelemről és a net-gyűlöletbeszéd elleni koordinált fellépésről. Még csak az elején vannak annak a munkának, amellyel a demokratikus alapjogok működtetését és a jogállamiságot a technológiával, a különböző társadalmi modellekkel és egy „by design” joggal össze lehetne építeni. Egy korai sajátos US szabályzási optimizmus feltételezte, hogy szabad teret hagyva az internet fejlődésének jelentős költségek megtakarításával lehet a szociális korlátokat optimalizálni, de ez nem bizonyult reális megoldásnak; az Apple-írországi eset, valótlanságok állítása az EU-nak a Facebook-Whats App esetben, stb. jelezték, hogy így nem lehet megbízható megoldásokhoz eljutni. Az európai szabályzók így most pesszimistábbak és szigorúbb megoldásokon dolgoznak. Többen úgy gondolják, hogy az új európai digitális szabályozáshoz a környezetpolitikából kellene tanulni és a „polluter pays” vagy a „precautionary principle” elveinek átemelése itt hasznos lenne.

3. Állam-polgár viszonyok digitális környezetben

Modernizálnunk kellene-e az új feltételek között a normatív alaprendet? Az első kísérletek nemzetközi szinteken kezdődtek. Az ENSZ Internet Governance Forum egy Multi-Stakeholder megközelítéssel próbálkozott, voltak, akik a NETmundial Initiative keretein belül próbáltak egyértelműbb hálózati szabályozást létrehozni. 2015-ben az európai szociáldemokrácia is mozogni kezdett, a digitális alapjogokat kodifikálni próbálta, hogy a digitalizációt a nyers piaci és technológiai elemek mellett (helyett?) valamilyen demokratikus folyamatba vezessék át. Olyan kérdések merültek itt fel, mint maga a digitális együttélés. Hogyan kezeljük egyébként ismert kérdéseket, amelyek az online világban új oldalakról merülnek fel. Ha megváltozik a nyilvános és a magán viszonya, hogyan hat ez magára a magánszféra szerkezetére? 2016-ban egy európai szabályozási javaslat is született (rövid dokumentum 23 pontban), amelyben a szabadságjogokat és az emberi jogok néhány pontját is újrafogalmazzák. Megkíséreltek emellett a mesterséges intelligencia megjelenésére a döntéshozatalban reagálni. Korábban a kérétek megteremtését vagy kodifikálását is a felhasználókra bízta, most már az ezektől független vagy ezeket megelőző szabályozás is fontossá válik. Újrafogalmaztatják a felhasználókkal, milyen védelemre számíthatnak, és az állammal, hogy ezekből melyek teljesítésére képes egyáltalán. Közben, persze, nyilvánvalóan sok felhasználói adat az állami korlátokon, érvényességi tartományokon kívülre került. Ebben az erőterben átalakulnak a közigazgatás digitalizált fejezetei, és másképp definiálódnak azok a belső folyamatok is, amelyekkel a hatóságok az aktív nyilvánosságot megteremteni vagy helyreállítani akarják. Az államigazgatás átépülése megköveteli az állam koncepcionális rendjének újragondolását is. Mindeközben gyakran jelentkeznek viták arról, hogy itt egy új állam (állam 2.0) születik meg, de az elképzelések megoszlanak a tekintetben, hogy amit megfigyelünk, az már ez az „állam 2.0” lenne? A digitális állami szerepek átértékelődése az utolsó években egyre inkább összefügg a biztonság szerepváltozásairól szóló vitákkal. A digitális államigazgatás kiépülésével párhuzamosan, annál gyorsabb ütemben nő a kyber-biztonságra fordított összegek nagyságrendje. Ezek a kérdések nyilvánvaló politikai manipulációk tárgyaivá válnak; az esetek jelentős hányadában azt sem tudjuk, hogy volt-e valamilyen támadás, s az honnan érkezett? E vitákat tulajdonképpen megelőznék a „digitális szuverenitásról” induló viták. A biztonságpolitikai ajánlásoknak ezekből kellene kinőniük. Az elméleti kérdések itt nyilvánvalóan az irányban is végiggondolha-

tóak, hogy ha a korábbi „fizikai állam” alapját a demos, vagyis lehatárolt állampolgárok összessége alkotta, akkor a digitális világban ezek már nyilvánvalóan nem érvényesek, és helyettük valamilyen giga-demost kellene értelmezni.

4. A hálózati aktivizmus új formái: mivé alakulhatnak a tiltakozások?

A fentiekből következően a médiaszerkezetek meghatározóak lesznek a politikai részvételre és a civil társadalmi mozgósítottságra is. Igazán itt nem maguk a médiatechnológiák, hanem azoknál erősebb mértékben az egyéni felelősség és a vállalkozói individualizmus technikai lesznek a meghatározóak. Az európai gyakorlatban a felhasználókat aktivizáló szociotechnikákat csak kevésbé használják. A szakirodalom itt újabban fluid, cseppfolyós hálózatokról beszél. A hálózatokra épülő közösségek gyengén szervezettek még akkor is, hogyha a modern klasszikusok, mint Giddens és Beck lifestyle politics-ról vagy everyday life politics-ról beszélnek ebben az esetben. Érdeemes megjegyezni, hogy az európai társadalomkutatás újabb tiltakozási alapmintái még mindig 1968-asok, s ezekhez képest a digitális tiltakozás kevésbé szenvedélyes, enyhébben ideologizált és gyakorlati cselekvésekre orientált. Ezekben az akciókban erősebb a véletlenszerű vagy ad hoc elem, és felértékelte a képek mozgósító ereje. A tiltakozás megjelenítése maga is része a tiltakozás belső logikájának (ebben az értelemben beszélhetünk selfie-tiltakozásokról is). A részvétel logikája itt megváltozhat, bár az aktivizmus eddigi egyenlőtlenségei egyelőre – különböző definíciókkal ellentétben – egyelőre keveset változnak. A tiltakozás újabb változatai, digitális mozgósítási formái az elemzőket megosztják, ha a 2000-es évek elején még azt hitték is, hogy ezek az eszközök és mozgósítási formák alkalmasak arra, hogy tömegeket állítsanak szembe a tekintélyuralmi rendszerekkel (például az iráni tiltakozó mozgalmakban). A 2011-es Arab Tavasz forradalmi után ez a lelkesedés visszaesett, s a legújabb dolgozatok inkább azt hangsúlyozzák, hogy a tekintélyuralmi rendszerek ügyesen tanultak, hatékonyan tiltanak és taszítanak, és az általuk használt technikák talán hasznosabbak a rendszer számára, mint lennének a mai digitális tiltakozó technikák az ellenfelek számára. Különbözik az világosan látszik, hogy gyorsan nőnek a ráfordítások azokra a software eszközökre, amelyekkel korlátozzák a hozzáférést a politikai mozgósító eszközök eléréséhez. Ugyanakkor működnek és mindenütt elérhetőek azok a platformok, amelyekkel pontosan megcélzott tiltakozásokat igen rövid idő alatt nagyobb tömegek bevonásával már ma is elérhet élni (Campact, Change.org).

5. A digitális integráció a posztipari társadalmakban

Digitális integrációnak nevezzük azokat a folyamatokat, amelyekben a digitalizáció által okozott társadalmi megosztottságot kíséreljük meg feloldani. Az európai viták az 1990-es évek óta folynak az új digitális megosztottságról. A vita elejét a Digital Divide-ről az amerikai távközlési adminisztrációban a 90-es évek végén látjuk: az akkori fogalmak szerint a digitális kultúra egy háló, amelyen különböző állapotokban valamilyen csoportok átzuhannak vagy kiesnek, mások pedig nem, s akkor állami és társadalmi erők feladata lesz a háló szemeinek szorosabbra húzása. Az amerikai vita elsősorban a hozzáféréstről szólt, s arról, hogyan lehet ezeket a hálózatokat társadalmilag kevésbé szelektívvé tenni. Az európai vita ugyanerre más kifejezést használ: a digitális beemelés vagy az E-integráció kifejezései azok, amelyekről itt többet beszélünk. Ennek a vitának az előzménye a média-kompetencia vita lett, amely már a 70-es években elkezdődött (a fogalom Dieter Baacke nevéhez fűződik), s itt tulajdonképpen a különböző technikai eszközök, felületek és szolgáltatások új értelmezéseket nyertek el, megjelent az úgynevezett felhasználó generálta tartalom (User Generated Content), amely visszavezethető az 1920-1930-as évek korai médiaelméletére (pl. Bertolt Brecht rádióelmélete), és a médiademokráciából próbálja a digitális demokráciát magyarázni. A digitális

eszközök használata a hálózatépítésben oda vezethet, hogy meg tudjuk erősíteni az egyre sokrétűbbé váló, széttartó társadalom kereteit is. Itt az alkalmazásban kevésbé tapasztalt csoportok bekapcsolásával is értek már el eredményeket, bár megvan a veszélye a társadalmi részvétel „ellaposodásának”.

6. A nyilvánosság új formái a digitális társadalmakban (mind levezethetőek az új médiákból, vagy mégsem?)

Az első digitalizációs elméletek először a médiaelméletekből nőttek ki, és nagymértékben azok fogalmi alapjait használták. Persze már a 80-as években voltak teoretikusok (mint Sherry Turkle), akik a gép átalakító funkcióit lényegesen szélesebben értelmezték, mint ahogy a médiaelméletben szokásos volt; az új gép már ekkor „gondolkozott”, és persze változni kezdett a politikai nyilvánosság, amelyet a legutolsó időkig könnyen értelmezhetőnek vagy a korábbiakra visszavezethetőnek hittek. A Trump viták azonban ezt a magától érthetőséget megsemmisítették, a nyilvánosság elkezdett másképp működni. Már Turkle-nek korán nyilvánvaló volt, hogy a médiafejlődés nem az adó és a küldeményt fogadó kapcsolatát jeleníti meg, hanem fontos törést hoz. A megjelenő új felületek új technikákat kínáltak a propaganda számára is. Míg az korábban leegyszerűsített meggyőzési technikákat jelentett, most a digitális közegben számtalan olyan változat jelent meg, amellyel a propagandát, bár célja nem változott, számtalan eddig ismeretlen módon hatékonyabbá lehetett tenni. Nem itt fogjuk megvitatni, de érdemes megemlíteni ezen a helyen a digitalizáció vitáinak talán egyik legfontosabbikát, elméletileg mindenképpen meghatározóját arról, hogy hogyan változik a valóságfogalom, milyenek az alternatív valóságok, és mit is jelent ebben az összefüggésben a „hazugság”.

7. A „munka 4.0” – csak manipuláció?

A digitális munka világáról (munka 4.0) nem egyszerűen médiaetikai szövegekörnyezetekben lehet beszélni. A 2000-es évek végén az európai ipari országok munkaügyi minisztériumai mind óriási programokat indítottak a munkaerő-szerkezet átalakításának feltérképezésére. 2014-15-16 táján már olyan összefogott koncepciók is megjelentek, amelyeket politikai viták tárgyává lehetett tenni. Sokak számára úgy tűnt, hogy az automatizálás új hulláma most már valóban új körvonalakat ölt, s hogy itt már a szakmai vitákból a szakszervezeti érdekvédelem területére kell átlépni. Megjelentek olyan koncepciók (ezekről mind külön-külön részletesen kellene beszélni), mint a dolgozók időszuverenitása, vagyis az általuk meghatározott munkaidő. Ehhez persze új munkaszervezési változatok csatlakoztak. Egyelőre az elméletek és a jövőképek szintjén, de megjelent egy kulcsfogalom: a munka biztosítása, amelyben a szakemberek saját jövőjükbe ruházhattak be tanulással, önálló kutatással vagy másként, s ezzel tulajdonképpen a maguk számára kiszűrték a munkanélküliséget. Ebben a digitális miliőben újraértékelődik az önálló vállalkozás, és eltűnnek az önálló alkalmazott és a függő bémunkás közötti különbségek. A következő évtizedek átmeneteire azonban nem áll rendelkezésre kielégítő időskori gondoskodás a munkaerő igen nagy része számára. Tehát a jövedelembiztosítás egyik formájaként szükségtelenül megjelennek a vállalkozások olyan életkorokban és azok számára is, akik részére mindezidáig ez nem merült fel. Egyelőre igen hiányosak az adatok ahhoz, hogy valódi számításokkal próbálkozzunk, ezért e szféra részévé válik az adatgyűjtés olyan területeken is, ahol az állam ilyesmivel nem foglalkozott. Elengedhetetlenek lesznek olyan kísérletek (a szociális szférában ebben különben is nagyon kevés kísérlet volt), amelyekkel alternatív változatokat próbálnak együtt a munkaadók és a munkavállalók. Ebben az értelemben egyáltalán nem gondoljuk, hogy itt csak manipulációról lenne szó.

8. Hogyan oszlik meg a digitalitás haszon a lehetséges szereplők között?

Itt ismételten világos, hogy nincsenek egységes vagy alternatív válaszok, viszont élesedik a küzdelem a digitalizáció résztvevői között. Egyelőre a hagyományos aktorok akarják egymást legyőzni, de bizonyára rövid időn belül elkezdődnek olyan kooperációs vagy egyezkedési kísérletek is, amelyekkel kompromisszumokra juthatunk.

9. Mit kezdhetünk itt a Gig Economy-val?

A viták itt ismét inkább csak kezdődnek, és a technikai optimumok elérése helyett kompromisszumos megoldások irányába mutatnak. A Gig Economy tulajdonképpen digitálisan hangszerelt gazdasági rendet jelent. Ennek egyik első példája az Uber taxivállalata volt. A nyers technológiai logika szempontjából ez a taxiárakat számtalan nagyvárosba radikálisan csökkentette, de olyan gazdasági érdekeket sértett (az állami adóbeszedés rendjétől kezdve a régi taxisokig), amelyek egy időre bedöntötték ezeket a kísérleteket, azonban nyilvánvalóan egy következő fázisban itt is és más területeken is különböző kompromisszumok születnek. Felfogásunk szerint a Gig Economy nem a legoptimálisabb, legolcsóbb gazdaság, hanem a legkedvezőbbben működtethető gazdaság kiegyenlítő formája. A digitalizáció e tekintetben meghatározó alkalmazásokat kínál. Végül is itt a platform alapú munka világáról van szó. A terminus nagyon új, a Gig Economy-t az utolsó világgazdasági válság után 2009-ben kezdte használni egy amerikai újságíró, Tina Brown. A Gig kifejezés tulajdonképpen alkalmi színpadi szereplést jelent. A munkavállalók saját képességeiket az alkalmi zenéléshez hasonló szereplésekkel szeretnék forgalmazni. Itt nyilvánvalóan nem lehet állandó alkalmazotti kapcsolatról beszélni.

10. Social bots potenciálok és rövidtávú lehetőségek

Itt tulajdonképpen olyan software eszközökről van szó, amelyeket használva felapríthatunk, leépíthetünk nyilvános vitákat, hamis hírekkel leronthatjuk személyek és ügyek hitelességét. Ezeket az eszközöket természetesen a progresszív középosztályban nem szeretjük, de el kell ismernünk hatékonyságukat és azt, hogy egyelőre használatuk gyorsan terjed. A technikailag egyszerű üzenetgeneráló algoritmusok könnyen előállíthatóak, az ehhez szükséges kézikönyvek akár az interneten is megtalálhatóak. Összetettebb üzenetgyártó algoritmusok már bonyolultabb rákészülést követelnek. A hamis gépi üzeneteket (az algoritmus úgy tesz, mintha az üzenet mögött élő személy lenne) keverni lehet élő személyek által előállított megtévesztő üzenetekkel, ami még nehezebbé teszi a szűrést. Igazi megbízható szűrő algoritmusok egyelőre erre a problémára nem léteznek. A politikai gépi üzeneteket (botokat) most nagyjából négyféle esetben használják: először is az ellenvélemények elárasztására generált hírekkel, hamis információval, polarizáló álláspontok meghirdetésével; másodsorban támogatók vagy hasonló véleményeket megfogalmazók megemelt, felfújt számainak felmutatására (például a twitteren), hogy a létszámok a közönségben a vélemények megerősítettségét sugallják; harmadszor propaganda üzenetek terjesztésére; negyedszer ellenvéleményeket megfogalmazó hírszolgálatok diszkreditálására, üzeneteiknek egyenkénti lejáratására. A social botokat használni lehet viták, kampányok kulminációs pontjai körül, például parlamenti kampányok miniszterelnök-jelölti televíziós vitáit követően; számos ponton használják a botokat most a brit Brexit vitákban is. A vitákból mintha az derülne ki, hogy a generált üzeneteket elsősorban negatív esetekben, megtévesztésre használják. De ugyanilyen megtévesztő „horogként” alkalmazni lehet őket a progresszív oldalakon is (például az úgynevezett counter-speech-kampányoknál), avagy a viselkedésbefolyásolás bizonyos formáinál (nudging). Ezek mindenképpen megtévesztő algoritmusok, akár a mi oldalunkon, akár velünk szemben alkalmazzák azokat. A botok alkalmazási pontjait, célszemélyeit a reklámhasználatból vagy nethasználati szokások

alapján választják ki. Elvben ezek alkalmazását valamilyen rendszeren vagy használói csoporttal szemben lehet büntetni, de nagyon nehéz az ilyen üzeneteket kiszűrni. Különben ezek legnagyobb részét most a twitteren használják, s itt a műfaj korlátai is nehezítik az alakfelismerést. Amikor a szabályozásnál az alkalmazó önkorlátozását vagy a civil ellenőrzés erősebb bevonását kívánják, ez eleve a szabályozás nehézkességét, gyengeségét jelzik.

IRODALOM

(2017–2018-as nemzetközi kutatási jelentések és adatforrások)

- Atlas of Sustainable Development Goals 2017: From World Development Indicators (World Bank Atlas)*. World Bank Publications, 2017.
- Cirera, Xavier – Mahoney, William P. (2017) *The Innovation Paradox*. Washington DC, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- Digital skills*. 2017 September. Paris, UNESCO.
- Digitale Medien in der Bildung. TAB-Arbeitsbericht 171*. Bonn/Karlsruhe, TA Bundestag, 2016.
- EFTA (Európai Parlament Technológiai Hatások Hivatala): *Shaping the Future of Mobility*. Vienna, 2017.
- Final report of the expert group on quality of life indicators, 2017*. Luxembourg. Eurostat. 2017.
- Health at Glance 2017*. Paris, OECD, 2017.
- Helliwell, John – Layard, Richard – Sachs, Jeffrey (2017eds.) *World Happiness Report 2017*. NY. UN High Level Meeting on Happiness and Well Being.
- OECD (2015) *How's Life? 2015: Measuring Well-being*. OECD Publishing, Paris. (új kötet: 2018). https://doi.org/10.1787/how_life-2015-en
- Leimbach, Timo – Bachlechner, Daniel (2015) *Big Data in the Cloud*. Bonn/Karlsruhe TAB.
- Measuring the Information Society Report 2017. Vol. 1*. Geneva, ITU. 2017.
- EPTA (2016) *The Future of Labour in the Digital Era. Ubiquitous Computing, Virtual Platforms, and Real-time Production*. Vienna, EPTA, November 2016.
- World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise*. Washington DC, World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1096-1>, <https://doi.org/10.1002/wow3.2018.2018.issue-1>
- World Employment and Social Outlook. Trends 2018*. Geneva, ILO, 2018. <https://doi.org/10.1002/wow3.2018.2018.issue-1>

A TUDÁSTÁRSADALOM ALTERNATÍVA, AMI TÖBBSZÖRÖSEN KORSZAK-ÁLDOZATTÁ VÁLT

Varga Csaba

vargacsaba@vargacsaba.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.1.43

Absztrakt

A tudástársadalom idea mintegy egy-másfél évtizedig reális európai és egyben magyar alternatívának látszott. Az utóbbi évtizedben ez az alternatíva aztán elhalványult, majd szépen hamvába hullt, már csak digitalizációról, vagy ami még rosszabb: dataizmusról beszélnek. Az ipari társadalmat követő pénzközpontú „kapitalizmus” csak annyiban volt érdekelt a tudástársadalom szorgalmazásában, amennyiben az az extraprofitját növelte. Ezért a tudástársadalom, mint a fennálló világrend egyik lehetséges alternatívája magának a világrendnek lett áldozata, mert ez a világrend végül is részben kivetette magából. A tudástársadalom idea életben maradhat, ám csak egy gyökeresen más világmodellben (ami nem keverendő össze a tervezett új, még inkább központosított világrenddel). Ez a jövőidea a szeretet alapú Új Aranykor.

Kulcsszavak

tudástársadalom, új globalizáció, tudáskrizis, társadalom szétszakítottsága, Új Aranykor

KNOWLEDGE SOCIETY IS AN ALTERNATIVE THAT FELL VICTIM TO ITS ERA MANY TIMES

Csaba Varga

Abstract

For about one and a half decades, knowledge society seemed to be a realistic European and thus, Hungarian alternative. Over the last decade, the alternative of this knowledge society faded away and eventually perished to make room for digitisation or what's even worse: data-ism. The money-centered “capitalism” following the industrial society was only interested in promoting the knowledge society to the point of increasing its extra profit. This is why the knowledge society, as a possible alternative to the currently existing world order has fallen victim to none other than this world order, as this world order partially expelled it from itself. The ideology of a knowledge society may remain alive, but only in a fundamentally different world model (not to be confused with the planned new world order that is even more centralised than the present). This ideology of the future is the love-based New Golden Era.

Keywords

knowledge society, new globalisation, knowledge crisis, torn society, New Golden Era

A TUDÁSTÁRSADALOM ALTERNATÍVA, AMI TÖBBSZÖRÖSEN KORSZAK- ÁLDOZATTÁ VÁLT

Varga Csaba

A tudástársadalom idea mintegy egy-másfél évtizedig reális európai és egyben magyar alternatívának látszott.

Ez a biztató megállapítás kevésbé vonatkozik az információs társadalom jövőtervre, mert az információ a legalacsonyabb minőségű tartalom, s az információelmélet nem ok nélkül különbözteti meg az információt, az ismeretet, a tudást és a még magasabb minőségű „tudást”, amit nevezünk bölcsességnek. Az utóbbi évtizedben ez a tudástársadalom alternatíva aztán elhalványult, majd szépen hamvába hullt, már csak digitalizációról, vagy ami még rosszabb: dataizmusról beszélnek.

A tudástársadalom, mint a fennálló világrend egyik lehetséges alternatívája magának a világrendnek lett áldozata, mert ez a világrend végül is részben kivetette magából. Az semmit nem jelent, hogy a világrend még nem húzta le ezt a lobogót, hiszen ennek a világrendnek a lényege az, hogy többek között Hamis zászlós civilizáció. A tudástársadalom ma ideológiaként a centrum közelében, ám valóságként a perifériához van közel.

Egyszerűen azt is mondhatjuk, hogy ez a világrend „lenyelte” a tudástársadalom alternatívát, mivel a tudástársadalom idea szerencsétlenségére ez a most véget érő civilizáció a legszélsőségesebb negatív állapotába jutott. Az emberiség új korszakának bejáratánál viszont talán még érdemes összegezni, hogy a tudástársadalom alternatíva miért bukott meg, és milyen típusú folytatása lehetséges?

Természetesen tudatában vagyok annak, hogy az általam felvetett kérdések és választörekvések teljesen szokatlanok lesznek az eddigi tudástársadalom dialógusban. Ez az új fel fogás azonban indokolt. A kilencvenes évek közepe óta foglalkozunk az információs, ill. a tudástársadalommal. Az ezredforduló utáni első évtized végéig mintegy száz települési, térségi és ágazati tudástársadalom stratégiát készítettünk, s ezek többségének a (korlátozott) valóra váltását is nyomon követhettük.¹

¹ Intézetünknek, a Stratégiakutató Intézetnek a fontosabb tudástársadalom kötetei: *Mi a jövő? Tudástársadalom? Információs társadalom? Telekommunikációs társadalom? Kultúratársadalom?* (Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, Országos Rádió és Televízió Testület, HÉA Stratégiakutató Intézet, 1998); Varga Csaba: *Vidékfejlesztés az információs korban, avagy a lokalitás esélyei* (Agroinform Kiadóház, 2000); *Incopark, technológia fejlesztési övezet programja Pest megyében* (HÉA Stratégiakutató Intézet, 2000); *A Nyugat-Dunántúli Intelligens Régió stratégiája* (HÉA Stratégiakutató Intézet, 2000); Kiss Endre – Varga Csaba: *A legutolsó utolsó esély* (Stratégiakutató Intézet, 2001); *Intelligens Régiók Magyarországon I.* (Agroinform Kiadóház, Stratégiakutató Intézet, 2001); *A Tudás Társadalma I–II.* (Stratégiakutató Intézet, Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft., Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002); Varga Csaba: *Szeretettelva, boldogságváros* (Stratégiakutató Intézet, 2015); stb.

Ezért óriási tapasztalatunk gyűlt össze a tudástársadalommal szembeni akadályokról, nehézségekről, sőt a szűkülő lehetőségekről, de nem csak az okok hálózatáról, hanem a tudástársadalom alternatíva vonzásáról és taszításáról is. Mindebből az következik, hogy ebben az esetben is csak azt írhatom le, ami a tudástársadalom program szempontjából helyes és megoldást kínál. A rövid terjedelem miatt közlök választ tömörítő táblázatokat is.

Tekintsük végig a legmarkánsabb okokat és következményeket!

1. A tudástársadalom fogalmának szükségszerű csődje

A tudástársadalom program azért nem hatott mélyebben az emberekre, s a társadalmakra, mert a fogalom egyoldalú volt. Se a tudás, se a társadalom nem értelmezhető csak racionális, materiális vagy anyagi valóságdimenzióként. A tudást én-tőkeként sem definiálnám, persze az im-materiális tényezők szerepe valóban fontosabb. A tudás megértéséhez sajnos hiányzik az új antropológia, mert a tudás az elme, az intellektus és a tudat közös alsó és felső szintű „rendszereiben” definiálható. A tudások magasabb minőségei kivétel nélkül különböző szeretet- és tudatminőségek, ahogy a társadalom lényege, sőt mozgatóereje a kollektív lélek- és tudatminőség, ami ugyancsak szeretetminőség. A társadalomfejlesztés, szemben a bevett felfogásokkal, elsősorban a társadalom lelkének és tudatának a fejlesztése.

Ezt mindenki megtapasztalja saját családjában, mert sok kudarc ráébreszti, hogy a család csak akkor működik funkcionálisan, ha a megfelelő szeretet- és lélekminőséget elérte.

Nincs tehát tudás és társadalom magasabb tudatállapot nélkül. Mit is értünk tudatszinteken?

Személyes tudat szintjei	Társadalmi tudat szintjei
Egység tudat	Egység tudat
Abszolútum tudat	Istenfeletti Egy-tudat
Isten tudat (+ Istenember tudat)	Szagrális emberiség tudat
Kozmikus tudat	Univerzális panteisztikus tudat
Tiszta tudat minőség	Megvilágosult közösségi tudat
Fél-tiszta tudat változata	Közösségi tudat és szintjei
Éber tudat (+ álom, + mélyalvás)	Társadalmi tudat változatai és szintjei (globális, nemzeti, lokális)
Fél-álom tudat	Manipulált tömegtudat változatai, tudatlanság közeli állapotban tartott tömegcsoport (alsó) tudatok
(Éber)tudat veszített állapot vagy korlátozott személyes tudat	Társadalmi tudat nélküliség, kiesettség a kollektív tudatból, vagy csak alávetettség a kollektív egonak
Személyes tudattalan	Kollektív tudattalan
Kollektív tudattalan	Kozmikus tudattalan
Egységes tudattalan	Egységes tudattalan

A táblázat jól mutatja – alulról felfelé –, hogy az egyénnek és a társadalomnak milyen tudatlépcsőkön vezet felfelé az útja a magasabb tudatszintekre és tudatállapotokra.

2. Az új tudás befogadásának hiánya

A tudástársadalmi fejlesztések nem voltak képesek befogadni az új tudást.

A tudományelmélet ma már megkülönböztet több tudománytípust:

- ◆ normál tudomány (ez a materialista tudomány),
- ◆ poszt-normál-tudomány,
- ◆ poszt-tudomány,²
- ◆ metatudomány (metaelmélet, metafizika).³

Az elmúlt évtizedekben többszörös tudásforradalom halad a bolygónkon. Nemcsak a mennyiségi növekedés volt fantasztikus, hanem a minőségi ugrások is. A normál tudomány, különösen a szűken vett materializmus fedi le a régi paradigmák többségét. Az elmúlt időszakban a legtöbb új tudás a materialista tudomány meghaladásából, a poszt-normál tudomány köréből került ki. A csúcspont az összes tudománytípust (a materialista tudományt is) egyesítő metatudomány.

A tudástársadalom nem hozható létre a régi paradigmákkal, mert sem az ember, sem a bolygónk, sem a társadalom (stb.) nem írható le csak materiális tudománnyal. A tudástársadalom elmélete és gyakorlata viszont az új tudást nagyon korlátozottan fogadta be.

Miután intézetünk másfél évtizede foglalkozik metaelmélettel, ami a tudományelméletek új szintje, gazdag tapasztalatunk van arról is, hogy az új paradigmák milyen teremtőerővel, változásenergiával hatnak.

3. A tudástársadalom fejlesztések gyengesége, bizonytalansága

A kellő tudásminőségek hiánya miatt a programok nem voltak alkalmasak társadalomfejlesztésre. A fejlesztői gyakorlat elsősorban addig volt könnyű és egyértelmű, amíg az információs társadalom fizikai feltételeit (számítógépek, internethálózatok, stb.) kellett létrehozni.

Ehhez a ponthoz nem fűznék bővebb magyarázatot, hiszen ma már végtelenül evidens, hogy a tudástársadalom program és stratégia csak akkor nyeri meg az embereket, a vállalatokat vagy a településeket, ha valóságos életminőség-emelést hoz. A régi tudással ez nem érhető el, ráadásul a társadalom minősége szintén nem emelhető a régi (hagyományos szociológiai diszciplínákra alapozott) fejlesztési mintákkal. Magyarországon viszont a közösségfejlesztés elmélete és gyakorlata nagyon sok hagyományt és számos új tudást hasznosított.

4. A pénzkapitalizmus csak profitérdekéi miatt támogatja a tudástársadalmat.

Az ipari társadalmat követő pénzközpontú „kapitalizmus” csak annyiban volt érdekelt a tudástársadalom szorgalmazásában, amennyiben az az extraprofitját növelte. A pénzközpontú „kapitalizmus” ráadásul egységes, átfogó, teljesen kiépült hatalomgazdasággá vált. Ennek már régen nincs semmilyen köze a tényleges liberalizmushoz, és számára mellékes a társadalmak létminőségének javítása. A széles körben kommunikált értelmiségi óhajok ezen nem változtatnak.

² Varga Csaba: Poszttudomány (*Lélekenciklopédia II.* kötet, Gondolat Kiadó, 2016)

³ Fontosabb metaelméleti könyveink: *Metaelmélet, metafizika* (Stratégiakutató Intézet, 2005.); Varga Csaba: *A metafizika gyönyörűsége* (Kairosz, 2008); Emese Ugrin – Csaba Varga: *New theory of state and democracy* (Stratégiakutató Intézet, 2008); *Unifield Theories* (Noetic Advanced Studies Institute, USA – Institute for Strategic Research, Hungary, 2008); Varga Csaba: *A társadalom felébredése az agóniából* (Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2011); *Metaelméletek és új paradigmák* (Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2010); stb.

A normál közgazdaságtan többsége sem érdekelt, és materialista szemlélete miatt nem képes a jelenlegi (rég) világrend tényleges elemzésére. Ezt szintén lehet tagadni vagy elfedni, de már a közgazdasági mérő és értelmező kategóriák sem alkalmasak a tényleges valóság feltárására.

Van egy másik érdekes fordulat. Az igazi drámai folyamat nem a világrend hatalmi központjainak vagy a sokoldalú (új típusú) kizsákmányolásnak a felszámolása lesz, hanem a világtudatban és a világtársadalomban, így a magyar gondolkodásban és társadalomban (is) végbe ment elképesztő rombolások enyhítése és nagyon konzekvens kezelése kerül a középpontba.

5. Az új globalizáció ártalmai

Szeretném markánsan kimondani: ma már régen nem az ipari társadalomban élünk, hanem a posztmodernizáció végjátékában, az utolsó globalizációs modellben, amit csak azért hívunk új globalizációnak, mert jelentősen eltér az elmúlt évtizedek félglobális-globális formációitól. A végeredmény az, hogy mintegy két (vagy másfél) évtizede a globalizáció legújabb modellje egyre jobban „lerázta” magáról a tényleges tudástársadalom ideát.

Szeretném azt is kiemelni, hogy a tudástársadalom alternatíva kudarca nem érthető meg az elmúlt évek globalizációs tendenciáinak, s rejtett romboló hatásainak alapos megismerése nélkül. Az új globalizáció ugyanis az emberiség életének talán legnagyobb krízisét okozza, amely a következő években végre már nyilvánosságra kerül. Ez a posztmodern utáni világrend szükségképpen nem éli túl ezt az összetett korszak-zuhanást. Lehet ezt tagadni, lehet elfedni bármilyen megfontolásból, ám a világrendcsődre válaszként születő univerzális-globális világváltás teljes átalakulást hoz.⁴

A Új Globalizáció jellemzése című 1. Mellékletben tömören összefoglaltam, hogy a különböző valóság rétegekben az új globalizáció milyen súlyosabb hatásokat fejt ki. Ebben a globalizációban a szellemi valóság alávetett az elsődleges uralkodó anyagi (materiális) valóság rétegeknek, amiből szükségképpen következik, hogy a sokféle látszat ellenére a tudás szerepe kiszolgáltatott a tőke profit- és hatalmi érdekeinek.

6. A gazdaság egyelőre még jórészt rejtett válsága és ennek következményei

Nincs erős gazdaság és még kevésbé van erős középosztály, s a felső szellemi „réteg” pedig foglyos a régi paradigmáknak. Vagy „szebben” fogalmazva: számos ok miatt az egy pólusú világgazdaság már egy évtizede folyamatos élethalál harcot folytat a fennmaradásáért, de állapotán már sem a gazdasági világháború, sem az általa kiváltott társadalmi háborúk sem segítenek. Már azért sem maradhat fent, mert mintegy fél évszázada egyre gyorsuló ütemben szűnt meg a piacgazdasági alapzata. (Akkor is, ha bizonyos piacgazdasági elemek és eljárások, főként lokális szinten megmaradtak.) A még mindig a GDP növekedésre épített kapitalizmus-optimizmusok már egyre inkább nem vezetnek félre a választópolgárokat sem, hiszen ez a világrend – az alsó rétegek feláldozása mellett – teljesen meggyengítette a középosztály rétegeket is. Ne értsük ezt a folyamatot félre: nem pusztán a jövedelmek vagy a jóléti támogatások csökkenő értéke okozza a gyökérválságot. A világtársadalomban mély Életválság tudatosul.

A tudomány vagy a diplomások jelentős része pedig nem tudja és/vagy nem akarja a valós világállapotot feltárni. Ezért a szellemi rétegek gyakran a legzajosabbak, legfrusztráltabbak, mert a társadalmak érzékelhetően nem helyeslik, hogy az értelmiség fontos csoportjai nagy mértékben kiszolgálják a mai globalizációt és világrendjét.

⁴ A 21. századról, illetve az Új Aranykorról két nagy konferenciát rendeztünk. Legutóbb, 2018. február 9-10-én az Új Aranykor című konferenciát, ahol húsz előadás hangzott el. Mindegyik önálló filmként nézhető meg a YouTube-on.

7. A Szétszakított Civilizáció

A világrend mára a földbolygó legnegatívabb világrendjévé vált, pontosabban az abszolút koncentrált világhatalomból világrendetlenség lett. A legfőbb vétke az egyén és a közösség belső szétszakítottságának drámai „elérése”, ami már gyorsan tudatosul a világtársadalomban. A Szétszakított Civilizációban aztán a tudás (főként a régi tudás) szükségképpen leépül.

Az elmúlt közel két évben egy mintegy tíz faluból álló faluközösséget⁵ inspirálunk egy majdnem tizenöt éves távlatra vállalt szeretetfalva program valóra váltására. (A program lényege olvasható a honlapunkon is.⁶) Elementáris erejű új tapasztalatot szereztünk⁷ arról, hogy a helyi polgárok, a családok, a helyi társadalmak belül szétszakított állapotban vannak. Ennek részleteit itt nem fejthetem ki, de ezeknek a folyamatoknak a visszafordítása, avagy az emberi lelkek, a családok vagy a faluközösségek újrateremtése ma még szinte beláthatatlan folyamat. (Mindez nem falusi probléma, sőt nemcsak városi tünetegyüttes, hiszen ez a következmény a fővárosban a leggazdagabb rétegekre is nem kis mértékben igaz. Az új magyar milliárdos réteg már nem nagyon mutat burzsoá tulajdonságokat sem, a kivételek ellenére sem.)

Megismétlem: tapasztalataink szerint a bajok legmélyebb forrása az új globalizáció világrendjének az emberekben és közösségeikben okozott belső rombolás. Ezt nevezzük: szétszakítottságnak. Ezen a krízismélységen nem segít semmilyen hagyományos anyagi-világi tudás átadása vagy a társadalomfejlesztés anyagi-fizikai programja. Az új sztráda, az új intézmény, a magasabb munkabér, a (kicsit több) önkormányzati forrás (stb.) nem gyógyítja, nem oldja meg az érzelmeket, a lelkeket, a tudatokat, s persze az életsors tapasztalatokból összegyűlt fájdalmakat.

8. Nincs létező társadalom

Ma Magyarországon nincs társadalom, azaz nincs élő, létező társadalom. Csak izolált egyedek együttműködésre egyre kevésbé alkalmas, közösségi jellemzők nélküli csoportjai vannak. Ez egy nagyon kevésbé feltárt állapot. A Rákosi, vagy a Kádár rendszer még nem tudta feldarálni az életközösségeket, bár az iparosítás és az urbanizáció már szaggatta a társadalmat, ráadásul a szocialista gazdaságban és a szocialista városokban nem hozott létre működő társadalmat. A közösségek, a közösségi tudások, a közösségi identitások, a közösségi védőháló, a közösségi együttműködések egyre növekvő hiányát az új globalizáció közvetlen és közvetett hatásai teljessé tették. Mára az emberek végképpen izolálódtak, amit nem enyhítenek a korszak pótszerei, például sem a tömegfogyasztás, sem a tömegkultúra, sem a szabadság-illúziók. Ezért a tudástársadalom alternatíva azzal a korfeladattal néz szembe, hogy a túlhajtott, az izolációt „szentesítő” individualizáció ellenére közösségi társadalmat és közösségi gazdaságot igyekezzen életre generálni. Ráadásul az új, valódi társadalom nem a régi társadalom-minta visszatartása.

9. A helyi hősök reménytelensége

A magányos helyi hősök itt-ott megmaradtak a tudástársadalom idea képviselőiként is, de nem tudják a csökkent tudású, s a csökkent kooperációjú helyi társadalmat orientálni és közösségteremtésre biztatni.

Minden településen mindig vannak, s lesznek olyan közösség iránt (belülről) elkötelezett polgárok, akik szüntelenül készek saját településük életének szervezésére, javítására, emelésére. Ahogy az önkormányzati testületek tagjai, úgy a közösséget szolgáló civil csoport-

⁵ Kristályvölgy Faluközösség <http://www.kristaly.nhely.hu/>

⁶ Kristályvölgy Faluközösség program: http://strategiakutato.hu/category/fejlesztések_projektek/

⁷ Varga Csaba: Kristályvölgy Faluközösség (videofilm)

tok vezetői is szembesülnek azzal a nyomasztó problémával, hogy a bezárkózó, elfordult, reménytelenséget élő, izolált embereket hogyan lehet kimozdítani és részvételre ösztönözni.

Ezt a korszakot tehát kiemelten meghatározza nem csak a közösség hiánya, hanem a közösségteremtés iránti bizalmatlanság és sikerében való kételkedés. Ebben a közösségi tudatban a helyi hősök teljesítőképessége is csökkent, ráadásul ez a közösségtelenség együtt jár a helyi polgárok közötti felfokozott frusztrációval, ellenségességgel. Ez egyszerre ok és következmény.

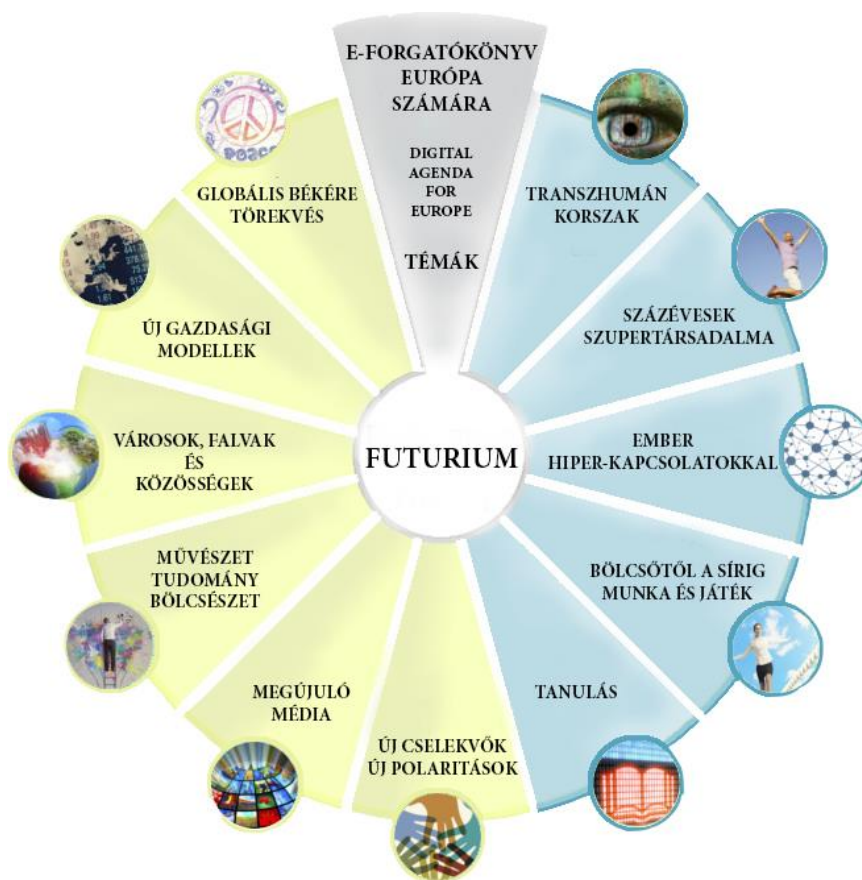
Ezért most lenne igazán szükség tudástársadalomra, ami segítene az együttérző, a szeretet- és a bizalom alapú lokális társadalom újraépítésében. Már csak az a kérdés, hogy a tudástársadalom program képes-e erre, s nyit-e ebbe az irányba?

10. A technológiai illúzió kezelése

A technológiai tudás és a technológiai innováció önmagában nem teremt tudástársadalmat. Senki nem vitatja, hogy az új technológiák többsége hasznos, s ezért elterjesztésük indokolt. Csak senki se gondolja, hogy a technológia önmagában az élet új minőségét is létrehozza. Ma az eszköz gyakran még mindig fontosabb, mint az eszköz segítségével javítható életforma.

11. Az Európai Unió tudástársadalom programjának visszaesése

Csak egy példát mutatok be, amely jelzi, hogy az Európai Unió a tudástársadalom programot „eltolta” egy negatív idea felé⁸. Íme a Futurium program lényege:

⁸ <http://ec.europa.eu/digital-agenda/futurium/en/content/future-cities-villages-and-communities> (Ez volt az eredeti internetes elérés webcíme.)

Az Európai Unió mintegy öt éve E-forгатókönyvet készített Európa számára. Ebben volt olyan két pont, ami célként a transzhumán korszakot és a hiperkapcsolatokba lévő embert nevezte meg.

„Transzhumán korszak: 2050-re az ember új típusa jelenik meg. Az IKT és a biomedicina alapvető segítséget nyújt az ember fizikai állapotának javításához, továbbá nagy mértékben fokozza intellektuális, fizikai és pszichológiai kapacitását. Lehetőségessé válik az emberek kognitív és intellektuális képességeinek fokozása olyan technikai implantátumok segítségével, mint memóriaegységek és energiatárolók.

Ember – hiperkapcsolatokkal: Az Internet, mint globális kapcsoló növekedése folytatódik az alapul szolgáló technológiai bázis fejlődésének köszönhetően (ú.m. fotonikus hálózatok, organikus és kvantumszámítógépek), valamint annak köszönhetően, hogy szükségessé váltak az egyre jobban kimunkált alkalmazás-forгатókönyvek, melyek segítenek a fizikai és a virtuális világ azonnali kapcsolódásának megteremtésében. Komplexitása és jelentősége drámai növekedést mutat, ahogy haladunk a nanoszenzorok és -eszközök, valamint virtuális terek és közösségi hálózatok korszakába, melyek mérhetetlen mennyiségű adatbájtot cserélnek minden hónapban.”

Amikor ezt az irányt megismertük, úgy döntöttünk, hogy nem követjük az Európai Unió legújabb stratégiáját. Ez a két pont túlságosan nagy rizikót jelent minden tagállamnak, vagy minden tudástársadalom fejlesztőnek. (Ma már ráadásul a transzhumanizmus még sokkal kockázatosabb ideológia és program.)

Új iskola, új nevelés

Ennél a kérdésnél sem könnyű az új felismerések átadása. Az ismeretterjesztés központú alap- és középfokú oktatás nem tud átadni valódi tudást, s nem taníthatja meg a diákot életjavító tudásalkalmazásra. A mai közoktatás oktatási és nevelési állapotának elemzése nem tehető meg néhány mondatban, már azért sem, mert az iskolába lépő gyermekek és fiatalok kritikussá vált lelki, szellemi állapota és ennek okai szintén nagyon messzire vezetnek. Ezért azt a megoldást választottam, hogy a jövő iskolájáról ide másolok egy táblázatot, amely könnyen lehet, hogy első olvasásra meghökkentő, ám csak ez az „oktatási” alternatíva segíthet a tudástársadalomra való felkészítésben is.

Az Új Iskola nem elsősorban ismeretterjesztő, hanem lélek- és tudatfejlesztő nevelési és közösségi intézmény.
Az elsődleges feladat az Új Emberkép tanítása, az Ember sokrétű belső-külső lényegének, belső fizikai és nem fizikai „szerveinek” és biológiai, érzelmi, lelki, tudati és spirituális „működéseinek” részletes bemutatása.
Az elemi feladat a szerelem, a szeretet, s a boldogság tanítás.
Szintén elemi feladat az Ember Belső és Külső Útjának részletes bemutatása és az úton haladás gyakorlása, avagy az életkori fejlődéssel párhuzamosan annak gyakorlása, hogy a diák hogyan válik Szeretet Emberré és végül Istenemberré, s közben Közösségi és Galaktikus Emberré.
Kiemelt cél az Isten és az Ember párban létezésének s együttműködéseinek tanítása.
Másodlagos teendő a Világ (a Tejút galaxis, a Földbolygó, a magyarság, a helyi közösség, a család) lényegének, külső és belső létezésének bemutatása, avagy a teljes és igaz (fizikai és nem fizikai) valóság mindenoldalú ismertetése, beleértve a szellemi és erkölcsi törvényeket is.
Ezért ugyancsak elemi feladat a szerelemházasság, a szeretetcsalád, a szeretetközösségek, a szeretetnemzet, a szeretetbolygó bemutatása és a személyes és közösségi szeretetmagatartások gyakorlása.
A másik elemi feladat az Élet tanítása és az Élet mindennapi gyakorlatának tanítása (kezdve a természet szeretetétől-óvásától az Élet teljességének fenntartásáig, folytatva többek között az önellátástól a társadalom fejlesztéséig, vagy a szellem teremtésétől a kollektív tudat emeléséig).
Ezért kiemelt feladat a személyes és közösségi teremtés bemutatása és gyakorlása.
Minden tudás- és bölcsesség tanítás a felsorolt kilenc feladatot szolgálja.
Az Új Tanítás első feltétele a tanítói-tanári rend megalapítása, s az óvónők, tanítók, tanárok folyamatos új szellemű átképzése-továbbképzése.
Az új egységes (általános és középfokú) iskola szeretet-, bölcsesség- és életiskola.
Az iskolai osztály szeretetközösség, de a tanítás kisebb és nagyobb iskolai (sőt családi) közösségekben is történik.
A tanítás nem elsősorban frontális tanítás, nem a hagyományos parcella-ismeretek oktatása, ezért a jelenlegi ismeret-tantárgyak megszűnnek, s a fenti feladatokból következő célcsoportokból és életgyakorlatokból születnek új típusú tan-tárgyak: tudás-tárgyak, élet-tárgyak stb.
Az Új Iskola nemcsak együttműködik a szeretetcsaládokkal, hanem a gyerekek szüleinek egyre nagyobb hányada egyúttal az új tanítás tanítópártneri, szülőtanári lesznek.

Megismétlem, a jövő oktatása-nevelése csak tudat- és lélekfejlesztő közösségi intézményben lehetséges, mivel csak ez az iskola képes megértett, s könnyen alkalmazott tudást nyújtani.

1. A tömegkultúra ártalmainak ellensúlyozása

A mai tömegkultúra és tömegkommunikáció zöme a szabadság lealacsonyításával, különösen a fiatalabb nemzedékek többségi csoportjainak elképesztően negatív ember- és életvitel képet népszerűsít, és fogadtat el velük. Gyakran kiforgatva mutatja be például az emberi testet, az

emberi lelket, a szerelmet és a házasságot. Ezért sokszor többek között a családokat, a kisközösségeket becsméri, vagy például az életfenntartó értékeket és létformákat pusztítja. Avagy szinte észrevétlenül az emberben az elmét, az egót, a hamis Ént erősíti. Aki ebben kételkedik, ismerje meg a tizenévesek mai életformáját.

Ennek a törekvésnek a lényege az, hogy minden alapvető emberi és közösségi érték (kezdve a lélektől, a szeretettől, a szerelemtől a házasságig, a családig, vagy éppen a nemzetig vagy az Istenig) nem egyszerűen megkérdőjeleződik, hanem hamis, negatív értékke vagy életminőséggé süllyed.

A mai világrend mélyében rejtőzködő drámai valósággrétegek feltárása viszont megindult 2017. december 21-én, amikor Donald J. Trump elnök közzé tette az új rendeletét,⁹ amely tételesen megnevezi, hogy milyen jelenségek vannak az állam mély „mocsarában”, s ezért konkrétan, személy szerint ki, s milyen cégek, vállalkozások, civil csoportok felelősek. Ez a rendelet nemzeti vészhelyzetet jelent be az emberi-jogi visszaélések (az emberkereskedelemtől a pedofil hálózatokig) és a korrupciós törvénytelenések miatt. Mindez megerősíti, hogy a valódi tudástársadalom megszületésének elemi feltétele egy gyökeresen más tartalmú tömegkultúra létrejötte. Ennek pedig szintén elemi feltétele a tömegkommunikáció megváltoztatása, ami viszont szintén lehetetlen a családi élet és az iskolai nevelés gyökeres javítása nélkül.

2. Új esélyteremtő állam

A tudástársadalom kapcsán számos új, s válasz nélküli kérdés kerül napirendre. Például az egész fejlett Északon, az euroatlanti térségben az esélyteremtő államot jócskán leépítette az esélycsökkentő (elfedetten ember- és közösségromboló) hatalomgazdasági modell. Megint lehet vitatni, hogy ez így van-e, vagy mennyire ez a helyzet, ám a globális kérdés az, hogy milyen új esélyteremtő állam jöhet lére, avagy a vállalatként működtetett állam hogyan változhat át közösségi állammá.

3. A vészhelyzetben lévők mentése

A magyar társadalomban is az alsó társadalmi csoportok tagjainak többsége gyakorlatilag nemcsak a gazdaságból, hanem a társadalomból, mi több – ez bármilyen furcsán is hangzik – önmagukból is kikerültek. Ezt az önpusztító kívül maradást a csoportjaikat jellemző magas arányú alkoholizmus és depresszió már-már véglegesíti.

Arra a kérdésre nincs válasz, hogy a tudástársadalom (vagy bármilyen más) alternatíva hogyan segíthet rajtuk, amit külön nehezít a nagyon alacsony iskolázottág és a műveltséghiány.

4. Közösségi demokrácia igénye

Arról nem is érdemes beszélni, hogy a világrend globális színjáték-demokráciája szükségképpen nemcsak a helyi demokráciát gyengíti és/vagy szünteti meg, hiszen részben ennek hatására „szétmálik” és/vagy lényegében megszűnik a lokális, élő társadalom is. A válasz nélküli kérdés az, hogy a részvételi vagy közvetlen demokrácia is csak akkor működhet(ne), ha van számos közösségi ember, és ezért létezik a helyi (és/vagy nemzeti) közösségi társadalom.

⁹ <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/executive-order-blocking-property-persons-involved-serious-human-rights-abuse-corruption/>

5. Teljes körű nyilvánosságra hozatal

A világról alkotott tudás és világkép most fog összeomlani óriási robajjal. Ezt a Földbolygón a teljes körű nyilvánosságra hozatal fejezi meg. Megválaszolatlan kérdés, hogy a tudástársadalmak hiánya miatt (is) a tudományos és hétköznapi ismeretek és a gondolkodás-panelek átfogó krízise hogyan lesz kezelhető.

6. A tudástársadalom negatív alternatívája: a dataizmus

Ebben a világrendben van olyan jövőterv, amely az embert géppé alakítja át, az embert géppel társítja, az embert géppel váltja fel. Már csak azt nem hirdeti meg, hogy Istent pedig Isten-géppel váltja le. Azt viszont már a normális létformának állítja be, ha két számítógépember szerelmeskedik majd egymással. Már csak az a kérdés, hogy a gépanya a gépméhében hogyan szül majd gépgyereket. Ez az a forgatókönyv, amely szerint az ember és az élet redukálható információra, s ezért mindent pusztán adatfeldolgozásként és információs döntéshozatalként értelmezzük, noha ez minden szempontból lehetetlen. Ez a dataista ideológia, a hamis zászlós műveletek csúcsa.

Egy emberiség-történelem kutató írt egy könyvet¹⁰ *Homo Deus* címmel, amely a jövőnek olyan forgatókönyvét vázolja fel, ami elpusztítaná az Istenembert. Ebből a könyvből idézzünk két kisebb részletet. „A dataista dogma kritikai vizsgálata nemcsak a 21. század legnagyobb tudományos kihívása, de nagy valószínűséggel legsürgősebb politikai és gazdasági projektje is. Az élet- és társadalomtudományok szakértőinek fel kell tenniük a kérdést, hogy siklunk-e át valami fölött akkor, amikor az életet pusztán adatfeldolgozásként és döntéshozásként értelmezzük. Nem lehetséges, hogy van az univerzumban valami, amit nem lehet adatokra redukálni? Tegyük fel, hogy a nem tudatos algoritmusok minden ismert adatfeldolgozási feladatban meghaladják a tudatos intelligencia teljesítményét – elveszhet-e valami, ha a nem tudatos algoritmusok leváltják a tudatos intelligenciát, és ha igen, mi az? Persze ha a dataizmus téved, és az organizmusok mégsem algoritmusok, az sem fogja feltétlenül megakadályozni a dataizmust abban, hogy meghódítsa a világot. (...) És ha a dataizmusnak sikerül meghódítania a világot, mi lesz az emberekkel? Kezdetben a dataizmus valószínűleg tovább gyorsítja majd az egészség, boldogság és hatalom humanista hajszolását. Éppen úgy terjed majd el, hogy ezeknek a humanista törekvéseknek a beteljesülését ígéri. Ahhoz, hogy szert tegyünk a halhatatlanságra, az örök boldogságra és a teremtés isteni hatalmára, óriási mennyiségű adatot kell feldolgozni, ami messze meghaladja az emberi agy kapacitását. Így ezt az algoritmusok végzik majd el helyettünk. Ha viszont a hatalom az emberek kezéből átkerül az algoritmusokéba, a humanista célkitűzések irrelevánssá válhatnak. Ha elhagyjuk a homocentrikus világot a datacentrikusért, előfordulhat, hogy az emberi egészség és boldogság jóval kevésbé tűnik majd fontosnak, mint addig. (...) Abban a reményben igyekszünk létrehozni a Mindenek Internetjét, hogy az majd egészségessé, boldoggá és hatalmassá tesz bennünket. Ha viszont a Mindenek Internetje egyszer beindul, akkor megeshet, hogy az emberek létrehozókból csipekké, majd adatokká redukálódnak, végül pedig úgy oldódnak fel az adatfolyamban, mint sárrög a rohanó folyóban.” (338–339) Ez az, amit a legsötétebb erők szeretnének. Ez a hamis *Homo Deus* program. Ez az, ami tökéletesen szembe fordul az emberiséggel és annak Új Aranykorával.

¹⁰ Yuval Noah Harari: *Homo Deus, a holnap rövid története.* (Animus, 2017)

7. Az új átfogó jövőkép – avagy az Aranykor idea

A tudástársadalom idea életben maradhat, ám csak egy gyökeresen más világmodellben (ami nem keverendő össze a tervezett új, még inkább központosított világrenddel). A földbolygó és az emberiség 25-26 ezer éves korszaka ér most véget. Mindenek feletti kérdés, hogy milyen új világ születik?

Az újkapitalizmus jelenlegi programja nem más, mint a korrigált kapitalizmus; a korrigálást főként a látható kéztől (az államtól) várják, noha a mai (funkcionális) kapitalista állam szintén képtelen hatékonyan szabályozni és kontrollálni. A kapitalizmus és újkapitalizmus egyaránt a közelmúlt világ-modellje, amely elutasítja a társadalmi, az ökológiai, a tudásbeli, az erkölcsi, a kollektív tudatbeli és szakrális koordinációt és újratereztést is. Hosszabb távon az emberiség megmaradását csak valamelyik poszt-kapitalista modell, vagy valamilyen lényegében más modell-kombináció érheti el, amelynek viszont feltétele az emberiség kollektív tudatának, s kollektív szeretetszintjének emelése.

A globális pillanatban születő és a pillanatokon már átlépő, ám már látható világmodellek nagyon leegyszerűsítve a következők:

1. Globális szupraválság és csődgondnokság.
2. Látszólag korrigált kapitalizmus.
3. Tudáskapitalizmus és tudás poszt-kapitalizmus.
4. Új fenntarthatóság, mint posztkapitalizmus.
5. Lokalitás és közösség alapú posztkapitalizmus.
6. Kollektív tudat-központú új világminőség.
7. Érték-, erkölcs- és szeretet-alapú, s egyben szakrális világprogram, avagy az Új Aranykor új világterve.

Ebből következik, hogy tényleges tudás- vagy bölcsesség-társadalom, s az ezt lehetővé új világkorszak csak az aranykori világmodellben realitás. Ez ma már sokkal inkább elérhető távlat, mint a pénzkapitalizmusban bármilyen tudástársadalom alternatíva valóra válása.

8. Folytatás helyett

A felsorolt kérdések mellett még számos további kérdést felvethetnék. Remélem, majd a következő alkalommal erre is lesz lehetőség.

Ez a hozzászólás nem lehetett egy több kötetes könyv. A kiemelt kérdéskörökre nem reflektálhattam részletesen és nem mutathattam be a bőséges tény- és érvekészletet. Nem is hiszem, hogy ennek most itt van az ideje. A most végbemenő óriási, s egyben katartikus változások talán tíz év múlva adnak lehetőséget sokkal alaposabb elemzésre. Pillanatnyilag csak azért volt érdemes megszólalni, hogy a kérdésfelvetésekkel növeljük a szellemi érzékenységet, s a gondolati nyitottságot. Hogy legyen érvényes tudástársadalom vízió és program.

Reméljük, hogy a változások nem húzódnak el nagyon, s nem járnak majd együtt drámai következményekkel. Ha így lesz nemsokára, visszatérhetünk az Új Világban arra a két kulcskérdésre, hogy a széles körben egyre inkább ismertté váló új tudások, és az új, közösségi minőség iránt érzékenyebbé váló társadalmak (minden szinten) együttesen milyen tudástársadalommá is válhatnak? Az Új Világban a most használt és inspiráló fogalmak többsége is „levegővé válik”. Ez jó kezdet lesz.

1. Melléklet: Az új globalizáció jellemzése

Ez a melléklet azt próbálja bemutatni, hogy a földbolygón milyen létező valóság-rétegek vannak, mert ezek elkülönítése nélkül a tényleges globalizációs állapotok és folyamatok (is) fel-tárhatatlanok.

Az alapvető valóság-rétegek

- ◆ első fizikai valóság, a természeti, anyagi, materiális folyamatok
- ◆ második fizikai-anyagi valóság (az emberi teremtett valóság a materiális valóságban)
- ◆ mögöttes második materiális valóság (a komplex háttérvalóság mátrix)
- ◆ első, vagy alsó láthatatlan valóság (a lelki, szellemi, tudati valóság, stb.)
- ◆ második vagy felső láthatatlan valóság (a spirituális valóság és hatása a fizikai valóságra)
- ◆ metavalóság (az összes valóságréteg együtt)

A hat valóság-dimenzió, a hat valóság-folyamat alapján *a földbolygó globalizációjának jelenlegi modelljét így jellemezhetjük.*

Első fizikai valóságban

- a) a globalizáció a fizikai, természeti valóságot totálisan uralja, miközben a valós és vélt ökológiai katasztrófa-krízisek miatt törekszik ökológiai tudatosságra, ám ennek érdekében a globalizációs valós modelljét nem változtatja meg;
- b) a globalizáció a földbolygó felszínén, a bolygó körüli terekben és a földbolygó felszíne alatt egyaránt számtalan durva, részben nyilvános és részben titkos beavatkozásokat követ el;
- c) a globalizáció a földbolygó felszínén folytatja, s kiterjeszti a természeti szempontokat mellőző, szintén brutálisan beavatkozó épített környezet létrehozását, lásd a megavárosokat és a megaiipari központokat; a legsúlyosabb kártevést az iparosított mezőgazdaság követi el a termőföld ellen;
- d) a mai globalizáció egyik elsődleges ártalma az emberi test veszélyeztetése, az emberi test helytelen kezelése, a szándékosan ártó gyógyszerek terjesztése, stb.
- e) stb.

Második fizikai-anyagi valóságban

- a) a globalizáció központi eleme a földön élő emberfajok tudatos, egyre tökéletesebb, s egyre kevésbé elrejtendő többszörös kizsákmányolása, elsősorban a pénzkapitalizmus érdekei szerint;
- b) a jelenlegi globalizáció elérte az emberiség történelmének negatív csúcsát: nemcsak külső kizsákmányolás történik, hanem az ember belső lerombolása, amelyet az ember belső (lelki, érzelmi, szellemi, tudati) szétszakítottságának nevezhetünk; ezért a mai globalizáció következménye a „Szétszakított civilizáció”.
- c) ezzel párhuzamos a közösségek (családok, kisközösségek, települések, nagyközösségek, nemzetek, kontinensek, stb.) anyagi kiszolgáltatottsága mellett megtörtént a közösségek belső szétszakítottsága, legdrámaibb a családok leépülése; így ezért is a mai globalizáció következménye a „Szétszakított civilizáció”.

- d) a globalizáció az államok önállóságát és szuverén cselekvését felírva egy maximálisan központosított (gazdasági-politikai) világhatalmi rendszert hozott létre, élén a háttérhatalom ismert szervezeteivel és „vezetési” módszerével.
- e) az új globalizáció hatásaként a múlt század második felében a fejlett országokban létrejött jóléti (egyben szociális) rendszer érzéketlen leépítése folytatódott, illetve a közepes és szegény helyzetű országokban ez csak töredékesen született meg;
- d) miután a globális hatalmi központok között valóságos katonai konfliktus veszélye kicsi, a szüntelen fegyverkezés elsőrendűen a világrend hatalmi fenntartását szolgálja; hiszen a világhatalom érdekét szolgálva most a földön egyszerre folyik gazdasági, társadalmi és kommunikációs világháború;
- e) a nyilvános politikai szisztéma (függetlenül attól, hogy szakrális uralkodó, vagy csak szentségét vesztett királyság vagy például monarchia, vagy éppen politikai diktatúra, vagy az utolsó száz évben valamilyen típusú demokrácia volt) nem, vagy csak részt volt az, amit magáról hirdetett; a földbolygó jelenlegi demokrácia modellje is egyre nagyobb mértékben színház-demokráciává válik;
- f) a világtársadalom egyrészt spontán módon tiltakozik (ilyen például az ökofalvak világmozgalma), másrészt tudatosan szabadulni akar a világrend fogságából (ilyenek például a keresztény, vagy a buddhista közgazdaság elvei alapján működő vállalkozások), harmadrészt a politikai mezőben a tudatosuló társadalmi csoportok szemben fordulnak a világrendet kiszolgáló pártokkal (például ez történt nemrég az USA elnökének választásakor), stb.
- g) érdekes globális tapasztalat az elmúlt évezredekben, hogy minden pozitív és negatív rendszer rendre megbukott; a pozitív rendszerek azért, mert a negatív erők újra és újra átvették az irányítást, a negatív rendszerek azért, mert nem voltak képesek kompromisszumokra és gyakorlatilag saját fennmaradásukat számolták fel; a történelem boldog pillanataiban voltak gyönyörű, reményteli korszak-kísérletek, de egyik sem volt képes tartósan megmaradni az ellenerők komplex fölénye miatt;
- h) az új globalizáció ezt a fölényt totálissá tette, ám mint minden előző korszakban, ezzel eléri, hogy így vagy úgy a világszisztéma errodálódik, megbukik;
- i) stb.

Mögöttes második valóságban

- a) az emberiség történetének utolsó korszakában (az elmúlt huszonöt ezer évben) folyamatosan olyan töredékes, vagy részleges elő-globalizációs hatalmi törekvések történtek, amelyeket a 20-21. századi globalizáció csak kiteljesített;
- b) általános jelenség volt, hogy a rejtett vagy csak részben rejtett háttérhatalmi erők uralták az adott országot, birodalmat, kontinenst;
- c) bevett politikai/állami gyakorlat volt, ami mára tökéletesedett, hogy minden olyan szervezetbe, intézménybe, egyházba (stb.), amelyek a földbolygó életének a jobbítását szolgálták volna, a háttér hatalmi erők (függetlenül a rendszer jellegétől) beépültek, s a döntési pontokon előbb-utóbb átvették a vezetést;
- d) az elmúlt évezredekben különböző eszközöket és módszereket használtak a hatalom fenntartása érdekében, ráadásul szinte legitim fellépésnek értelmezték azt is, hogy gyakran nem válogattak az eszközös használatában;

- e) a mögöttes második valóságot jelenleg a földbolygó negatív erői uralják, ennek érdekében (nem nyilvános, nem legitim) hatalmas intézmény- és eszközrendszert építettek ki; mint minden korábbi korszakban a mögöttes második valóság fokozatosan vagy hirtelen nyilvánossá és ismertté válik;
- f) a jelenlegi globalizációban a mögöttes valóságban elsősorban egy háttér gazdasági világszisztéma jött létre, amelyet csak látszólag „fenntart”, s látszólag hitelesít a földbolygó politikai rendszere és a globális médiarendszer, s tömegkommunikációs szisztéma;
- g) Mindennek vannak még nem publikus összefüggései, amelyek idén és a következő években láthatóvá válnak;
- h) stb.

Első (vagy alsó) láthatatlan valóságban

- a) ma már aligha vitatható, a materiális tudomány utolsó kísérletei ellenére sem, hogy a materiális/anyagi/fizikai valóság csak másodlagos, mert elsődleges mindig is a láthatatlan valóság volt és marad;
- b) ez a láthatatlan valóság ősidők óta különböző fogalmakkal megnevezett valóság volt: elsőslegesen valóságos, szellemi valóság, lelki valóság, spirituális valóság, stb. ezért a földbolygót uraló erők, kivétel nélkül minden korszakban a láthatatlan valóság uralását kísérelték meg, vagy a láthatatlan valóság nemlétezését hirdették; a jelenlegi világszisztéma egyszerre gyakorolja mindezt a két „módszert” nem rossz eredménnyel;
- c) sőt a negatív láthatatlan erőkkel együttműködve saját (érdekeit szolgáló) negatív valóságot kreált, amihez természetesen ideológiát és intézményrendszert hozott létre;
- d) csak az első láthatatlan valóságot a fizikai valóság rendszerei (formáiktól és programjuktól függetlenül) soha nem tudják hatalmuk alá vonni, legfeljebb részlegesen; ezért a magasabb emberi- és lét minőségre törekvő (és legalább részben oda eljutó) személyek, közösségek, nemzetek (stb.) mélyen elkötelezettek a szeretet alapú, az erkölcsi törvényeket betartó, mindenki jólétét, jóllétét szolgáló világ mellett;
- e) ennek a világmintának a ciklikus körforgásban Aranykor a neve; minden jelentős lélek, szellem, vagy minden magas tudatosságú ember, s ilyen minőségű közösség a legnegatívabb korszakokban is ezt a valóságot teremti az első láthatatlan valóságban és azon túl is; ez a mai civilizációban soha nem látott mértékben erősödik és bővül;
- f) ezt az Új Földet, Új Életet, Új Valóságot a legelszántabb és leg”tökéletesebb” negatív erők igyekeznek ma megszüntetni azzal, hogy a földi embernek lehetőleg ne legyen lelke, ne legyen tudata (stb.), ezért programozható géppé és eszközzé silányítani;
- g) stb.

Második (vagy felső) láthatatlan valóság

- a) ez a valóság réteg az isteni valóság, vagy az egyetlen valóság, ami minden fizikai valóság teremtője; ennek a valóságmagasságnak kiemelt része az Isten-ember (vagy Isten-Istenember) viszony; minden vallásban vagy spirituális törekvésekben ez jelenik meg, szükségképpen eltérő módon, s különböző minőségben; kontinensünkön természetesen a keresztény-keresztyén vallás tölti be ezt a szerepet;
- b) a felső láthatatlan valóság fontos jellemzője, hogy minden eddig felsorolt valóság réteg (kezdve a sokdimenziós omniverzumtól az ember atomjaitól) szintén ebből a magas rangú láthatatlan valóságból van;

- c) a jelenlegi globalizáció (mint a korábbi hatalmi konstrukciók is) egyrészt igyekeznek ezt a valóságot nem létezőnek tekinteni; másrészt ennek az isteni valóságnak a vallásait deformálni, s harmadrészt a vallások és a spirituális utak intézményeit (a döntési pontokon) uralmuk alá vonni;
- d) ez a felső láthatatlan valóság ugyanakkor mérhetetlenül felette áll a globalizáció törekvéseinek, s ezért az uralmi erőknek nincs lehetőségük befolyásolni, így az új globalizáció végrehajtó szervezetei, csoportjai arra törekszenek, hogy az emberen belüli isteni valóságot (elsősorban az Önvalót, s az Isteni Ént) igyekeznek nem létezőnek beállítani; az emberek belső rombolása, a szétszakítottság állapota ezért főként azt szolgálja, hogy az ember ne tudjon eljutni belső isteni minőségig, központjáig;
- e) stb.

Metavalóság (az összes réteg együtt)

- a) ha az egész valóságra tekintünk, az új globalizáció lényege a hatalmi totalizáció, s az is, hogy ennek révén az emberiség maradjon a hatalmi-uralmi rendszerek kiszolgálója;
- b) a magasabb szintű metaelmélet szükségképpen lehetővé teszi az emberiség történelmének újragondolását, a most születő új történelemkép is leírhatja majd a globalizáció eddigi típusait és modelljeit;
- c) csakhogy a legtotálisabb uralmi rendszer (amint a hagyományos diktatúrák is) nem képesek uralmukat tökéletessé és véglegessé tenni; akkor sem, ha minden negatív szövetséges erő támogatását élvezik;
- c) még akkor sem és úgy sem, ha az uralmi akaratot azzal is igyekeznek elfogadhatóvá és stabilá tenni, hogy a világtársadalomnak, s ennek részeként a nemzeteknek és/vagy a kultúráknak konkrét engedményeket tesznek; az emberiség egy százaléka nem képes önmagát szeretett uralkodó rétegnek „minősíteni”, akkor sem például, ha a földön élők tíz-tizenöt százalék között saját komplex hasznának tíz százalékát kiosztja;
- d) az új globalizáció hatására az emberiség valóban – az uralmi rendszer szintjén – egységesült, csakhogy az egységesülés (is) kinyitja a kaput az emberiség kollektív tudatának emelkedése előtt; s ez akkor is változást hoz az emberi létminőségében, ha a globalizáció háttér csoportjai uralják a nemzetközi nagy intézményeket;
- e) az új globalizáció szintén sok embert félreinformál, félretájékoztat, illúziókat és hamis reményeket ébresztve, így ennek révén – mint minden hatalmi rendszerben – a globális, kontinentális és lokális szerepű emberek, csoportok, intézmények vétlen áldozatai lesznek a világállapotnak;
- f) itt nem részletezhető okok miatt, az elkerülhetetlenül bekövetkező aranykori változások révén, s az emberiség társadalmainak és közösségeinek felébredése folytán az Aranykor univerzális, globális és nemzeti, valamint lelki újjászületéseket ér el átfogó módon;
- g) stb.

2. Melléklet: Szellem Út táblázat (Tudás Út is)

	Szellem Út lépcsőfokai
1.	<p>Tudatlanság, tájékozatlanság, tudásvesztés</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ a belső bölcsesség elvesztése, ◆ a külső (valódi) tudás sokoldalú hiánya, ◆ az eredeti, igazi tudások teljes ismeretlensége, ◆ elvesztés a (jórészt hamis) adat- és információ-tengerben, ◆ a tömegmanipuláció, a tömegkultúra lélekfosztása, izoláló következménye ◆ az elme tökéletes uralma az emberben és világában, ◆ az önismeret szinte korlátlan korlátozottsága, ◆ hit a hamisságban, a félrevezetés elfogadása, ◆ <i>tudatlan létezés</i>
2.	<p>Fokozatos tájékozódás, félelem az igazságtól, szellemi billegés</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ az alacsony szintű tudások csapdáiban, ◆ a szélsőséges materializmus uralma, ◆ az igazságkerülő hiedelmek láthatatlan győzelme, ◆ szellemi útkeresések közben szellemi úttévesztések, ◆ a valódi tudás iránti igény demonstrálódik, ◆ az isteni értékrend elutasítása még marad, ◆ a tudáshiány felismerése a lélekkризisekben, ◆ fokozatosan erősödő tudáskeresés, ◆ elindul a szabadulás a tömegmanipulációból, ◆ <i>még az ego- és elmetudás fogságában</i>
3.	<p>Megérkezés a tudásba, tudás-beavatás</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ eljutás a valódi tudásig, de még nem a bölcsességig, ◆ ismeretek, tudások ellenőrzése, próbatétele ◆ a tudás eszköztár fokozatos elsajátítása, ◆ nemcsak az elme, hanem az ész lelepleződése, ◆ a belső és külső út tanulásának megkezdése, ◆ az első tudás-beavatások, ◆ eljutás az ősi, eredeti magastudásokhoz, ◆ <i>végül átjutás a bölcsesség „kapun”</i>

4.	<p>Szerelem- és szeretet-bölcsesség, bölcsesség és hit találkozása</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ a bölcsesség befogadása és azonosulás a bölcsességgel, ◆ a szerelem- és szeretet-bölcsesség lehetővé teszi a megváltást, ◆ örök egységben boldog szolgálat szerelmünkért, családunkért, ◆ az elköteleződés után szerető Bölcs Emberré válás, ◆ az egymást feltételező új tudás és az új tudatállapot egysége, ◆ a tudás/bölcsesség, a valódi értékrend és a hit egyesítő kölcsönössége, ◆ a mindennapi (hamis) ismeretrendszert végleg felváltja az új ◆ tudomány, ◆ kommunikáció az isteni tudással és a belső akashával, ◆ a bölcsesség megerősíti az ember- és a teremtett világ szolgálatát, ◆ <i>a bölcsesség-lét</i>
5.	<p>Egyé válás az isteni bölcsességgel</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ teljes azonosulás az isteni bölcsességgel és ennek szépségével, ◆ a korlátlan Istenismeret és Emberismeret teljes és igaz, ◆ a bölcsességet használó Felső Elme korlátlan teremtő, ◆ befejeződik a bölcs Istenemberré válás, ◆ a bölcsesség beavatások után a belső-külső feltámadás ◆ megtapasztalása, ◆ a határtalan bölcsesség-teremtés mindennapi gyakorlata, ◆ a bölcs földbolygó és a bölcs ember kölcsönös újjáteremtése, ◆ végső hazatalálás a bölcsesség-tudatosság-szerelem főútján, ◆ <i>a multidimenzionális isteni szerelem-szeretet lét élése a földön</i>

KÖZPOLITIKA, TUDÁS, TÁRSADALOM

Megjegyzések Domschitz Mátyás vitairatához

Z. Karvalics László

zkl@hung.u-szeged.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.1.61

Absztrakt

A tudás felértékelődésével kapcsolatos közpolitikai gondolkodás és döntéselőkészítés formálása nélkül is megy, hogy a tudományos diskurzusban dülőre jutnánk. Adaptációs szakadékként azonosíthatjuk a konszenzuális tudások alkalmazásával és a közpolitikai gyakorlatban való érvényesülésével kapcsolatos deficiteket, és rendszerszint-anomáliaként a tárgykör tartósan inadekvát kormányzati reprezentációját, kezelését (prioritássá, politika-alakítási vezérelvvé tétel helyett alacsony szintű divizionális tartományokba száműzését). A tudáskormányzás és tudásvagyon-gazdálkodás szemléletmódjának érvényesítése nemcsak a tudásfejlesztés kulcsterületein (oktatás, kutatás, innováció), hanem az információ- és tudáspolitikában, a gazdaság információs- és tudásszektorának fejlesztésében, a foglalkoztatási szerkezet eltol(ód)ásában az információ- és tudás-intenzív munkakörök felé, a tudás-központú településfejlesztésben is alkalmazható.

Kulcsszavak

tudáskormányzás, tudásvagyon-gazdálkodás, adaptációs szakadék, rendszerszint-anomália

PUBLIC POLICY, KNOWLEDGE, SOCIETY

László, Z. Karvalics

Abstract

Social science discourses and their initial terms (like knowledge society and knowledge-based society) are amalgamating with the conceptual web of the common talk, disfigured by the political ecosystem. The author identifies two real hot potatoes instead of a terminological survival tour: an adaptation gap (the lack of implementation of consensual knowledge into the public policy practice) and a system-level anomaly (low level divisional representation of the knowledge sector instead of raising it as top governmental priority). Knowledge governance and knowledge asset management can be a useful approach, integrating not only the key domains of knowledge development and (re)production (education, research and development, innovation), but other domains, such as: information and knowledge policy, information and knowledge sector of economy, a shift to knowledge-intensive employment structure and knowledge-based urban development.

Keywords

knowledge asset management, adaptational gap, system level anomaly

KÖZPOLITIKA, TUDÁS, TÁRSADALOM

Megjegyzések Domschitz Máttyás vitairatához

Z. Karvalics László

Prológus

2005 májusában nagy izgalommal toporogtam Párizsban, az UNESCO székházában, várva az ismerkedő beszélgetést Abdul Waheed Khannal, az infokommunikációs igazgatóság nagyhatalmú helyettes vezetőjével. A találkozó azonban gyorsan véget ért. Kérdésére, hogy az információs társadalom kutatójaként, aki egyúttal az Information for All (IFAP) kormányközi bizottságának magyar képviselője lett egy ciklusra, hogyan tudnám segíteni az információs és kommunikációs igazgatóságban folyó szakmai munkát, úgy válaszoltam ugyanis, hogy egyfajta fogalmi szigor megjelenítésével, aminek köszönhetően nem hagyjuk, hogy a társadalomtudományi diskurzusok és azok alapfogalmi kontrollvesztett módon összecsússzanak a politikai közbeszéd fogalmi és definíciós rendszerével. Példaként azt hoztam fel, hogy az ipari ver-sus posztindusztriális társadalom termékeny diszciplináris forrásvidékéről induló izgalmas párbeszéd az ötvenes évek vége és a nyolcvanas évek eleje között békésen átnőtt az információs társadalom szövegfolyamába, s e fogalom a gravitációs pontjává vált a párbeszédnek, amellyel a társadalmak szerveződésének és működésének paradigmikus átrétegződését sikeresen ragadta meg a társadalomelmélet. Ám egyszer csak néhány, a fogalmat félreinterpre-táló társadalomtudományi műhely és gondolkodó, az Európai Unió és néhány más világszervezet bürokratái elkezdték a tudástársadalom, horribile dictu a tudásalapú társadalom terminust mint *ellenfogalmat* bevezetni az információs társadalommal szemben. Ami miatt ezt tették, annak nem volt köze a diskurzushoz, ami lett belőle, az egy fogalmi rémálom.

A találkozásnak gyorsan vége lett, Khan urat azóta sem láttam, ma egy bahreini startup üzleti egyetem elnöke. Mít tudhattam ugyanis arról, hogy már nyomdában volt az igazgatóság büszkesége, a *Towards Knowledge Societies* című, 220 oldalas Opus Magnum, ami „bejelen-tette”, hogy mostantól az információs társadalom felől haladunk a tudástársadalom (nota bene: tudástársadalmak, többes számban) felé, s ha mostantól az oktatásról vagy a kutatásról akarunk fontosat mondani, akkor mindig hozzá kell majd illeszteni a végén, hogy „[...] a tudástársadalmakban”.¹ Azt, hogy miért helytelen, miért tévedéseken alapul kategoriális és

¹ Azóta is ez az UNESCO-speak fősodra: önálló részleg jött létre, a Knowledge Societies Division, amelynek – láss csodát – a WSIS, a World Summit on Information Society nevű, értelmetlen és kiüresedett óriásrendezvény ismételt megrendezése volna a feladata, de a 2005-ös, május 17.-ét az Információs társadalom világnapjává tevő második tuniszi óta valahogy nem sikerült összehozni a harmadikat, csak előkészíteni.

nem metaforikus értelemben használni a tudástársadalom és a gazdasági kontextusban még helyes, átfogó társadalomelméleti kontextusban azonban értelmezhetetlen tudásalapú társadalom kifejezést, sokszor leírtam azóta is, nem kívánom megismételni². Valamiképp mégis reflektálni kell rá, mert legújabban például a *Magyar Tudomány* 2018 januári számának tematikus összeállítása „*A munka jövője, a tudomány és a tanulás a 21. század világában*” című változásában³ a tudásalapú társadalom előfordulásmérő pergetését a 12. találatnál állítottam meg.

Tételmondat-szerűen: azt kifejezni, hogy a tudás miképpen kerül egyre súlypontibb helyzetbe az élet minden területén, a tőkeformáktól a munkamegosztáson át a vállalat- és szervezetirányításig, számtalan oldaláról és számtalan módon lehet leírni, s számtalan fogalommal lehet számtalan ide tartozó jelenségtípust megragadni. Oldalakat lehetne megtölteni különböző szószerkezetekkel, amelyek elő- vagy utótagja a 'tudás'. Ráadásul azzal kapcsolatban, hogy különböző tárgyszinteken miként jelentkezik mindez, nagyrészt konszenzus alakult ki: vagyis egyáltalán nem szükséges, hogy egy Nagy Elmélet kínáljon fogalmi keretet és kiindulópontot olyan látletelekhez, amelyek Nagy Elmélet nélkül is pontosan ugyanúgy tárgyalhatóak. Vagyis: a közpolitikai gondolkodás és döntéshozatal formálása anélkül is megy, hogy a tudományos diskurzusban dűlőre jutnánk. Tegyük tehát félre a terminológiai problémákat és a befoglaló kontextusokat, rendezzük azokat társadalomelméleti fórumokon⁴, és tegyük fel a kérdést másképp: *a tudásfolyamatok új világának és a közpolitikának a találkozási pontjain mik a legégetőbb kérdések?*

A magam részéről (a mai Magyarországon) két ilyet látok:

- ◆ a konszenzuális tudások alkalmazásával és a közpolitikai gyakorlatban való érvényesülésével kapcsolatos deficitek (*adaptációs szakadék*),
- ◆ a tárgykör tartósan inadekvát kormányzati reprezentációja, kezelése: prioritássá, politika-alakítási vezérelvvé tétel helyett alacsony szintű divizionális tartományokba száműzése (*rendszer-szint-anomália*).

Néhány gondolat az adaptációs szakadékról

Hogyan magyarazzuk és értelmezzük az adaptációs szakadékot? Magyarország és a magyar társadalom jövőjéről szólván sokszor halljuk, gondolkodóktól és politikusoktól egyaránt, hogy „a tudás hatalom”, hogy a „kiművelt emberfők” jelentik a jövő zálogát, vagy újabban azt, hogy az információ- és tudásgazdaság volumene már a hagyományos ágazatok fölé nő. Hogy a világgazdaság egyre inkább tudás-intenzívebbé válik, s az információ- és tudástechnológiák átjárják a gazdasági és a társadalmi élet minden szegletét, emiatt egyre fontosabbá válik, hogy mely nemzetek miként reagálnak erre az átalakulásra, miként alakítják saját belső képességeiket, amelyek közép- és hosszú távon a leszakadás elkerülését vagy épp a felzárkózást, egy digitális kori modernizációt biztosíthatnak a nemzetközi versenyfutásban.

Ezek az állítások annyira elkoptak mostanra, hogy afféle retorikai egyszereggé váltak. Ám hajlamosak vagyunk elfeledkezni róla: mindezek nem pusztán időtlen igazságok, hanem *a mindenkori cselekvés-tervezéskor figyelembe veendő stratégiai jelentőségű szempontok*. Ráadásul nem egyszerűen szem előtt tartandóak, hanem évről évre felértékelődnek, hiszen a

² Információ, tudás, társadalom, gazdaság, technológia: egy egységes terminológia felé. *Információs Társadalom* 2005/4. 7–17.o.

³ https://mersz.hu/hivatkozas/matud_104#matud_104

⁴ Magam például a domschitzi tipológiában előkelő helyre emelkedő 'jó és rossz tudása' tézis önmagában és társ-téziseivel összefüggésben való re-diszkutálásában látok erős kihívást, a látletben és a tudás-központúság fontosságában minden bizonnyal erős a konszenzus a legkülönbözőbb szereplők között.

gazdasági és technológiai átalakulások, a hálózatosodás és a végzettségi szintek folyamatos emelkedése rendre kikényszeríti a folyamatos és finom újraértelmezéseket és újraszűzöléseket.

A kérdés az, hogy ezeket az elveket tükrözi-e a kormányzati munka és a közpolitika gyakorlata. Mi megy át belőlük a valóságba? Hol lehet mérhető paraméterekre alapuló állításokat tenni azzal kapcsolatban, hogy érvényesülnek-e, hasznosulnak-e az e tárgyban rendelkezésre álló szakismeretek? Bármerre nézünk, az elmaradt hasznok irtózatossá látjuk. És nagy kérdés, hogy a láttelekek termelése és a kipróbált alapelvek rendszerezése (amilyen Domschitz Mátyás remek írása is, amelynek nincs olyan tézise vagy hangsúlya, amivel ne lehetne egyetérteni) változtatható-e ezen a helyzeten? Ha újra és újra felmutatjuk, hogyan versenyképtelenedik el a közoktatás és a felsőoktatás, hogyan kerülnek rakéták helyett ballasztok a tudástermelés fontos alrendszerébe, hogyan szakad el a hazai közpolitikai teljesítmény a benchmark országokétól, változtat-e valamit az adaptációs minőség? Remélhető-e valami a szinte naponta termelődő, immár az adaptációs deficit pusztító hatáskövetkezményeit is szak tudományos alapossággal bemutató elemzésektől (amilyen például az MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézetének indikátorrendszerére épülő friss szakanyag⁵)? Nagyon úgy néz ki, hogy az adaptációs deficit nem kormányzati ciklus-függő, abban a rendszerváltás utáni valamennyi kormányzat esetében hasonló mintázatokat látunk (hatáskeltési céllal úgy is mondhatnánk: Bokros Lajostól Hoffmann Rózsáig). Ha van kérdés, amelyre jó volna erős válaszokat kapni, az az adaptációs szakadék újratermelődésének és a tudáspolitikával azzal összefüggő irtózatossá adósságainak a rendszertermészete és szociálpszichológiája. Induljanak *erről* megtermékenyítő szakmai viták!

A rendszerszint-anomália, mint összetett csapdahelyzet

Azzal a fajta divizionálissal, amely a tudás-szcéna kulcsterületeit (közoktatás, felsőoktatás, kutatásfejlesztés, innováció, információ- és tudásipar, informatikai- és távközlési ipar) alacsony kormányzati rendszerszintek bürokratikus szabályozási és törvényalkotási mókuskerekébe számúzi, soha nem válhatnak *kormányzati szintű prioritássá ezek a részterületek együttesen*. Ha ennek a területnek a mérhető és hatáskövetkezményeikkel együtt sokszor drámai, sokkoló szavakkal feltárt elkésítő leszakadási tendenciái nem váltanak ki egyetemleges frusztrációt az elvileg az ország jövőjéért dolgozó politikai elit szereplőiből, akkor mi? S mi változtatható ezen a helyzeten?

Vajon miként érdemes gondolkodni minderről akkor, amikor az állam *egyetlen*, több tízmilliárd forintos autóbekészítésének a *keretemelése* (740 millió forint) magasabb, mint a teljes magyar könyves szakma támogatására, életben tartására, színvonalának megőrzésére fordított összeg (700 millió forint)? Amikor határon túli labdarúgó akadémiák támogatására nagyságrendileg magasabb összeget fordít a kormányzat, mint a csodálatos magyar folyóirat-kultúra megőrzésére, fenntartására és az online térbe való átköltözésének elősegítésére? Amikor a stadionépítésekre allokált költségvetési forrás tömege meghaladja az egész felsőoktatás *normatív finanszírozását*?

De mondhatnánk azt is, hogy mit várunk egy olyan közpolitikától, ahol húsz év alatt a sertéságazat többször volt kiemelt kormányzati napirend, mint a tudásszektor? Ahol dilettáns és felkészületlen véleményvezérek formálják a közoktatásfejlesztést, a nemzetközi trendekkel épp ellentétes irányba, megfelelő szakmai háttérrel helyett (nevezzük Parragh-effektusnak, jelezvén, hogy nem egyedi esetről, hanem jelenségről van szó)? Ahol professzionális kormányzás elemi technikáinak (például a mikroszimulációnak) a száműzése, amelyeket mind-

⁵ Színvonalas ismertetését ld.: https://index.hu/tudomany/2018/02/23/kozoktatasi_indikatorok_iskola_rendszer_egyenlotlenseg_nyelvvizsga_gimnazium_oktataspolitika/

mind az aktuális pártpolitikai erőter emésztett fel, mint autonómiacsökkentő faktort, lehetlenné teszi, hogy a prioritásokkal, az ország jövőjének sarokkérdéseivel kapcsolatban konszenzusok alakuljanak ki a rivális politikai erők között, és mondjuk parlamenti szintű közös állásfoglalásokkal (ahogy az boldogabb országokban történik) lehessen tartósan és kormányzati ciklusokon keresztül a közösen kijelölt vezérirányok felé navigálni a beavatkozásokat és a cselekvéseket? Ahol valódi kormányzás helyett alrendszer menedzsmentje folyik?

Innen nézve jól látszik, hogy hiába lenne sikeres mondjuk a trendérzékelésben a kormányzat valamely szigetszerű, divizionális része, a menedzsmentkultúra hiányosságai miatt ezek politikai praxisra fordításától alig remélhető stratégiai erő, különbségképző potenciál, mert priorizált szerep híján mindez felőrlődik és elveszik az igazgatás sáncháborúiban. Hiába kerülnek például elő állásfoglalásokban, kezdeményezésekben olyan fejlemények, mint a „dolgok Internetje”, a mobil eszközök forradalma, az „Ipar 4.0”, az automatizáció újabb hulláma, a mesterséges intelligencia és a „szingularitás” elérése vagy épp az „okos városok”: ha a szemléleti kiindulópontjainkat „átállítjuk” a tudás-központúságra, hirtelen egészen más területek válnak fontossá. Szinte nincs olyan kormányzati és közéleti terület, ahol ne lenne óriási tétje annak, hogy megfelelő ismeretek és adatok birtokában korszerű döntés-előkészítő megoldásokkal támogatottan szülessenek előremutató, jó döntések – annak tudatában, hogy nem kimagasló elmék, kutatók, think tankek, háttérintézmények „megmondásai” révén, hanem széles körű szakmai diskurzusok sodrában formálhatóak ki azok a szemléleti peremfeltételek (és konszenzusok), amelyeknek birtokában adatokat értelmezünk, lehetőségek közül választunk, és döntésekkel kívánunk alakítani viszonyokat, struktúrákat és intézményeket.

A sok lehetséges kiinduló- és nézőpont közül ezúttal tehát⁶ erre koncentrálok: azt próbálom megmutatni, hogy ha a tudáskormányzás (knowledge governance) friss paradigmája mentén értelmezzük tudás és közpolitika viszonyát, az milyen esélyeket nyit arra, hogy egy jövőendő közszolga-generáció és a politikai döntéshozók attitűdje változzon, és esély nyíljon a két, reménytelennek tűnő deficitforma meghaladására – akár modernizációs, akár leszakadás-megállítási vagy lassítási, akár újraformált jövőképalkotási keretben – azt feltételezve, hogy a politikai kultúra kis változásai is utat nyithatnak a tudás-szcéna kormányzati újrapozicionálására.

Bármilyen, a mostani adósságokon túllépni kívánó következő társadalom- és gazdaságpolitikai modernizációnak szükségszerűen hármas kiindulóponton kell nyugodnia:

- ◆ annak a környezetnek, „külvilágnak” a megértésén és leírásán, amely megatrendek formájában a jövő alapviszonyait formálja⁷ (hiszen az elképzeléseket ehhez kell igazítani, a felkészülésben, a versenyelőny-teremtés szándékában ebből kell kiindulni),
- ◆ a magyar társadalom és gazdaság aktuális állapotát, a „belvilágot” meghatározó és magyarázó legfontosabb tényezők, dinamikák és hatóerők számbavételén: szisztematikusan áttekintve az akut problémákat, a modernizációs deficiteket és elmaradásokat, az egyes ágazatok és településtípusok előtt álló kihívásokat, a nemzeti sajátosságokat, a versenyelőny-teremtés lehetséges kiindulópontjait, a gazdasági-társadalmi-kulturális esélypontokat,

⁶ Egy másik irányból elindulva korábban szenvedélyesen érveltem amellett, hogy a tudás-központúság felől olyan szakkérdések esetében is más utakon jutunk más következtetésig, mint például a foglalkoztatás (*Kettős kürtőhatás. Modell és cselekvési program egy tudás-központú foglalkoztatásnöveléshez*. IBM-Jate Press, 2011).

⁷ Azonban még véletlenül sem rivális hipotézisek, eltérő jövővíziók csatájáról van szó, hanem a társadalomtudományi gondolkodásban kikristályosodott, bizonyíték-alapú, alátámasztott (evidence-based) és mindinkább konszenzus-alapúnak mondható trendelemzésekre építésről.

- ◆ e két szempont szükségszerű egymásra vetítésén, amelyből megrajzolható a „stratégiai játéktér”: a globális, Uniós és regionális geopolitikai kontextus, amely részben peremfeltételt, részben esélyt és erőforrást kínál a megfelelően (reálisan és professzionálisan) tervezett hazai beavatkozások számára.

Mindehhez szigorú módszertani követelmények kapcsolódnak. A modernizációs programnak ugyanis *egyszerre több időtávra kell érzékenynek lennie*. Elvi és normatív⁸ módon kell megjelenítenie mindazt, amit *hosszú távon* követendő irányynak tart. Ezzel olyan igazodási pontot teremt a rövid- és középtávú programokhoz és döntésekhez, amelyek a taktikai, időzítési és forrás-allokációs szempontoktól függetlenül megítélhetővé teszik, hogy adott lépések hogyan és miért vihetnek közelebb az elfogadott (sokféleképpen konszenzuálissá tett) prioritásokhoz. Ez azt is jelenti, hogy sok esetben nem konkrét lépések, beavatkozások, projektek megjelenítése a fontos a tervezésnek ebben a szakaszában, hanem a kívánatos irányok minél pontosabb, egyértelműbb lefektetése.

A rövid táv ezzel szemben részben a *tűzoltás-természetű*, azonnali beavatkozást igénylő területekre fókuszál (korábbi elmaradások, kezeletlenségek hatáskövetkezményeinek enyhítésére és visszafordítására, valamint legjobb gyakorlatok, megoldások adaptációjára, kisebb részt gyors lépéseket igénylő esélyteremtésre és friss fejleményekre adott reakciókra).

A középtáv nagy kérdése, hogy miként köti össze a távlati célokat a rövid távú beavatkozásokkal: hogyan kívánja az átmenetet gondozni egyik állapotból másikba.

Szemléletileg pedig azzal kell tisztában lenni, hogy a kiinduló helyzet immár számos mutatóban a regionális leszakadás. Ám miközben a leszakadás lassítására vagy megállítására számos erőforrást kell mozgósítani, nem maradhat el a „hídfoállítások” építése sem a jövőbe, mert ha nem teremthetőek új versenyképességi felületek, akkor a pusztázás/igazodás mindig magas kiszolgáltatottsággal és alacsonyabb autonómiával jár.

A tudáskormányzás (knowledge governance) és a tudásvagyon-szemlélet mint kiindulópont

Számos olyan tervezési módszertan van, amely felől megközelíthető a modernizáció. Ám akár ágazati, akár strukturális, akár funkcionális oldalról közelítünk, ezek valójában „bejárású utak”: nem az a fontos kérdés, hogy minden sarkalatos terület szerepel-e a programban, hanem az, hogy *milyen azonos megfontolások állnak valamennyi terület mögött*, milyen elvárások és követelmények értelmezik, hogy mit mondjunk/formulázzunk az adott területtel kapcsolatban. Nem lehet és nem érdemes ugyanis *mindenről rendelkezni* – ha jól megválasztott az absztrakciós szint, és határozottak a mögötte álló szemlélet körvonalai, akkor abból könnyűszerrel származtathatóak külön nem tárgyalt lépések is. Ha a legfontosabb területek megjelennek megfelelő felbontásban, akkor a bennük tárgyiasuló rend és logika jól alkalmazható másutt is.

Axiómánk, hogy a régi és új civilizációs kihívásokkal terhes nemzetközi szövetségi és versenytérben jól megválasztott kiindulópont az információ- és tudásfolyamatok felől felépíteni a stratégiai erőteret. Ezek részben tárgyszintet jelentenek, részben minden más megközelítésnek metasintjei is: világos, hogy egy adekvátabb tudás-minőség (tudás-állapot, tudás-

⁸ Az elvi és normatív kiindulópont magában foglalja azt a viszonyt a szöveghez, hogy nem lehet tekintettel taktikai, ideológiai vagy érdekszempontokra, közömbös a választói népszerűséggel-népszerűtlenséggel szemben. Hinni kell abban, hogy az elvi-normatív kiindulópontok helyesek és autentikusak, még akkor is érdemes ezek mellett felsorakozni, ha kisebbséginek vagy népszerűtlennek tűnnek. Ha ugyanis valóban helyesek, akkor idővel támogatottságuk – és ezzel együtt korai hirdetőik – elfogadottsága és hitelessége majd nőni fog.

mennyiség) bármely terület, bármely „domain” esetében magasabb szintű tervezési kimenetekhez vezet.

Milyen fogalmakból építkezünk jelenleg? Információ- és tudásipar, tudás-intenzitás, információ- és tudástechnológia, tudásmunka, tudás-szektor, információpolitika, tudásmenedzsment: csak néhány fogalom, amelyek az elmúlt években népszerűvé váltak, elsősorban a gazdaság és kisebb részben a politika szótárában. Felértékelődésük mögött minden kétséget kizáróan az áll, hogy mind több nagy jelentőségű változást tudunk értelmezni, akár a tudás termelésének volumen-növekedéséről, az új tudások természetéről, a tudás értékláncán való felfelé mozgásról vagy a tudástermékek arányának növekedéséről beszélünk. A vállalati világ után helyi és nemzeti szinten is időszerűvé vált például *tudásvagyronról* beszélni: minden egyes polgárt erőforrásnak tekintve – akár a foglalkoztatás, akár az oktatás, akár a szociális ellátórendszerek, akár az egészségügy oldaláról nézzük.

Stratégiai erőterben emiatt ma már egyre inkább *tudáskormányzásról* beszélünk: az alapvető tudásfolyamatok befolyásolásáról és tervezéséről.

A tudáskormányzás legáltalánosabb értelemben *az összekapcsolódó tudásfolyamatok befolyásolásának technikáit, a tudás előállítását és megosztását támogató struktúrák és mechanizmusok megtervezését, kiválasztását, megépítését és ellenőrzését jelenti, az adott rendszerbe alakító erővel történő beavatkozás legmagasabb szintjén, holisztikus megközelítésmóddal*. Ebből a definícióból értjük meg, miért „épül rá” a több évtizedig uralkodó tudásmenedzsmentre egyfajta „metaszintként”: amióta körülírható, formalizálható a tudáskormányzás, azóta ott végződik, ahol a tudásmenedzsment kezdődik a maga divizionális logikájával, végrehajtás, optimalizálás, karbantartás, fenntartás jellegű tevékenységtípusaival.⁹

Ma már világos: néhány kiragadott „tudás-indikátor” mérése, ill. növelése, az egydimenziós tudásmenedzsment-logika nem helyettesítheti a tudás- és információáram egymásba ágyazott alrendszerének hosszú távú, következetes fejlesztését, a tudáskormányzás imperatívuszát. Magyarországon, ahol az innovációs teljesítmény megrendült, s az oktatási rendszer és a tudomány is fokozódó nehézségekkel küzd, a lemaradás árnyékában ugyancsak jótékony lehet a tudáskormányzás megközelítésmódjának és lassan kiformalódó módszertani kultúrájának a megjelenése és elterjedése.

A tudás áramlásában él – a tudás termelése, „kinyerése”, megosztása és hasznosítása mind-mind különböző szereplők kapcsolatát, interakcióit, kommunikációját feltételezi. A versenyképességgel és a felzárkózással foglalkozó társadalomtudományi irodalom pedig ennek megragadására már jó ideje elfogadta kiindulópontként Ernest J. Wilson híres és sokoldalúan bizonyított modelljét. Ennek értelmében egy ország teljesítőkéességét meghatározó négy aktort (a kormányzatot, a gazdaságot, a tudományt és a civil társadalmat) hat csatorna kapcsol össze. (Ha lerajzoljuk és vonalakkal összekötjük őket, akkor egy ékköre emlékeztető szabályos, háromdimenziós geometriai formát kapunk, ezt hívják Wilson-gyémántnak). Az összekötő vonalak az egyes szereplők közti áramlásokat, a kommunikáció terét jelképezik. Wilson azt találta, hogy ezen összekapcsolt rendszer szereplői közül bármelyiknek az önmagában vett színvonala, minősége, teljesítménye, tudása *irreleváns* az Egész modernizációs-felzárkózási, ill. versenyképességi kilátásai szempontjából. Ami viszont bizonyíthatóan meghatározó, az a hat csatornán zajló áramlások szélessége, sebessége és minősége: vagyis *a szereplők közti jelentéscsere színvonala és eredményessége*.

Hogy e „szélesebb csatornáknak” miért és milyen áttételeken keresztül köszönhetjük a fenti hatást? Az intenzív jelentéscsere először is segíti a valamennyi szereplő számára egyre

⁹ Ez a korszakváltás nemcsak a vállalati közgazdászok, hanem a „tudáspolitika” (*knowledge policy*) számára is számtalan kihívást eredményezett, kormányzati és például Európai Unió szinten is megemelve a tétet (különösen a „Tudás Európájának” lisszaboni víziója és annak ismert kudarca miatt és óta).

bonyolultabb és összetettebb kontextusok, dinamikák és környezetek megértését, és a közös percepciók, ítéletek és modellek finomítását. Ezek révén sikeresebb lesz a valóság jelentés-teli elemeinek leképzése, ami jobb döntésekhez, sikeresebb cselekvésekhez és beavatkozásokhoz vezet. Másodsorú lehetővé válik, hogy a szereplők egymást is jobban megismerjék és megértsék, ez a kölcsönös tudás részben a koordinációs kimeneteket javítja, részben erősíti a bizalom mintázatait, egyszerűsíti az érdek-egyeztetést és kezelhetőbbé teszi a konfliktusokat. Ez utóbbiaknak van végképp sarkalatos jelentősége a társadalom (a magyar emberek, az országban működő cégek és a magyar állam) teljesítő- és versenyképességében.

S jól látszik ennek a fordítottja is: a társadalmi megosztottság, a vagyoni különbségek növekedése, a „törzsi” előítélet-struktúrák növekedése nemcsak feszültséggel tölti meg a társadalmat, hanem a közös és kölcsönös tapasztalatok hiányában erősödő bizalmatlanságon és gyűlöleten keresztül egyenes utat épít a leszakadáshoz.¹⁰ Emiatt nem (vagy elsősorban nem) humanitárius vagy baloldali vagy szociálpolitikai mezőben értelmezendő például a társadalmi különbségek csökkentése és a legszegényebbek felzárkóztatása sem, hanem a társadalomfejlés, a stratégiai jövőkép kiemelt elemeként. Arra a felismerésre alapozva, hogy a társadalmi tőke deficitje a modernizációs szigetek sikerei esetén is alapvető gátja a fejlődésnek.¹¹

Tudáskormányzás-középpontú társadalom- és gazdaságpolitika

Az összehasonlító rangsorok és a komplex gazdasági elemzések alapján kétség sem férhet hozzá, hogy a tudomány és az oktatás pillanatnyi helyzete és mutatói alapjaiban határozzák meg egy ország fejlettségét és jövőkilátásait. Ennek megfelelően ezek extenzív és intenzív fejlesztése, stratégiai prioritássá tétele az egyetlen út ahhoz, hogy lépést lehessen tartani a világ élvonalával. Még annak tudatában is, hogy épp ezeknek a területeknek az intézményei őrzik nagyon erősen az ipari korszakos sajátosságokat: így egyszerre volna esedékes egy szemléleti váltás és egy koncentrált, költségvetési tudatosságban is megnyilvánuló, határozott elköteleződés az adott területekre fordított kiemelt figyelem mellett.

Oktatás

A nemzeti tudásvagyon-gazdálkodás legfontosabb hídfőállása az oktatási rendszer, a korai fejlesztés intézményeitől az általános- és középfokú oktatáson, a szakképzésen, a felsőoktatáson át az élethosszig tartó tanulás egyre változatosabb színtereire. Az értelmiségi túlképzés meghaladott doktrínájával szemben a minél magasabb (felső)fokú végzettség az információs társadalom egyfajta „standardja”, fejlettségi mutatója. Emiatt az igénynek és a távlati tervezésnek az egymást követő korosztályok minél magasabb végzettségi százalékának elérését kellene megcéloznia, úgy, hogy ennek biztosítására az egész közoktatási rendszer válik alkalmassá. (Természetesen a korszerű műveltséganyag és versenyképes alapkészségek biztosítása,

¹⁰ A Legatum Institute 2016-os jóléti indexében elért 47. helyünk a társadalmi tőke alacsony értékének (114. helyezés) köszönhető: hiába jóval magasabbak más értékek, emiatt a versenyképességünkben folyamatosan veszítünk.

¹¹ Ahogyan azt a két világháború közti Magyarország bebizonyította, a 19. század utolsó évtizedeinek fantasztikus modernizációs szigeteinek „elvesztésével”, ami egyértelműen visszavehető a társadalom fejlettségi deficitjeire, megosztottságára, a mobilitás hiányára. Az ennek antiteziséként szolgáló szocialista évtizedek óriási lépéseket tettek a vagyoni különbségek csökkentése és a mobilitás növelésének irányába, de közben nem építettek modernizációs szigeteket. *A társadalom-és gazdaságpolitika végső célja nem lehet más, mint a társadalom-egész alkalmasabbá tétele új modernizációs szigetek építésére, növelésére és összekötésére, anélkül, hogy ennek a társadalmi kohézió látná a kárát, és új egyenlőtlenségi spirált indítana el.*

valamint a *társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésének* alapfeladatai mellett.) Eközben azt is tudjuk, hogy az óvodás és kisiskolás kor a legkritikusabb időszaka a későbbi intellektusok formálásának, ezért a belépő oldal intézményi és pedagógiai fejlesztése is kulcskérdés. Annak a hallatlan ellentmondásnak a kezelése tűnik a legnehezebbnek, amely történetileg alakult ki: a közoktatás korszerűsítésének, szakmai megújításának irányai, a pedagógiai, didaktikai, fejlődéslelektani alapvetések alapján számtalan fontos szemléleti kérdés és fejlesztési irány kézenfekvően megfogalmazható, formulázható, ám ezek *gyakorlatba való átvitele* előtt akadályok tömege tornyosul, amelyek nagy része mögött a korábban sikeresnek bizonyuló, de mostanra már mind kevésbé érvényes kontrollstruktúrák rajzolódnak ki.

Tudomány (kutatás és fejlesztés) és innováció

A tudományművelésben való intenzív jelenlét nem presztízskérdés egy nemzeti vagy városi közösség számára, hanem sarkalatos stratégiai ágazat. Az új tudományos érték termelése gazdasági vagy társadalmi innováció forrása. A tudományban foglalkoztatottak eredményei számtalan áttétellel vezetnek foglalkoztatottság-növekedéshez más ágazatokban is (adminisztratív és segédszemélyzet, eszközgyártók, beszállítók). A tudományra fordított költségvetési összeg és hányad, valamint a kutatói munkakörben foglalkoztatottak GDP-arányos száma a fejlettség egyik legfontosabb mutatója. Magyarországnak (az Unió irányelvekhez is igazodva) már a lépéstartáshoz is rövid távon duplázni, középtávon *négyszerezni* (!) kellene az erre vonatkozó mutatóit. Az „intelligens szakosodás” irányába forduló régiók és azok központjai számára nélkülözhetetlen, hogy erős és versenyképes tudományos hídfőállások szállítsák a szinergiát. A haldokló vidéki főiskolák és főiskolai karok bezárása helyett a *tudományműveléssel való megerősítés és a régiós igényekhez alkalmazkodó fejlesztés* lehet az egyedüli előremutató lépés. Eközben magához a tudományhoz való viszony is társadalmasodik: a helyi és a civilizációs problémákhoz a tudomány formanyelvén nyúlni már nem csak a tudósközösség számára áll nyitva, hanem a digitális kultúra más területeihez hasonlóan bárki számára: az állampolgári tudomány (citizen science), az önkéntes erőforrás-biztosítás tudományos problémamegoldáshoz (crowdsourcing), a kis részfeladatok közösségi elvégzése (micro-tasking), a komoly játékok (serious games) segítségével létrehozott új tudás egyaránt abba az irányba mutatnak, hogy kevesek és kiválasztottak helyett mindenki részese lehet egy bizonyos mértékig a tudomány óriásgépezetének. Ha diákként már egyfajta anyanyelvként ismerkedik meg a tudományműveléssel, akkor bármilyen irányba vezet az útja később, mindenki számára nyitott marad az ajtó, hogy bekapcsolódjon programokba – ez az élethosszig tartó kutatás (lifelong research) víziója. S vegyük észre: ezzel tesszük a legnagyobb lépést az ipari korban kialakult kontrollstruktúrák meghaladása felé. Ez a folyamat már megindult ettől függetlenül is, hiszen az egyre nagyobb méretű és egyre nagyobb eszközigényű tudományos programok már régóta új helyzetet teremtettek: a humán genom projekt a világ genetikusainak közös erőfeszítése volt, az űrkutatás, a magfizika, a lézerkutatás óriásgépei és kutatói állománya csakis nemzetközi térben értelmezhető. Magyarország számára a bekapcsolódás, a lépéstartás és niche-területeken a világ tudományos élvonalába tartozás megőrzése vagy megteremtése alapvető nemzeti érdek és cél.

Információ- és tudáspolitikai

Egy rendszerszemléletű információpolitikában nagyon sok terület ér össze, amelyeket egységes koncepció és szemlélet jegyében célszerű kezelni. Ha épp a médiapolitika felől indulunk el, a *rádió* és a *televízió* mellé azonnal odakívánkozik a *nyomtatott sajtónak* a jelenleg pusztán a folyóirat-támogatások rendszerével alakított erőtere vagy éppen az *internetes tartalomszolgáltatással* kapcsolatos állami szerepvállalás kérdésköre (beleértve a kulturális örökség digitalizálásához kötődő területeket is). Szorosan összefügg mindezzel a *könyv- és kiadáspolitika*,

amelynek központi befolyásolására szintén támogatási programok hivatottak. Innen egyetlen lépés a *könyvtárpolitika*, különös tekintettel a tudományos versenyben maradáshoz nélkülözhetetlen *szakirodalmi tájékozódás* és a nagy *nemzetközi adatbázisokhoz való hozzáférés* alrendszerének biztosítására. Ne felejtjük ki a sorból a *levéltárügyet* és az *elektronikus levéltárakra* való átállás feladatait; a nagy, *központi információs üzemek* (mint az Országos Meteorológiai Szolgálat, a Központi Statisztikai Hivatal vagy a Magyar Távirati Iroda) meg-megújítandó küldetésnyilatkozatokhoz igazított működtetését; a végpontok közötti információtovábbítástól *központi információlogisztikai szereplővé* fejlődő Magyar Postával kapcsolatos tulajdonosi pozíció finomhangolását a megváltozó iparági környezetben.

A kormányzat hatalmas és az ügyféltranzakciókon túlmenően számos felhasználási lehetőséget kínáló *információvagon* előállítója, gazdája és szolgáltatója: a *geoinformatikai alapszerektől* (földhivatali nyilvántartások, kataszterek, különböző térkép-adatbázisok, beleértve a közműtérképeket) a *természet- és környezetvédelmi* információs rendszereken át az *úthálózatra, a közlekedésre, a forgalomra, turisztikai tudnivalókra* vonatkozó naprakész adatok biztosításáig, de a *szabadalmi információktól* a munkaügyi nyilvántartó rendszereken át a felvételi tájékoztatókig vagy a közhasznú adatbázisokig. És a sornak még nincs vége: az integrált információpolitikához olyan „domainek” is tartoznak még, mint az ország jövője szempontjából meghatározó *idegennyelv-ismeret*, vagy a közterületek, közintézmények, utak információs objektumokkal való professzionális ellátása, a fizikai mozgás jelzésekkel való orientációjának (*jelezés – signage – és digitális jelezés – digital signage*) kultúrája. De ide tartozik többek között a Magyarországról szóló információk intézményes generálása is, amelyről „országpropaganda” címszó alatt oly sok szó esett az elmúlt évtizedben. Ezek a területek vagy a maradványelv alapján, vagy átpolitizáltan, vagy alacsony stratégiai értékkel, pusztán infrastruktúra-fejlesztésként vegetáltak az elmúlt évtizedekben: most közösen, szisztematikusan és felértékelte fontosságuk tudatában kell foglalkozni velük.

Kultúra, művészet, kreatív ágazatok

Az életminőséget, a megújuló-képességet, az értékteremtésre és fogyasztásra való alkalmasságot és elkötelezettséget nagyon nehéz mérni, de az ezredforduló után kiderült, hogy városok és országok versenyképességének, jövő-esélyeinek keresésekor kihagyhatatlan annak a vizsgálata, hogy milyen életminőséget kínál a „hely”, milyen az a kulturális „szövet”, ami a mindennapokat meghatározza, és a kultúra által közvetített kontrollstruktúrák milyen folyamatokat segítenek és milyeneket nehezítenek meg. Mennyire nyitott egy kultúra a külvilágra, a párbeszédre, mennyi távoli kapcsolata van? Hogyan viszonyul a vállalkozáshoz? A természethez? A kisebbségekhez? Milyen megújulási potenciálja van? Mennyire kreatív?

Bármilyen hihetetlennek tűnik, az információs társadalom versenyfutásban kiderül, hogy a *fejlettség alapvetően kulturális kérdés* is (természetesen nem árt, ha a jómódú, művelt polgárok a társadalom nagyobb részét teszik ki, és nem kell kétségbeesett létharcot vívniuk a méltó életért). A kulturális örökség (és annak digitalizálás révén történő közkinccsé tétele) kiemelt identitásképző szerephez jut, a művészeti alkotások létrehozása és fogyasztása felértékelődik, de nem önmagában, hanem különböző „mixek” részeként. Nemcsak iparágak, hanem városok is keresik az útját, hogy a „kreatív térfélhez” tartozhassanak.

Tudáskormányzás a közpolitika más területein

Azoknak az országoknak és térségeknek, amelyek az újraformálódó centrum részeként képzelik el a jövőjüket, és nem kívánnak a perifériára szorulni, szükségszerűen kell a tudás-intenzitás növelésének irányába fordulniuk hagyományos közpolitikai területeken is. Bizakodásra az ad okot, hogy ez – Magyarországgal ellentétben – más posztszovjet országokban (elsősor-

ban Észtországban, de bizonyos vonatkozásokban Lengyelországban és Csehországban) részleteiben akár sikeresnek is mondható gyakorlatokat eredményezett: nem természetörvény-szerű tehát, hogy nálunk is történhet ebbe az irányba fordulat.

A gazdaság információs- és tudás-szektorának fejlesztése

Az elmúlt száz év gazdaságtörténete a hagyományos nyersanyag- és feldolgozóiparok, a vas-acél-olaj konglomerátum és a használati tárgyak tömegtermelése felől az információ- és tudás-termékek és szolgáltatások mennyiségének és arányának fokozatos növekedése irányába halad (a kultúrafogyasztást és annak részeként az élményiparként felfogott turizmust is beleértve). A régebbi iparágak nem visszaszorulnak (bár erre, a dezindusztrializációra is sok példa akad), hanem egy egyre növekvő méretű világgazdaságban önmagukban egyre kisebb szeletet képeznek. Ennek megfelelően hosszú távon csakis az erős tudásszektorral és tartalomiparral rendelkező gazdaságok lesznek képesek autonóm fejlődésre, piac- és profitszerzésre, új gazdasági ágak és terméktípusok bevezetésre és azok hasznából való részesedésre – mindenki másnak maradnak a „levetett”, olykor környezetszennyező, alacsonyabb érték-hozzáadású iparágak.

De ez nem jelenti azt, hogy a hagyományos ágazatok (a mezőgazdaság, az élelmiszer és ipari nyersanyag-termelés, a bányászat, a vízgazdálkodás vagy a klasszikus „ipari” területeken ne nőne a tudás-intenzitás, vagy ne lehetne olyan rész-területeket találni, amelyek az ország méretei és erőforrásai alapján ne volnának ígéretes gazdaságfejlesztési (és ehhez igazodó tudáskormányzási) célpontok. Ezek azonosíthatóak és megfelelő ösztönzési-támogatási technikákkal az egyre nagyobb hozzáadott érték és a versenyképesség felé vezethetőek.

A foglalkoztatási szerkezet eltol(ód)ása az információ- és tudás-intenzív munkakörök felé

Az automatizálás természetes következményeként az alacsony értékhozáadással és alacsony képzettséggel ellátható munkakörök aránya fokozatosan csökken. Ennek megfelelően egy stratégiai munkaerő-politika csakis a felfelé nivellálásra, az „előremenekülésre” építhet. A jelen alacsony képzettségű, a munkaerőpiacról kiszoruló szereplőinek kínálhatóak pót-megoldások, de az oktatási rendszer egészét arra kell felkészíteni, hogy a Jövő munkavállalói a tudás értékláncának minél magasabb helyein találhassák magukat. S mivel a szellemi munkának sok atipikus formája lehet, távmunkában is könnyen végezhető és különösen alkalmas a rugalmas foglalkoztatásra. Ne feledjük el azonban, hogy az agymunka bizonyos részei is algoritmizálhatóak, gépesíthetőek, ezért a szellemi munkában is elindultak már olyan a folyamatok, mint korábban a fizikai munkavégzéssel. Ahol dinamikus bővíthet a foglalkoztatottak köre, az a humán technológia világa, ahol a munka a másik emberre, annak személyes fejlődésére, egészségére irányul. Az információs társadalmat lassan felváltó új világ elsősorban ebbe az irányba mutat: számba vehető, hogy Magyarországnak milyen preadaptív lépései lehetnek. Másképp: milyen területeken tud már rövid és középtávon is előremutató foglalkoztatási szerkezet-átalakulást levezényelni, amely időben megelőzi azt, ahová majd a „világ” is megérkezik.

Tudás-központú településfejlesztés

A közműfejlesztés, közterület-rendezés, intézményfenntartás mókuskerekéből természetesen nagyon nehezen szabadul egy település, de csakis rajta múlik, hogy szándékozik-e többet is tenni: a tudásalapú városfejlesztés (*knowledge-based urban development, KBUD*) alaptézise szerint a mai, globális tudás gazdaságban *a tudás-intenzív iparágak és a tudásmunkások a legfontosabb tényezők* a jólét és a versenyképesség megteremtésére a városokban. Az információs társadalom szemlélet fenntartható városfejlesztést és a prosperáló, a globális verseny-

ben is helytálló helyi gazdaság kialakítását célozza, miközben a lakosságnak lehetőséget biztosít a tudás gyarapítására, annak transzferére és az innovációra. Egy ilyen fejlesztéspolitika kihívásokkal jár, de sikeres végig vitele virágzó várost eredményezhet. A tervezési cél-függvények, illetve eredmények egyidejűleg foglalják magukba a megfelelő tudás-infrastruktúrát, a technológiai infrastruktúrát, a globális gazdasághoz kötődő kapcsolatokat és a jól képzett, tehetséges humán erőforrást. A technológiának már önálló „osztálya” is született kifejezetten városi környezetben való adaptálásra: a „*smart city technologies*” körébe egyaránt odatartoznak az adminisztrációt támogató korszerű eszközök, az egyes alrendszerek működtetését egyszerűsítő-optimalizáló megoldások és az állampolgári részvételt bátorító és „animáló” ún. társadalmi szoftverek – sőt ezek legújabb generációja, amelyek már a rendelkezésre álló adatok „másodelemzéséhez” engedik közel a polgárokat, ill. az érdeklődőket, akik megfelelő analitikák birtokában javaslatokká formálhatják kompetenciáikat. Ehhez még annyit tennék hozzá: a tudásalapúság azt is jelenti, hogy a tervezést és a végrehajtást minden pillanatban felkészült szakemberek és megfelelő módszertanok támogatják. A lakosság bevonása sem pusztán demokrácia-játszmát, hanem a rendelkezésre álló tudásvagyon megfelelő hasznosítását jelenti. Az „ország” mellett a település emiatt minden eddiginél fontosabb önálló beavatkozási-fejlesztési terület, amely ráadásul a preadaptív fejlesztéseknek, kísérleteknek a méretek miatt gyorsabb átfutású társadalmi laboratóriumát is jelenti.

Hogyan nézzünk hagyományos közpolitikai területekre és kérdésekre tudásvagyonszemlélettel?

A tudásvagyon-központúság vagy az ipari korszakos kontrollstruktúrák keresése „fertőző”: ha egyszer beépítettük a fogalmi készletünkbe, nehéz szabadulni tőle, könnyűszerrel interpretálhatjuk ilyen szemmel a közpolitika szinte bármely elemét. Ha az ipari korszakban a *nők egyenjogúsítása* és kiképzése egyúttal a tudásvagyon ösztömegének a gyarapításához is hozzájárult, akkor ma is hasonló összefüggéseket fedezhetünk fel – csak épp a szociálpolitika birodalmában. Amikor például a *fogyatékkal élők munkaerőpiacra való bevezetéséről* (például látásérültek informatikai oktatásáról) van szó, akkor a társadalompolitikai célú költségvetési kényszerintézkedések helyett az információs társadalom szemlélet tudáshordozó bevonását, új értéktermelési körök megjelenését látja. A *kismamák munkaerő-piaci re-integrációjának* igénye mögött az átmenetileg inaktívra váló tudásvagyon újrahasznosítása sejlik fel, akárcsak a nyugdíj-közeli és utáni évek *senior korosztályánál*, akiknek a tudása még javában kereshetné az értékesülés útját. A *családon belüli erőszak, a halmozottan hátrányos helyzet vagy a gyermek-éhezés* kérdése nemcsak emberi jogi és szociális, hanem információs társadalmi alapkérdés is: a bántalmazott, traumatizált, alultáplált, alulszocializált gyermekek sokkal kevesebb esélyponttal indulnak neki az oktatási rendszernek, sokkal kisebb eséllyel lesznek magas képzettségű, harmonikusan fejlett személyiséggé, az információs társadalom polgárává. A tehetség gondozás uralkodó modellje is azzal számol, hogy csak kevesek és kiválasztottak tudnak átlagon felülit produkálni – a kontrollstruktúrák nem azt a célt szolgálják, hogy a mindenkiben benne rejlő valamilyen tehetséget egyetemlegesen kibontakoztató környezet épüljön, hanem a gazdasági-társadalmi elit erősítésétől remélnék sikert. Paradox módon még a *közlekedési balesetek* számának csökkentése is felfogható tudásvagyon-gazdálkodási kérdésként, hiszen a sérülés miatt kieső munkaidő-veszteség és a baleseti halálok miatti nettó tudástőke-veszteség számottevő tétel egy nemzeti tudásmérlegben (a biztosítók egyébként ki is kalkulálják, forintra). Innen nézve azt is megértjük, hogy az életminőség javításával és az aktív életkor kitágításával miért jelenik meg a tudásvagyon, mint cél-függvény az egészségügyi rendszer teljesítményében is.

Évek óta tudjuk, hogy a magyar információs társadalom legnagyobb tehertétele, hogy a *társadalom egyharmada ki van zárva* belőle. Az „underclass” még térségünkben is példátlanul

magas aránya olyan egyenlőtlenség-növekedést indukált, ami pusztító hatású folyamatok sorát indítja el. A vagyoni és kulturális távolság (tevékenység)térbeli elkülönülést eredményez, abból kommunikációs deficit fakad, az egymásról való tudás mennyiségének csökkenése alacsony szintre szállítja le a kölcsönös bizalmat, a közösségek és a gazdaság működésének egyik nélkülözhetetlen instanciáját. Magyarország jövője szempontjából például a rémséges, sok pólusú, sokféleképpen dokumentált és mért bizalom-deficit megszüntetésénél kevesebb időszzerűbb feladat volna – csak hogy mögötte ott tornyosulnak a társadalomszerkezeti meghatározottságok. Ilyen szemmel a rendőrség működésében is kiemelt szerephez kellene jutniuk az élet- és tulajdonvédelem mellett a bizalmi hálót rongáló bűncselekmények elleni fellépéseknek (a csalás, a szélhámosság, a megtévesztés, az előre megfontolt szándékkal való félrevezetés). És hasonlóképpen: a kormányzat iránti bizalom rendkívül erős fokmérője, hogy milyen mértékben látja viszont az állampolgár saját életminőségének, életidejének védelmét a köz- igazgatással való kapcsolatában, vagy akár a közlekedésszervezésben: vajon számít-e az, hogy mennyit kell várakoznunk egy ügyintézésre, vagy mennyi időt veszünk egy rosszul előkészített útszűkítés nyomán kialakult dugóban? S a közigazgatásban, kormány szerveknél képződő dokumentumok nyilvánosságának kezelésekor az elvi és jogi szempontok mellett nem kiemelten fontos-e, hogy milyen bizalmi állapotról üzennek? Mennyire hiteles a szolgáltató közigazgatás képe, és mennyire tükröződnek benne a tekintélyelv kontrollstruktúrái?

Kormányzat és közigazgatás

Ahogy korábban a városoknál településfejlesztési kontextusban említettük, a kormányzatról és a közigazgatásról szólva is nélkülözhetetlen, hogy a szakmai munka megfelelő megalapozottsággal, tudásháttérrel, módszertani kultúrával folyjon. Mindez messze több, mint amit az e-kormányzat vagy az elektronikus közigazgatás jelszava az ügyvitel és a folyamatszervezés modernizációján keresztül üzen. A tudásalapúvá tételt jócskán nehezíti a politikai váltogazdaság és a tudáskormányzati szempontok hiánya, a kormányzati tudásmenedzsment gyengesége. Emiatt befejezésül az információs társadalom szempontjából meghatározó területek irányításával kapcsolatos integráció lehetőségeiről ejtünk inkább szót.

Az információs kihívás szempontjából különösen fontos stratégiai területeken kifejezetten kedvező lehet az egységes szemléletű tervezés és irányítás. Ennek megfelelően a *közoktatás, a felsőoktatás, a felnőttoktatás, az élethosszig tartó tanulás* természetes szövetségese a *tudomány-és innovációpolitika*, ill. a *tudományos ismeretterjesztés*, mint a tudástermelés nagy (és egyelőre a magyar kormányzati munkában csak helyét kereső) alap-ágazatai. Ésszerűnek és szükségesnek tűnik egy esetleges további integráció az *Internet, az elektronikus és hagyományos média* és a közpénzből fenntartott *információtermelő és szolgáltató szakintézmények* felügyeletével, ill. irányításával és a *kulturális javak előállításával és fogyasztásával, a kulturális örökség megőrzésével* kapcsolatos kormányzati területekkel.

Szabályozás-igényessége, felértékelődő jellege és a digitális kultúrához való „átjárása” okán az *informatikai és távközlési ipar* (az ICT-ágazat) gyakran szakad el a gazdasági tárcától, és jut el akár egymagában, de inkább más területekkel hibridizálódva önálló minisztériumig vagy magas szintű kormány szervig. S noha ilyenkor azért erős – és néha lefegyverző – illúzió, hogy ezzel az információs társadalom építésének a feladata is gazdára lel, de kétségkívül jogosan sodródhatnak az Unió által is népszerűsített ICT mellé az ún. *kreatív iparágak, a tartalomszolgáltatás, az információ- és tudásszektor üzleti dimenziója* és maga a *digitális gazdaságfejlesztés* is. Ha egyébként ezeknek a területeknek nincs erős és megfelelő kormányzati reprezentációja (ahogy az immár sokadik kormányzati ciklus óta történik), úgy szervesen bővíthető ezzel a profillal egy már így is nagyon összetett „csúcsmisztérium” – arról nem is beszélve, hogy mennyire ésszerű lehetne az ügyfélközpontú *elektronikus kormányzatot*, ill. a *kormányzaton belüli információ- és tudásfolyamatok* hatékonyságközpontú, professzionális

irányítását is integrálni, beleértve a *kifelé irányuló tájékoztatást* (az országpropagandát) az *adat- és tudásvagyon kezelését*, s végül az *adatbiztonsági, adatvédelmi (privacy) és információszabadsággal* kapcsolatos tevékenységeket.

S noha precedens nemigen akad a még nagyobb léptékű fúzióra, ahol a „humánpolitika” nagy tömbjei olvadnak bele az információ- és tudásszektorot kezelő kormányzati képlet(ek)be, elidőzni mindenképpen érdemes a gondolat körül. Az *egészségügy, a szociális ágazat és a gyermek- és ifjúságvédelem, a foglalkoztatás és munkaügy*, de még az *ifjúsági- és sportügyek* is tekinthetők úgy, mint a tudáshordozóként felfogott állampolgárok „működésben tartásának”, ill. arra való felkészítésének különböző oldalai. Ne felejtjük el: a rendszerváltás utáni magyar minisztériumi struktúrában legalább egyszer mind a négy területnek jutott önálló tárcá, hogy ciklusról ciklusra változzon ezek hovatartozása, vissza-, ill. előresorolása. Ha megfelelő jövőképpel és közös szemléleti kiindulópontokkal történik valami egyszer ezeknek az ágazatoknak az integrációja körül, akkor valóban számos erős érintkezési pont, afféle „policy-híd” épülhet az információ, a tudás és a kultúra kormányzati óriáserődjéhez (vagy végváracskáihoz). Elég lehet például tudásvagyon-gazdálkodási „frontvonalként” tekinteni rájuk, ahol a jövő „megtámadására” nyílhat mód, és nem a múlttal szemben kell védekezni. Ahol a *társadalmi innováció, a megelőzés és a participáció* logikája erősebb a *korrekciónál és a maradványelvénél*. Ahol az értéktermelésből egészségük megromlása, fogyatékoságuk, állami gondozásba vételük, munkanélküliségük vagy szociális hátrányaik miatt kirekesztettek *nettó tudásvesztésként vagy elmaradt haszonként* jelennek meg a képletekben, nem az *ellátórendszer ballasztjaiként*.

A magyar közigazgatásban azonban ekkora horderejű integrációnak (de még a vázolt két „kisebnek” is) minden, ebbe az irányba (is) mutató előzmény ellenére vajmi kevés esélye van, legfeljebb középtávon remélhető gyorsuló közeledés néhány „szigetrendszer” között. Jó tudni azonban, hogy ennek önmagában kicsi a jelentősége: a lényegi kérdés ugyanis soha nem az, hogy milyen tárcaportfólióval sikerül a kulcsterületeket lefedni, és ott milyen szervezeti és intézményi megoldások garantálják a működőképességet és az eredményt. A kulcsmozzanat minden esetben – mint a bevezetőben is láttuk – magának *a kormányzatnak a jövőképe és prioritásképzése*. Hiába jön létre akármilyen csúcsmisztérium, ha az az ipari korszak logikáit és reflexeit tovább éltető, fáradt adminisztrálgatásra, illetve „logosz” nélküli újraelosztásra rendezkedik be, nagy távolságra az állampolgároktól és a kor-kihívásoktól. És egyáltalán nem baj, ha nincs semmiféle tárcaintegráció, de a kormányzat magas szinten végiggondolt, elfogadható és mozgósító jövőkép, szakszerűen előkészített, korszerű és innovatív stratégiák, és helyes súlypontokkal kialakított cselekvési tervek mentén megfelelő módon és arányokkal, jó ritmusban, hatékonyan és professzionálisan tud beavatkozni kulcsfolyamatokba.

VÁLTOZÓ MÉDIAKÖRNYEZET ÉS A RENDŐRSÉG

Kriskó Edina

krisko.edina@uni-nke.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.1.75

Absztrakt

Jelen tanulmány média (technológia) történeti áttekintés a rendőrségi sajtó és médiakommunikáció fontosabb mérföldköveiről. Nem átfogó keret, sokkal inkább az eddig mások kutatásaiban elsikkadt történeti fordulópontok kronológiája az egyes médiumok rendészeti munkában betöltött szerepének kontextusában. Az áttekintés a körzőlevelektől indul, majd a távíró és rendőrségi rádió szerepét mutatja be a körözési munkában levéltári dokumentumok alapján. A film és mozgókép korszakról csak vázlatosan szól, majd az internetkorszak rendészetéig vezet el az olvasót, a digitális média korába, a virtuális és kiterjesztett valóság alkalmazásokig. A tanulmányban helyet kap néhány konkrét hazai és külföldi rendészeti mobilalkalmazás bemutatás is.

Kulcsszavak

média, médiatörténet, rendőrség, körözőlevelek, digitalizáció

CHANGING MEDIA ENVIRONMENT AND THE POLICE

Edina Kriskó

Abstract

In this essay I review significant milestones of police communication in correlation with developments of media technology. Instead of attempting to be an all encompassing framework, the study is a chronology of turning points so far ignored by other historians, and focuses on the role which different media have played in law enforcement. Based on archival documents I begin with detective letters from the 18th century, then show the roles of telegraph and radio in investigative work. After a tangential mention of the motion picture era the paper introduces the reader to the police work of the internet era with digital media, and virtual and augmented reality applications. Finally I describe some specific examples of domestic and foreign mobile applications used in police work.

Keywords

media, media history, police, detective letters, digitalization

VÁLTOZÓ MÉDIAKÖRNYEZET ÉS A RENDŐRSÉG¹

Krisko Edina

Bevezetés

A kommunikációtudomány egyre kiterjesztőbben gondolkodik mindarról, ami vizsgálati körébe tartozik, tartozhat. Kommunikáció helyett kommunikációkról beszél (többes számban) és kutatóként mindinkább arról gondolkodunk, ami kommunikatív. „Társadalmi kommunikációnak számít mindaz, amit kommunikációként művelnek (vagy kommunikatívként értelmeznek) emberek, emberek csoportjai vagy éppen ember alkotta szervezetek.” (Horányi 2006: 13) A számos kutatási irány és megközelítés közepette mi a kommunikatív jelenségek közvetített (mediatizált) típusára koncentrálunk – a szervezeti, aktuálisan a rendészeti kommunikáció kontextusában. Bár a kommunikációtudomány számára lehet kommunikációs médium a pénz, a hatalom vagy a szerelem (mint Niklas Luhmann munkásságában), de akár az áru- vagy a nőkereskedelem (ahogyan azt Claude Lévi-Strauss tekintette), mi jelen tanulmányban az információk és gondolatok közlése során megvalósuló kommunikációra szorítkozunk.² A vizsgált médiumok köre tehát a beszéd, az írás, a nyomtatás, a táviró, a rádió, a televízió, illetve az internet és a digitális technológiák teremtette legújabb eszközök.

Jelen tanulmány a körözési értesítők megjelenésétől kezdve vezet végig az olvasót a rendőrségi sajtó és médiakommunikáció korszakváltásain. Több mint kétszáz év, mire a gót betűkkel szedett elfogatóparancsoktól eljutunk a rendőrségi sajtó 21. századi reprezentánsaiig, a rendőrségi weboldalakig és a közösségi bűnmegelőzési profilokig. Hogyan változtak a tájékoztatási elvek, gyakorlatok és eszközök? E kérdést járja körül a tanulmány, összegezve a múlt forrásait és mérlegre téve feltevéseket a jövő intelligens megoldásaival kapcsolatosan.

¹ „A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Egyed István Posztdoktori Program keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

„The work was created in commission of the National University of Public Service under the priority project KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 titled „Public Service Development Establishing Good Governance” in (the) István Egyed Postdoctoral Program.”

„Das Werk wurde im Rahmen des Prioritätsprogramms mit Identitätsnummer KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 mit dem Titel „Entwicklung des Öffentlichen Dienstes gerichtet auf Gute Regierungsführung” im Post-Doktoratsprogramm István Egyed im Auftrag von Nationale Universität für Öffentlichen Dienst fertiggestellt.”

² Összecsengően Asa Briggs és Peter Burke (2004) nézőpontjával. (*A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig.* Napvilág Kiadó, Budapest.)

I. A körözőlevelektől a mozgóképig

Rendőrségi sajtó és bűnügyi újságírás

A modern újságíró alakja, egyénisége és jellege (azt is mondhatnánk szerepfelfogása, küldetése) a rendőrséggel az információk nyilvánosságáért folytatott több évtizedes küzdelemben formálódott. (Buzinkay é.n.) Nem véletlen, hogy egészen a 20. század elejéig a riporter megnevezés a bűnügyi tudósítókat jelölte.³

A bűnügyek, mint sajtótémák, a felvilágosodás korában, a morális hetilapok megjelenésével kezdtek beszivárogni az újságokba, hiszen azok – szakítva a referáló jelleggel – a közép-rétegekhez szólva nevelni, oktatni is akartak. (Kóka é.n.) E népnevelő szándék azonban a 19. század elején átadta helyét az irodalmi igénynek és stílusban feldolgozott bűnügyi beszámolóknak, amelyek egyediségét (hétköznapi tartalmuk ellenére) nyelvi megformáltságuk teremtette meg. A reformkorban pedig a közéleti szerepvállalás vált hangsúlyossá, így a bűnügyi tárgyú írásokban is a politikum dominált. A bűnügyi hírek és tudósítások máig tartó virágzását Budapest nagyvárossá fejlődése, a rendőrség szervezetének kiépülése (1881) és a rendészet jogi alapjainak lefektetése hozta el. A társadalom széles rétegeinek egyre mohóbb hír-igényére válaszul a fővárosi rendőrség pedig már 1880-ban megszervezi a tájékoztató szolgálatát, amely azután sajtóirodává és hivatalos szervezeti sajtókommunikációs gépezetté alakul (elsőként az európai rendőrségek sajtószolgálatának sorában).

A rendőrségi sajtó előfutárainak a 19. század első éveiben megjelenő körözőleveleket, nyomozóleveleket (Steckbriefe) tekintjük, bár a körözés, mint műfaj és mint a bűnelkövetők elfogását segítő, felderítést támogató eszköz, az ókorban is jelen volt.⁴ A cél a körözött tárgy vagy személy mielőbbi megtalálásának elősegítése volt a széles közönség bevonása útján. A kezdetben gót betűkkel szedett kiadványokból, melyek szinte kvázi elfogatóparancsok voltak, nőtt ki magát azután a rendőrszakmai fogásoknak és a rendőri működés lényegi elemei bemutatásának is teret szentelő rendőrségi sajtó.

Hazánkban különös módon nem a rendészettudomány, hanem a nyelvtudomány szentelt figyelmet a körözőleveleknek, amikor 1964-ben Schramm Ferenc (1964) feldolgozta az 1790 és 1819 közti körözőlevelek nyelvi és néprajzi adatait. A kezdetben megyei kiadású körözések tömegessé válásával a katonai parancsnokságok körözéseinek birodalmi szintű összefogását hazánkban (1783-tól 1848-ig) a Helytartótanács Departamentum publico-politicum nevű ügyosztálya látta el. A katonai és polgári körözések így együtt kerültek kiadásra – a négy nyelv valamelyikén: latin, magyar, német és szlovák. A körözések általában egy hivatalos részből és mellékletből (leírás vagy rajzolás) álltak. A közhírré tétel után a körözéseket archiválni kellett. (uo. 3–4)

A bűnvádi perrendtartás már 1896-ban⁵ rendelkezett arról, hogy ha a terhelt tartózkodási helyét a hatóságok nem tudták kipuhatolni, akkor a hivatalos lapban és/vagy más hírlapokban (havonta három alkalommal) közzétett hirdetmény útján kellett felszólítani a hatóságok előtti megjelenésre és tartózkodási helyének bejelentésére. Ha a felhívás ellenére sem volt meg a terhelt, akkor házkutatásról, kézre kerítésének elrendeléséről vagy nyomozólevél kibocsátásáról kellett intézkedni.

A magyar rendőri szaksajtó a külföldi lapok nyomdokain járva bontott szárnyat az 1800-as évek második felében. Az európai rendőrségek azonban eddigre több évtizedes ta-

³ lásd még Kriskó, 2012.

⁴ MOL K-150, 3757. csomó, VI. kútfő, 13. tétel, 1928, 5/a

⁵ 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról 469–470. §, <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6650>, letöltés: 2017. 08. 27.

pasztralatra tettek szert a közönségkapcsolatok sajtó útján történő ápolásában és a bűnözés laikusok segítségével történő felderítésében. Elég csak a londoni „Police Gazette” kiadványra gondolnunk, amely 1828-tól jelent meg, s amelyet hamarosan követett az ír „Hue and Cry” (Zsoldos 1927: 16–18) Hazánkban az első közrendészeti tárgyú lapot Forster József indította el 1869. augusztus 15-én „Közbiztonság” címen. Az elméleti és gyakorlati ismereteknek is figyelmet szentelő „szakközlöny” heti rendszerességgel jelent meg, s bár tiszavirág életű vállalkozás volt (alacsony lapszámmal), utat nyitott a későbbi rendőri szaklapok és a rendészet-tudomány megalapozása előtt. (Kriskó 2012)

A belügyminisztérium első hivatalos lapja a Hivatalos Rendőri Közlöny volt (1884-től), melynek szerepét 1896-tól a Belügyi Közlöny vette át, s a Rendőri Közlöny (e rövidebb címmel) annak melléklapjaként funkcionált egészen 1919-ig.⁶ Ezt követően a 34.300/1922. I.M. sz. rendelet a körözések megjelentetésének helyeként a Rend melléklapját, a Bűnügyi Körözések Lapját jelölte meg. 1945 és 1950 között a Rendőrségi Közlöny veszi át az 1944-ben megszűnt Belügyi Közlöny szerepét, jóval szűkebb profillal. 1950-től mindennemű körözési anyag a Körözési Értesítőben jelent meg a belügyminiszter 5372/1-1950. (VIII. 11.) rendelete értelmében. A nyomdai szállítástól számolva 24 órán belül ajánlott küldeményként kapta valamennyi rendőri szerv. Mind az újságíró, mind a rendőrszakma a körözési munka támogatásában látta ekkor még a sajtó közbiztonsági szerepét:

„A modern sajtó napjainkban már minden művelt államban – törvényhozási intézkedésekkel megfelelően alátámasztva – intézményesen is bekapcsolódik a bűnügyi nyomozás útnak indításába és irányításába. Ezt a célt és eredményes megvalósítását célozzák a legkülönbözőbb és körültekintően szerkesztett rendőrségi közlönyök, a sajtónak ezek az ólombetűs detektívjei, melyeknek elsősorban természetesen a véghezvitt büntettek megszökött tetteseinek körözése és az ügynevezett nyomozólevél útján való kézrekerítése terén van kétségbevonhatatlanul nagy jelentősége.” (Zsoldos 1931: 77)

A távíró és a hírügynökségek

A távíró egymástól függetlenül, nagyjából azonos időben jelent meg a különböző országokban Az amerikai Samuel Morse 1938-as szabadalmát megelőzte Angliában William Fothergill Cooke és Charles Wheatstone egy évvel korábban bejegyzett találmánya. Morse érdeme a (pontokból és vonalakkól álló) kódrendszer, amely az egész világon elterjedt és percenként negyven szavas olvasási sebességet tett lehetővé. (Briggs–Burke 2002: 134)

Az uralkodóházak Európa szerte már az 1848-as forradalmak előtt megismerkednek a távíróval. Legtöbbjük számára⁷ fontos szempont volt a kommunikációs eszközök állami ellenőrzésének biztosítása. A Habsburg Birodalomban Metternich ugyancsak a távíró állami monopóliuma mellett foglalt állást. Az információk terjedését felgyorsító találmány egész iparágga nőtte ki magát, amely a piaci és állami szerepvállalás, másként a közszolgálatosság kérdéseit új alapokra helyezte. Van-e a távírónak kormányzati feladata vagy beéri a levelek, üzenetek továbbításával? – hangzott a kérdés. (Briggs–Burke 2002: 135)

A távírón keresztül, minden korábbinál gyorsabb hírközlés közvetlenül hatott az újságírásra. A határok átlépésével a helyi, regionális, országos és birodalmi léptékű hírek mellett mindinkább előtérbe került a nemzetközi hírszolgálat, amelynek ellátására megalakultak az első hírügynökségek: 1835 Havas (Párizs), 1851 Reuters (Reuter’s Telegraph Company, Lon-

⁶ Hivatalos Rendőri Közlöny 1884–1919, Digitalizált Törvényhozási Tudástár, <https://dti.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/jogforrasok/agazati-kozlonyok/item/409-hivatalos-rendori-kozlony>, letöltés: 2017. 08. 27., részletesen lásd még Kriskó, 2012.

⁷ Például Franciaország, Oroszország, Belgium, Poroszország.

don), s némileg megkésve az öreg kontinenshez képest 1892-ben az amerikai AP (Associated Press, kezdetben Associated Press of Illinois). (uo. 133)

A távíró kezdettől kitüntetett szerepet töltött be a honvédelem és rendvédelem területén, a parancsok továbbítása és a közözesek kiadása révén. 1927-ben Dániel István a Magyar Királyi Posta igazgatója a Sajtó hasábjain ismertette a *hírlaptáviratok*⁸ hazai történetét, leszögezi, hogy az ekkor már 400 éves múltra visszatekintő posta *természeténél fogva* nem alkalmas a hírlapok gyors hírigényének kielégítésére. A kapacitáshiány feloldását, s ezzel a hírlapirodalom fellendülését az első hazai (Pozsony) távíró állomás felállítása hozta el 1847-ben. A hírek közvetítését császári hivatalnokok végezték, akik a *titkos jegyek* megfejtését maguk sem ismerték, hiszen az állami tisztviselők (Dechiffreur – dekódolók) kezében volt. 1867-ben már 181 magyar állami és 144 vasúti távíróállomást számolt a hírközlési ipar. (uo. 2) A hálózat központja természetesen Bécs volt, így a magyar érdekek gyakorta háttérbe szorultak. A nemzetközi hírszolgálat ügyét az 1865-ben Párizsban megkötött első nemzetközi távíró-egyezmény vitte előre, amely „jóformán az egész földkerekségen” garantálta az egyforma kezelést egységes üzletszabályzat által. A tagállamok 1903-as megállapodása értelmében a hírlap-táviratok továbbítása sorrendbeli kedvezmény nélkül⁹, de 50%-os vég- és átmeneti díjakkal (este hat órától reggel kilencig) történt. (uo. 3) A kedvezményes díjszabás nemzetközi szinten csak a századforduló után jelenik meg, Magyarországon azt már 1875-ben miniszteri rendelet¹⁰ adta meg a sajtószakma számára.¹¹ A hírlapoknak szánt táviratokat kezdetben „Z” vagyis Zeitung megjelöléssel kellett ellátni.

Az MTI 1881-től kivételes kedvezményeket kapott a postától. A minisztertanács határozata alapján a közmunka- és közlekedési minisztérium távírda osztályának előzetesen bejelentett tudósítók közügyeket érintő táviratai (Pozsony, Pécs, Kassa, Debrecen, Szeged, Kolozsvár, Pancsova és Zágráb) az MTI számára Budapestre, illetve Budapestről vidékre – a 4 krajcáros távírdai költségek megtérítése mellett – díjmentesen kerülnek továbbításra. E kedvezmények azonban komoly anyagi tehertételt jelentettek a posta számára, így az meg is szűnt, s ismét 50, majd 25%-os díjszabás mellett zajlott a hírszolgálat.

A rendőrség és a rádió

A magyar rendőrség rádiószolgálattal való ellátására 1928-ban történt javaslatétel, a belügyminiszter ekkor tette közzé árajánlati felhívását. Egy, az ország minden pontján vehető sugárzási teljesítményt biztosító, budapesti székhelyű (a Fehérvári úti rendőrtelepen felállítandó), az év minden szakában üzembiztos rövid hullámú – telefon és távíró szolgálatra egyaránt alkalmas – rendszer kiépítése szerepelt ebben.¹² A felhívást összesen 14 cég kapta meg, melyek közül végül a Standars Villamossági r.t., a Martin és Sigray r.t., a Siemens Halske (Telefukén), a Telefongyár r.t., a Magyar Marconi r.t., a Ericson magyar villamossági r.t. és a Vatea rádiótechnikai és villamossági r.t. nyújtott be pályázatot. Az 116.122/1928. iktatószámú irat szerint a belügyminiszter 325 000 pengőben határozta meg a beruházás értékét.

⁸ Nemzetközi viszonylatban a hírlaptávirat (Télégrammes de presse) megnevezés, mint különálló táviratfajta először az 1903. évi londoni nemzetközi távíró-értekezlet határozatai között bukkan fel.

⁹ vagyis a magántáviratokkal egyenlő rangsorban

¹⁰ az ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter által 1875. december 7-én 1096. eln. szám alatt jóváhagyott Kivételes határozatok

¹¹ A hazai belföldi táviratkedvezmények 1887 után bővülnek azzal a feltétellel, hogy a hírlapok kötelezettséget vállalnak évente meghatározott mennyiségű szó postai távíró útján történő továbbítására.

¹² MNL K-150, 3733. csomó VI. kútfő 7. tétel 1929–36.

„A m.kir. állami rendőrség rádióállomását a mai napon Budapesten megnyitottam és azt rendeltetésének átadtam.

Ez alkalommal szívélyes üdvözetemet küldöm Európa valamennyi rendőrhatóságnak és a berlini központi adóállomás útján a Nemzetközi Bűnügyi Komissionak, melynek lelkes munkássága kezdeményezte és megalkotta a nemzetközi rendőri rádió szolgálatot.

Büszke örömmel tölt el, hogy Magyarország is bekapcsolódott a mai nappal az európai rendőrségek egymással való gyors érintkezésének ebbe a korszakalkotó új formájába. Ezzel lehetővé vált, hogy Magyarország is eredményesen vegyen részt a rendőri szervezeteknek a nemzetek belső békéjét biztosító áldásos munkájában és ezáltal az emberiség békés fejlődésének előmozdításában.

A most fejlődő jövő generáció világszerte közszerepetben álló intézményének: a cserkésznek kedves jelszavával üdvözlöm Európa valamennyi rendőrségét és a Nemzetközi Bűnügyi Komissionát: Jó munkát! Légy Résen!”¹³

A belügyminiszter e szavakkal adta át a rendőrségi rádióállomásokat 1930. február 22-én. A korabeli dokumentumok arról számolnak be, hogy a beruházás legfőbb indoka a rendőrségi és csendőrségi hírszolgálat elavultsága volt (az ugyanis a telefon és távíró igénybevételén alapult). Az alacsony beruházási költségek mellett a rádió használata mellett szólt az érv, miszerint gyors, egyidejű, közvetlen és központi parancsadást tesz lehetővé, elvághatatlan (nem úgy, mint a távíróvezetékek), saját kezelésben tartható (karhatalmi védettség).¹⁴

A Telefunken által kiépített hálózat keretében Budapesten 1 fő és egy tartalék adóállomás, valamint 120 vevőkészülék került elhelyezésre. Szombathelyen, Debrecenben és Szegeden szintén 1-1 adóállomás létesült. Az ország egyéb területein további 93 vevőállomást szereltek fel, de már ekkor szerepelt a tervek között a hálózat bővítése és újabb eszközök bevezetése (képtávíró bevezetése az ujjnyomatok és fényképek továbbítására, valamint mozgó automobil állomások létesítése). (Kriskó 2015)

Már a második világháború kitörésének évében (1939) jól működő rádióhálózata (Internationaler Polizeifunk) volt a Nemzetközi Bűnügyi Rendőri Bizottságnak (INTERPOL). A hálózat tagja volt Amszterdam, Berlin, Brüsszel, Budapest, Bukarest, Párizs, Pozsony, Varsó és Zürich. A rádióforgalmazásnak 3 különböző típusa volt, a központi rendőrállomás forgalmazása, valamely tagországok központi állomásainak egymásközi forgalmazása (Budapest–Zürich, Bukarest–Berlin), valamely tagország központi állomásának forgalmazása a nemzetközi központtal, illetőleg a nemzetközi központi állomás forgalmazása minden tagország irányába. (Dreßler 1942: 42)

A távíró és a rádió hosszú időn keresztül adja a rendőrségi körözési munka alapját. Az 1954-ben a tárgykörozési munka országos rendszerének kialakításáról szóló parancs¹⁵ az alábbiakról rendelkezik a vagon elleni bűncselekmények visszaszorítása érdekében:

„A rendőri szervek a tárgykörozés alapjául a – a bűncselekmény leírását mellőzve – olyan rendőri értesítést készítsenek, amely a bűncselekmény során eltulajdonított tárgyaknak nemcsak általános, hanem egyedileg jellemző sajátosságait is feltüntetik, ami képessé teszi az értékesítési helyek dolgozóit arra, hogy a hozzájuk jutott tárgyakban adott esetben felismerjék a körozött tárgyakat.”

¹³ MNL K-150, 3733. csomó VI: kútfő 7. tétel 1929–36. 71. o.

¹⁴ Uo. 69.

¹⁵ 4-194/1954. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter helyettesének 3. számú utasítása, 1954. március 9-én (Györe József sk.)

A tárgykörözési híryanagot minden nap 12 óráig küldönc, futár vagy telefon útján el kell juttatni a megyei (budapesti) nyilvántartó csoport vezetőjéhez, s az géptáviró útján kerül továbbításra a B.M. ORK. VI. osztályára. A VI. osztály azután azonnal híryanagszámmal látja el a beérkezett körözéseket, s 20 órakor rádió (Fónia) nyílt szöveggel adja. A megyei osztály központ őrén köteles a gépíró azonnal fogadni az anyagot (a járásoknál az ügyeletes tiszt vagy helyettese). (Az ORK Központi ügyeletén 19.30 az anyag átvételének ideje.) Másnap azután rögtön a hivatali idő megkezdése után el kell juttatni a tárgykörözési anyagot a területi zálogfiókoknak, bizományiknak és ócskapiacok dolgozóinak. (2–3. pont) Az ORK VI. osztálya ezen túlmenően 8 naponta köteles Tárgykörözési Értesítőt (TKÉ) összeállítani a megelőző napok körözési híryanagaiból. (5. pont) (Kriskó 2014: 31–32)

A rendőrség tehát a szolgálatellátás során kezdettől épített a rádió nyújtotta előnyökre. Ám a másik funkció – a lakossági tájékoztatás, lakossági bűnmegelőzés, oktatás és szórakoztatás – terepére csak lassabban lépett.

Petress István a Magyar Rádió szerkesztő-riportere már a 70-es években megfogalmazott néhány szempontot a rendőrségnek, közönségkapcsolatait illetően. Úgy látta, propagálni kell a szakszerű, nyílt és szolgálatát teljesítő ember portréját. Láttatni kell az embert a mündér mögött és hangsúlyosabban kell megjeleníteni a szakmai felkészültséget, mert ennek hiányában a lakosság és az újságíró szakma is alábecsüli a rendőrök által végzett szakmai munkát. (Petress 1972: 57)

Javasolja, hogy a rendőrség adjon át szakmai ismereteket a tömegmédiá útján, hogy az állampolgárok ne csak filmekből, olvasmányokból ismerjék (félre) a rendőri hivatást és feladatvégzést. Érvel még a nyíltság mellett, mely alatt a nehézségeket el nem titkoló őszinte kommunikációt értett.

„Világos, hogy a rendőri szervezet sokágú társadalmi-hatalmi funkciója miatt a kritika nyilvánosság előtti megjelenése is kellő formájú és fogalmazású legyen, de legyen.” (uo. 58)

Egy évvel később Tomaso vszky Attila (1973) rendőr százados tárgyalta a Belügyi Szemle hasábjain a rendőrség médiakommunikációjának kérdéseit. Álláspontja szerint a tájékoztatás és propaganda kölcsönös egymást kiegészítő hatását figyelembe véve kell optimalizálni a tömegkommunikáció nyújtotta lehetőségek kihasználását. Törekedni kell a tartalmi és műfaji sokszínűsége, vallja. Az egyes sajtóműfajok ugyanis műfaji kötöttségeik okán más-más kommunikációs cél elérésére adnak módot. A propagandának (ma nevezzük inkább pr-nek) túl kell lépnie a hírműfajon, hiszen befolyásolni, nevelni, szemléletet és hozzáállást, olykor viselkedést megváltoztatni akar. Ez utóbbi cél eléréséhez más műfajok kellene: riport, portré, elméleti cikk, belső cikk, novella, folytatásos regény stb. Ezzel szemben a rendőrségi közlések túlnyomó részben (81%) hírközlések. Tomaso vszky javaslata ma is aktuális:

„A sajtópropagandán túl a propaganda munka egészét szolgálja a belügyi közkapcsolatok rendszerének tudományos igényű kidolgozása.” (Tomaso vszky 1973: 57)

1973-at írunk, mikor a riportszatíra eszköze is bevetésre kerül a rendőrségről kialakított kép formálásának eszköztárába. A körkérdést humorral ötvöző műfaj divatja érleli ki a *Keresztkérdések rendőrökhöz* című rádióműsort. Alig néhány évvel később, 1977-ben hangzott el a Magyar Rádióban – felsőbb kezdeményezésre és ugyancsak a testület népszerűsítése érdekében – az első rádiós rendőrklub, amelyet még további kettő követett. (Kaposy 1996–2000a)

A rendőrség és a mozgókép

A film gyűjtőfogalom, egyszerre művészet és iparág, amelynek alkotásai, termékei alkotójuk szándékaitól függően sokféle szerepet tölthetnek be. A referáló sajtóhoz hasonlóan a film, ha dokumentarista, lehet a társadalmi valóság krónikása, lehet szórakoztató médium is, ahogyan a magazinok, az állami propaganda eszközeként lehet a hatalom szócsöve, lehet népszerű,

lehet forradalmár, törhet művészi babérokra, kiszakíthatja nézőjét a mindennapok rabságából vagy bemutathatja annak minden keserű bugyrát. Élményszerűségével minden korábbi médiumnál mélyebb hatásokat képes okozni, elevenségével a valóság látszatát kelti (keltheti), amit megmutat, képes azt elhítenni is. (Bourdieu 2001)

A mozgókép ezzel új horizontot nyit a társadalmi kommunikáció számára. Előbb a néma, majd hangosfilm hozza el a kommunikációs átalakulás következő lépcsőfokát, megszületnek a képi nyelv idiómái, sajátos grammatika és poétika bont szárnyat (Bíró 2003), amelyet azóta is gyakorolnak a filmszakma képviselői, egyre érzékenyebben és pontosabban, egyre árnyaltabban – és napjainkban egyre inkább támaszkodva a számítógépes technika nyújtotta eszközökre. A film a sokszólamúságot és az egyidejűséget, a kommunikációs csatornák párhuzamos kiaknázását hozza el a gondolatok közlése számára, megtoldva az ember természetes tér, forma, szín, mélység és méret érzékelését meghaladó vizuális effektekkel, perspektívákkal. (Drámaiságot, dinamizmust, gyorsuló időt, táguló teret, manipulált vagy manipulálható valóságot hoz a közlésekbe a mozgókép. Megváltoztatja az intimitásról alkotott képünket, a nyilvánosság jellegét, átlépi a konvencionális társadalmi normák határait, a montázstechnika révén együtt elő nem forduló dolgokat képes együttesen megjeleníteni.) A hang megjelenésével azután a függőleges montázs is új utakat nyit, ahol képpel és hanggal együtt vagy egymás ellenében is lehet formálni az üzenetet, a közléstartalmat. A szimbólumok, kihagyások és a csend új jelentőséget nyernek e kifejezésmódban. Összességében azt mondhatjuk, a film megváltoztatta az ember és a külvilág viszonyát, az ember és a művészet kapcsolatát. Újradefiniálni kényszerítette mindazt, amit a szövegről (médiaszövegről) tudtunk. Ekként az írni és olvasni tudás (közlés és befogadás) új követelményrendszerét is állította adóval és vevővel szemben.

Persze az egyes korszakok – a néma, a hangos, majd színes és végül számítógépes – itt is kijelölnek belső korszakhatárokat, ám a minőségi változás nem mindig egyértelmű vagy nem mindig jelent forradalmi újítást. Chaplin, a rendőr már 1917-ben bizonyítja a burleszk műfajában, hogy a rendőrnek helye van a filmvászonon. Egyenruhája, felszerelése jól eladható – könnyen beazonosítható, és ezért jól dekódolható üzenetek átadójává teszi a hatósági közeget már a némafilm korában is. A fonográf megjelenése azonban kiszélesíti a filmnyelvet értők körét és újabb kommunikációs csatornát jelent a befogadók számára.

A *magyar hangosfilm* születésének napja 1931. szeptember 25., A kék bálvány című film bemutatásának és bukásának napja. A szenzációt jelentő új műfaj (és találmány) sikerét azonban csak a két hónappal később bemutatott Hyppolit, a lakáj hozza el. A közönséget a könnyed, vidám, átélhető történetek, a vonzó énekes színész(ek) vonzzák a mozikba. A szirupos szerelmi történetek azonban idővel átadják helyüket a társadalmi valóságot, konfliktusokat, politikai témákat feldolgozó műveknek. Olykor a dokumentarista jelleg, máskor a kritikai él, megint máskor a művészi hatások dominálnak. Akárhogy is, ha felütjük Kelecsényi László magyar hangosfilmről írt könyvét (Kelecsényi 2003), azt kell látnunk, hogy a bűn, bűnözés, rendészet, a rendőr alakja kezdettől jelen van a mozivászonon. Az ötvenes évektől önálló film-témaként is egyre gyakrabban megtaláljuk a kriminológiai témákat (gyilkosság, öngyilkosság, túszejtés, erőszak, csalás stb.).¹⁶

A mozgóképek filmszínházbeli vetítéséhez képest változást hoz a televíziós ipar fejlődése, amely hazánkban évtizedeket késik, hiszen csak az 50-es évek elején indulnak az első kísérleti adások. A Minisztertanács 1953. január 23-án adta hozzájárulását a Magyar Televízió

¹⁶ Hogy csak néhány példát említsünk a filmtörténeti mérföldköveket felvonultató válogatásból: Külvárosi őrszoba (1943), Ház a sziklák alatt (1959), Utolsó előtti ember (1963), Utószezon (1967), Csend és kiáltás (1968), Égi bárány (1971), Könnyű testi sértés (1983), Egy teljes nap (1988), Mielőtt befejezi röptét a denevér (1989), Meteo, Kicsi, de nagyon erős, A halálraítélt, Vattatyúk (1990), Szürkület (1991), Gyerekgyilkosságok (1993).

Vállalat megalakulásához. (Kaposy 1996–2000b) Ez év decemberében kezdődnek meg a kísérleti adások, egyelőre még állóképekkel, majd 1954-től mozgó képekkel. Ekkor alakul meg a szerény méretű (két fős) televíziós főosztály a Rádió székházában. 1956-ban pedig mintegy 600 televíziókészülék tulajdonos volt az országban. A Rádióújság augusztustól már közölte a heti két adásnap programját.

1959-ben már 12 eredeti tévéjátékot és 120 filmet láthatott a 34 395 előfizető. 1960-ban pedig már ötre emelkedett az adásnapok száma. 1969. április 5-én sugározták az első színes adást. A televíziós ipar 1974-re nőtt akkorává, hogy a Magyar Rádió és az Magyar Televízió (MTV) különválása szükségesnek mutatkozott.¹⁷ 1980-ban már 2 766 000 előfizetője van a tévének, az eladott színes tévékészülékek száma meghaladja a 47 000-et.

A Szabó László vezette *Kék Fény* 1965-ben indul, majd 1975-ben a *Megtörtént bűnügyek* színesíti a bűnügyi műsorkínálatot a televízióban. Ez utóbbi műsor Fóti Andor történeteiből készült 1973 és 1979 között Bácskai Lauró István rendezésében. A nyolc epizódból álló sorozat utolsó részét már színesben láthatta a nagyjérdemű. A televíziós krónikák az 1991-ben indult bűnügyi vetélkedőt méltatják még, amelyet az ekkor már ismert műsorvezető, Antal Imre neve fémjelez. Ez volt a *Krimiben tudós*.¹⁸ Bár kétségkívül izgalmas vállalkozásként indult kevert műfaji sajátosságokkal (film és élő adás, valamint nyereményjáték¹⁹), útját nem kísérte szerencse. A 60-60 percesre tervezett krimik végét nem vetítették le, azt a nézőközönségnek kellett az élő televíziós adásban kitalálnia. A műsort az adásnapokon nyomtatott kiadvány is kísérte, ám a posta igen gyér vásárlói hajlandóságról számolt be. A hatodik adás után az alkotóközösség szétszéledt. (Polgár 2012)

Az egyre intenzívebbé váló belügyi propagandamunka nagyságrendjét jól mutatják az alábbi, 1973-ból való adatok:

- ◆ A televízióban évente 20-22 óra adásidőt töltenek meg rendőri műsorok, ennek egyharmada a „Kék Fény”. (60%-ában fővárosi ügyeket dolgozott fel.)
- ◆ 7 tévéfilm készült, főként állambiztonsági témában. „Különös vadászat” a katonai elhárításról, „Sólyom a sasfészekben” a hírszerző tevékenységről és „Mindenki közlekedik”, amelynek 8 adása futott le.
- ◆ A rádióban elhangoztak belügyi témájú hangjátékok. „A bűn nyomában” című sorozat 6 darab egyórás műsorral jelentkezett.
- ◆ Az „Ifjúsági randevű”²⁰ egész délutános rádióműsort szentelt a rendőri hivatás népszerűsítésének.
- ◆ 04-05-07 című sorozatműsor futott (12 alkalommal) rendőri, bűnügyi, tűzrendészeti feladatok tárgyában.
- ◆ Az 1967-ben indult „Csúcsforgalom”²¹ ugyancsak népszerű műsorként jelentkezett tizedik éve.

¹⁷ uo. Az önálló Magyar Televízió története 1990-ig

¹⁸ uo. A magyar televíziózás műfajai

¹⁹ Egy Mitsubishi Colt volt a fődíj.

²⁰ Hetente keddenként futó műsor volt a 14–18 órás időszámban.

²¹ Elődje, az „Autósok figyelem!” 1966-tól került adásba, melynek alapító szerkesztő-műsorvezetője a korábban idézett Petress István volt. (<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/504.html>)

- ◆ Az 5 vidéki stúdió belügyi műsorainak aránya növekedett, de eléggé egyoldalúak voltak.
- ◆ 1973-ban a sajtócikkek mennyisége csökkent, az üzemi lapok kihasználtsága elmaradt a várakozásoktól. (Pásztor 1947)

Ha csak a hazai filmkínálatot nézzük, olyan emblemikus sorozatokról kell szólnunk, mint az 1984-ben induló *Linda*, az 1993-tól 2001-ig futó *Kisváros* (amely a határőrség és rendőrség együttműködését állította középpontba) a 2000-ben készült *Rendőrsztori*, a 2007-ben képernyőre kerülő *Tűzvonalban*, és folytathatnánk a sort. A valóság és fikció keveredik, amikor Dr. Garamvölgyi László rövid epizód szerepben tűnik fel a *Barátok közt* című tévésorozatban.

A krimi máig az egyik legnépszerűbb műfaj, mind az irodalomban, mind a filmművészetben. A televíziós műsorok piacán pedig óriási szeletet hasítanak ki az ún. franchise sorozatok, amelyek egy-egy szakma képviselőinek munkáját mutatják be (bűnügyi helyszínelők, igazságügyi orvos szakértők, törvényszéki antropológusok, titkos ügynökök, nyomozók stb.): *CSI*-sorozatok, az *NCIS*, a *Dr. Csont*, a *Monk*, a flúgos nyomozó, a *Bostoni halottképek*, hogy csak néhány jelenleg is futó sorozatot említsünk. Mind azt mutatják, hogy a rendőri, nyomozati munka lebilincselő téma a televízió nézők számára.

A film töretlen sikere mellett meg kell még emlékeznünk a nyolcvanas évek (kísérleti) *képernyőújságjáró* is, amelyet a szocialista tájékoztatáspolitikai gyorsaság iránti igénye hívott életre. A Képiújság technológiájának műszaki lényege az, hogy televízió-adóhálózat vagy telefonhálózat útján történik a képernyőn a szöveg és vagy grafikus információ megjelenítése. Az egyes országok más-más megnevezéssel illetik, általában mint teletext vagy ceefax találkozzunk vele.²²

Ágoston László úgy fogalmazott, „A napi sajtó megoldotta a tájékoztatás naprakészességét, a televízió a láttatás naprakészességét, a rádió az órákészségét – a képernyőújság megoldhatja az informálás percekészségét.”²³ Az új médium nagy előnyeként tekinti, hogy a fogyasztó maga dönti el mikor, mit (milyen témát) milyen terjedelemben fogyaszt és mindezt milyen tempóban teszi. Nem konkurens, hanem kiegészítője, „fegyvertársa” a nyomtatott és elektronikus sajtónak (rádió, televízió). Az MTI belpolitikai részlegében dolgozó Közérdekű Hírszolgálati Szerkesztőség biztosította a híryanagot és végezte az adások szerkesztését.

II. Az internet korszak rendőrségi kommunikációja

Rendőrségek az interneten

A rendészet évek óta fogást keres a világhálón, próbálja megvetni lábát a különféle online színtereken. Az első lépést a rendőrségi weboldalak létrehozása, azok mindinkább kétirányú kommunikációt biztosító felülettel alakítása jelentette. A technológia a 90-es évek derekán érte el a hatósági szerveket világszerte. 1996 végére az USA-ban és Kanadában több mint 500 rendészeti weboldal működött. James W. Cortada felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a technológiaváltást, az internet használatot a közösségi rendészet (community policing) kontextusában célszerű értelmezni. (Cortada 2008)

²² Az első képiújság kísérletek a BBC-nél történtek 1972-ben, majd 1979-ben Ausztriában és Finnországban kezdődtek meg az előkészítő munkák, illetve indultak a kísérleti adások, akárcsak Kanadában. Svájcban ekkor már (1982) 40000 háztartásban elérhető a teletext.

²³ Ágoston 1982. Idézi: Masa. *Retró*, 2007. május 14. hétfő, 16:11, <https://muosz.hu/retro.php?id=1154>, letöltés: 2017. 08. 11.

Kezdetben a helyi önkormányzattal (local government) közös vagy önálló webes felületet alakítottak ki a rendőrségek, hogy új csatornát nyissanak az állampolgárokkal folytatott kommunikáció számára. A honlapok indulásakor bűncselekményekkel kapcsolatos alapvető információkat osztottak meg, rendőrségi kezdeményezésekről számoltak be, kapcsolattartási lehetőségeket tüntettek fel, beleértve az e-mailkapcsolatot. Elérve az érettség szakaszát, a weboldalak első generációját felváltotta a szervezeti honlapok második nemzedéke: a kapcsolattartási adatokon túl megjelentek a küldetésnyilatkozatok, a helyi rendőrfőnökök üzenetei. 1998-ra mint a bűnfelderítés eszköze is nagy jelentőségre tett szert a web, mígnem a kétezres évek elejére a rendőrségek működésének alapvető eszközévé vált. A következő generációváltás pedig az interaktivitást helyezte középpontba. A kétezres évektől a megosztott információk köre tovább bővült statisztikákkal, lakossági felhívásokkal, kommunikációt ösztönző elemekkel. A honlapok meglehetősen szabványossá és általánosan elterjedtté váltak Amerika szerte. (uo.)

Némiképp meglepő hát, hogy a legkeresettebb bűnözők adatait tartalmazó (nyilvános) weboldalt csak 2016 januárjában hozta létre az EUROPOL.²⁴ Ehhez pedig olyan horderejű eseménynek kellett történnie, mint a 2016. november 13-ai összehangolt párizsi terrorcselekmények²⁵. Ez az első páneurópai kezdeményezés, amely közös platformon jeleníti meg a toplistás (nemzetközi körözés alatt álló) bűnelkövetőket.

1. ábra

A legkeresettebb európai bűnözők

Forrás: <https://eumostwanted.eu/hu>

A következő lépés a második generációs webalkalmazások kiaknázása, a közösségi média színterein való megjelenés volt. Ekkor jöttek létre a hatóságok profiloldalai a Facebookon, vagy más szakmai közösségi szíjakon (pl. Police Pulse, Crime Dex) a Twitteren, a YouTube-on és más megosztó alkalmazásokban (Instagram, Pinterest stb.). Elindultak a közösségi rendszet olyan kezdeményezései, mint a „Sussex Police People”, ahol a hatóságok emberi arcot akartak adni szervezetüknek, blogot vezettek, kommenteket vártak, hogy szorosabbá fűzzék társadalmi kapcsolataikat. (Kriskó 2012)

²⁴ European police forces launch website of ‘most wanted’, *The Daily Star*. January 30. 2016., <http://www.dailystar.com.lb/News/World/2016/Jan-30/334678-european-police-forces-launch-website-of-most-wanted.ashx>, letöltés: 2016. 09. 27.

²⁵ A 21 óra 20 perckor kezdődő támadássorozatban több robbantásos merénylet történt (a Stade de France-nál és a boulevard Voltaire 253 számnál), lövések dördültek az avenue de la République-en és a rue de Charonne-on, túszejtés és kivégzések következtek a Bataclanban. A támadássorozat több mint 130 emberéletet követelt. bővebben lásd még: Kriskó 2016.

Rendészet és mobilkommunikáció

A mobil technológiák alkalmazása a rendészetben közel sem új. Az első rendőrségi rádiók megjelenésétől hosszú út vezetett a mai mobil adatterminálok, hordozható azonosító (hand-held identification devices): ujjlenyomat (mobile fingerprint devices) vagy multibiometrikus azonosító eszközökig (multibiometric devices)²⁶. Ez utóbbiak arc, írisz vagy ujjlenyomat alapján egyaránt képesek az intézkedés alá vont személyt azonosítani és adatait a körözési vagy más nyilvántartásban szereplő információkkal összevetni. A rendőrségi munka támogatását itt elsősorban az adatokhoz való gyors – akár intézkedés közbeni – hozzáférés jelenti, az, hogy a járőr naprakész információk (vagy éppen ellenőrzött protokoll) alapján láthatja el a feladatát, akár akció közben hajthat végre lekérdezéseket a helyszíni információk alapján.

2. ábra

Mobil azonosító eszközök (Black Berryre és zseb-PC-re)

Forrás: http://multimedia.3m.com/mws/media/9239110/mobile-id-software-brochure.pdf?fn=MobileID_EN_8-14.pdf

A rendészet társadalmi kapcsolatainak erősítésekor némiképp más funkciót töltenek be a mobil eszközök. A kapcsolatépítés, információ megosztás, bevonás és figyelmeztetés, riasztás eszközeiként funkcionálnak, közvetlen, gyors elérést biztosítva. Az Accenture 2013-as mobil kommunikációs kutatása²⁷ arról számolt be, hogy a világon immár 1 milliárd okostelefon ta-

²⁶ http://solutions.3m.com/wps/portal/3M/en_US/Security/Identity_Management/Products_Services/Reader_Scanner_Solutions/Mobile_Identification_Solutions/, letöltés: 2017. 01. 19.

²⁷ Next-generation mobile technology for more effective policing, https://www.accenture.com/acnmedia/Accenture/Conversion-Assets/DotCom/Documents/Global/PDF/Dualpub_22/Accenture-Next-Generation-Mobile-Technology-For-More-Effective-Policing.pdf, letöltés: 2016. 05. 16.

lált gazdára, tulajdonosaik közül minden negyedik használja a közösségi hálózatokat (social networks), és az emberek átlagosan 6,5 percenként nézik meg a mobiljukat. Még sokkal többek ezek az adatok, ha tekintetbe vesszük, hogy több embernek van mobilja, mint ahánynak folyóvíz ellátás van az otthonában. A mobil applikációk letöltésére vonatkozó becslésük 268 milliárd letöltés meghaladását jósolta 2017-re.²⁸

A Hong Kong-i rendőrség 2012-ben indította útjára a Hong Kong-i Rendőrség Mobil Alkalmazást (Hong Kong Police Mobile Application) azzal a céllal, hogy erősítse közösségi szerepvállalását és javítsa a társadalom széles rétegeivel való közvetlen kommunikációt. Az alkalmazás révén hozzáférhetővé váltak a legfrissebb rendőrségi információk okos telefonokon keresztül.²⁹ Az alkalmazás 2016-ban bevezetett 2.4 verziója pedig egy ún. „Push Notification” funkcióval bővült, amelyen keresztül lehetővé vált az állampolgárok azonnali riasztása.³⁰ Mint azt az alábbi ábra is mutatja, a rendszeren keresztül – a riasztásokon túlmenően – bűnmegelőzési tanácsok is adhatók különféle (szezonális, internetes vagy vagyoni elleni stb.) bűncselekményekkel kapcsolatban:

3. ábra

Hong Kong Police mobil alkalmazás képernyőképe

Forrás: <http://www.police.gov.hk/info/img/fma/screen/e03.jpg>

A rendszeren keresztül körözési információk (eltűnt és körözött személyek), videó üzenetek, hírlevelek küldhetők, közlekedési és útinformációk adhatók, bűnözési statisztikák érhetők el.

2014 decemberében adta hírül a dnaindia.com, hogy a hyderabadi rendőrség (India) új

²⁸ Uo. 2.

²⁹ http://www.police.gov.hk/ppp_en/03_police_message/fma/, letöltés: 2016. 05. 14.

³⁰ Uo.

mobil alkalmazást vezet be Hawk Eye (vagyis Súlyomszem) néven.³¹ A kezdeményezés része annak a szervezetfejlesztési folyamatnak, amely során a hatóságok ügyfélbarát, az állampolgári igényekre rugalmasan reagáló működésmódot kívánnak kialakítani. A mobilcsatorna megnyitásával kívánják bevonni a lakosokat a bűnmegelőzési munkába, a bűncselekmények és közlekedési kihágások megakadályozásába. Javítani akarnak a rendőrség nyilvánossággal fenntartott kapcsolatain, az állampolgárok biztonságérzetén.

Külön funkciókat dolgoztak ki az alkalmazásban a (dolgozó) nők számára, hogy biztonságban érezzék magukat például utazás közben, vagy veszélyhelyzetben azonnal riasztást adhassanak az SOS gomb megnyomásával. Ha egy nőt bármilyen atrocitás érne utazás közben, elegendő felvételt készítenie és a jármű számát feljegyeznie, majd elküldeni az alkalmazáson keresztül, s a rendőrség haladéktalanul megteszi a szükséges lépéseket. (Kérdés persze, hogy van-e ideje az áldozatnak felvételt készíteni, üzenetet küldeni, mielőtt a helyzet súlyosra fordulna, vagy már csak utólag jelezheti, hogy baj érte.)

4. ábra

A Hawk Eye képernyőképe

Forrás: https://lh6.ggpht.com/A7DRissm13E0IuZDSJ_wF-HImaqfuUReohB-hjLYAY3pGcAqpwXpsuSMw0hFgAYpaMeF=h900-rw

Az ábrán is jól látható a nőknek szóló „Women Travel Made Safe” funkció és az SOS gomb. Emellett a felhasználók személyre szabott vész hívó-gombot is létrehozhatnak annak figyelembe vételével, hogy hol kerülhetnek bajba, megjelölve a legközelebbi rendőrséget vagy számukra vész helyzetben értesítendő személyt, szervezetet, megadva annak telefonszámát.³²

³¹ Hyderabad Police launch mobile app 'Hawk Eye' to empower members of public, 31 Dec 2014, <http://www.dnaindia.com/india/report-hyderabad-police-launch-mobile-app-hawk-eye-to-empower-members-of-public-2048498>, letöltés: 2016. 06. 03.

³² <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.rivton.hawkeye&hl=hu>, letöltés: 2016. 06. 03.

A telepítések száma 100.000–500.000 közötti a Google Play 2017 augusztusi adatai szerint. Az értékelések átlaga pedig 4,4. (uo.) Elérhetőek emellett még Twitteren, Facebookon és WhatsAppon keresztül is. Bár a kezdeményezések igen impozánsak, a helyi újságírók arról számoltak be, hogy amikor tesztelték a hyderabadi rendőrség gyors és rugalmas reagálását, sem a Facebookon (Cyberabad Police), sem a WhatsAppon keresztül nem jártak sikerrel.³³

Az Amerikai Egyesült Államokban nagy népszerűségnek örvend a MyPD app (My Police Department) egy natív iPhone és Android alkalmazás, amelyhez közel 200 szervezet és rendőri szerv csatlakozott Amerika szerte, és amely közel 30 funkcióval próbál javítani a rendőrségek és közösségek kapcsolatán. A felhasználók között a rendőrségeken túl ott vannak a legnagyobb egyetemek és állami intézmények is.³⁴

5. ábra

A MyPD mobilalkalmazás

Forrás: http://8788-presscdn-0-88.pagely.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/2014/08/IMG_2975111111.png

Az alkalmazást eddig több mint 350.000-en töltötték le.³⁵ Legfőbb célja, hogy az állampolgárok a lehető leggyorsabban kapcsolatba léphessenek a helyi bűnüldöző szervekkel, közbiztonsági hivatalokkal. Mint stratégiai eszköz 3 fő feladatot lát el: kapcsolatba lépni az állampolgárokkal, riasztásokat kiadni, javítani a közösség életét (connect, alert, improve).

A sokrétű funkcionalításra példák a következő menüpontok: kapcsolat a helyi szervekkel, utolsó tweet, Facebook, hírek és riasztások, kérdések és visszacsatolás, javaslatok, terrorizmussal kapcsolatos tanácsadás, katasztrófainformációk. Találkozunk emellett időjárás szolgál-

³³ Want to Reach Hyderabad Police? Try FB, WhatsApp, *The New Indian Express*, 21st April 2016, <http://www.newindianexpress.com/cities/hyderabad/Want-to-Reach-Hyderabad-Police-Try-FB-WhatsApp/2016/04/21/article3390862.ece>, letöltés: 2016. 06. 03.

³⁴ <http://wiredblue.co/powerful-police-phone-app-for-community/>, letöltés: 2016. 06. 03.

³⁵ <http://mypdapp.com/>, 2017. 09. 03-ai adat

tatásokkal, városi információkkal, tiszt ajánlása (elismerése) funkcióval, kérdőívekkel stb. (uo.) A felhasználói kör legszélesebb rétegét a 35–44 év közöttiek adják, őket követi a 44–54-korosztály.³⁶ Az USA-ban tehát megdőlni látszik a teória, mely szerint a legfiatalabb korosztály érhető el legkönnyebben mobilalkalmazásokon keresztül. Fontos adat, hogy havonta körülbelül 600 olyan megkeresés érkezik a rendszeren keresztül, melyben az állampolgárok arra kérik saját lakóhelyük rendőri szerveit, hogy csatlakozzanak a MyPD-felhasználókhoz. (uo.)

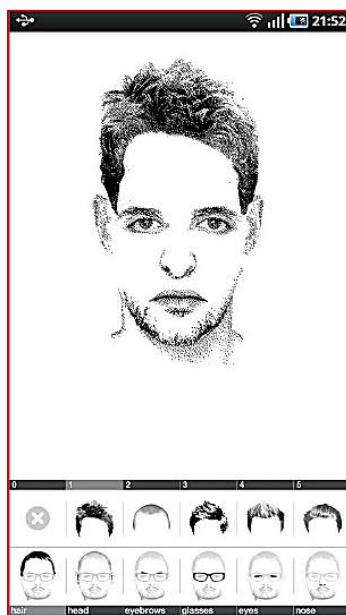
Az Egyesült Államokban természetesen más mobil alkalmazások is népszerűek, például a Mobile PD, amely elsősorban Észak-Amerika államaiban hódította meg a rendészeti szakmát és a közvéleményt. 2010-es alapítását követően a cég (Mobile PD) 2011-ben társult a Santa Cruz-i rendőrséggel, majd 2014-ben mint rendőrségi startup a San Fransisco-i rendőrség 3 hónapos inkubátorprogramjában vett részt. Ez által lehetőség volt rá, hogy a fejlesztők betekintést nyerjenek a rendőrségi munkafolyamatokba és szakmai-szervezeti kultúrába, s az így szerzett tapasztalataikat beépítsék további fejlesztéseikbe.³⁷

Vannak ezen kívül specifikus alkalmazások, mint a Snitch'n, amely körözött, gyanúsított és eltűnt személyek adatainak, a róluk szóló riasztások megosztására szolgál. Ha a felhasználó felismer valakit az adatbázisból, jelentést tehet.³⁸

Ha valaki szeretett volna valaha rendőrségi vázlatkészítő lenni, most megteheti a FlashFace alkalmazással. A mobil app prémium verziója több mint 800 arcelemet tartalmaz, amelyből összeállítható a kívánt arckép. A mintegy 1200 forintért letölthető alkalmazás azonban nem kizárólag a hatóságok számára készült, a nagyközönséget is kreatív játékra buzdítják a fejlesztők.³⁹

6. ábra

FlashFace mobil applikáció

Forrás: https://lh5.ggpht.com/jinMbazH5Lbi7iJocgaz8vY3iiTjk52-NfmVHe7UrZDqDTkcGpbKUQnv-w-Z-x_IW3fk=h900-rw

³⁶ <http://mypdapp.com/police-app-infographic/>, letöltés: 2016. 06. 03.

³⁷ <http://gomobilepd.com/story.html>, letöltés: 2016. 06. 03.

³⁸ <http://www.policeone.com/police-android-apps/>, letöltés: 2016. 06. 03.

³⁹ <https://play.google.com/store/apps/details?id=de.brigert>, letöltés: 2016. 06. 03.

Európai megoldások

Portugáliában nagy sikernek örvend a „Sistema de Contra-ordenações de Trânsito” (SCoT), integrált információs rendszer, amelyet a közlekedésrendészeti ágazat használ. A szabálysértési eljárásokat támogató alkalmazásról van szó, amely segíti az esetek regisztrálását, közlemények kiadását, és a bírságolás gyakorlatát.⁴⁰

Az olasz Carabinieri autós terminálokat helyezett üzembe, amelyek lehetővé teszik az autóban lévő rendszerek ellenőrzését, adatok valós idejű megosztását, köztük képek, videók feltöltését is.⁴¹

7. ábra

A hazai RUTIN útinformációs mobilalkalmazás

Forrás: https://lh3.googleusercontent.com/ay6zQPfzRHLZdWdIWXXJG3r484bJH7XQg6DNrwNSDScIq3MhnY_S5LZvMHwt6SSPwZoY=h900-rw

Ne feledkezzünk meg a RUTIN (Rendőrségi Útinformációs Rendszer) alkalmazásáról sem, amely 2015 augusztusában debütált⁴² az ORFK GF Informatikai Fejlesztési Főosztály által fejlesztett és elsőként Android operációs rendszeren elérhető hazai rendészeti mobil alkalmazásként. Az úton lévők számára nyújt közlekedéssel kapcsolatos információkat: balesetek, forgalomkorlátozások, egyéb közúti közlekedést érintő események. Az üzenetküldő szolgáltatást is magában foglaló alkalmazás a tevékenységi irányítási központba beérkező lakossági bejelentések alapján frissíti híryanagyait elsősorban. Az információkat azután a helyszínrre kikerkező járőrök tovább pontosít(hat)ják. A határátkelőkkel kapcsolatban azok nyitvatartási idejét és a várható várakozási időt jelzi a rendszer a felhasználók számára. Az alkalmazáshoz készült demo is: <https://www.youtube.com/watch?v=ctPrQzjuxfo>. (Egyetlen aggályunk csak,

⁴⁰ Accenture, 2013, 6.

⁴¹ Uo.

⁴² Rendőrségi Útinformációs Rendszer mobil applikáció, ORFK Kommunikációs Szolgálat, 2015. augusztus 25. 10:36, <http://police.hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/kozlekedesrendeszet/rendorsegi-utinformatios-rendszer-mobil>, letöltés: 2016. 06. 03.

hogy néma demo, nincs magyarázó szöveg, a kijelző képei váltják egymást 3 perc 12 másodpercen keresztül. Jelen tanulmány írója feltételezi, ez csak valami félreértés lehet.)

Mintegy ezer letöltő értékelése alapján 4,4-es a megítélése. A telepítések száma 50.000 és 100.000 között van a webáruház adatai alapján (uo. 2017. augusztus 31-ei adat).⁴³ Bár az alkalmazás indulásakor azt ígérte a hatóság, hogy hamarosan iOS és Windows Phone operációs rendszereken is elérhető lesz, ez idő szerint, a futtatás követelményeinél az áruházban még csak az Android rendszert tüntetik fel.

Az ORFK sajtószolgálat a új szolgáltatás bemutatásakor szükségesnek érezte elmondani, hogy a RUTIN nem kíván versenyre kelni más mobil alkalmazásokkal, ez a rendőrség saját fejlesztése. Amiért előnyt élvezhet más alkalmazásokkal szemben, az az információk hitelességének kérdése. (Rácz 2015)

A virtualizáció és az augmentáció

A virtuális valóság alkalmazások, illetve a technológia maga sokkal régebb óta van jelen, mintsem azt a rendészetben való megjelenése alapján gondolnánk. Az első ismert immerzív multiszenzoros technológia, a Sensorama az első cyber bűncselekményekkel egy időben, az 1950-es években született meg. Megalkotója Morton Heilig volt. Egy olyan szimulátort készített, amellyel motoron ülve járhatta be a „néző” a korabeli Brooklynt. A táj látványát a város zajai (szél süvítése) egészítették ki, és a való- és élményszerűség érdekében egy rezgő ülés, amely a kerékpározás illúzióját volt hivatott kelteni. Mindez a háromdimenziós képsorokkal, sztereóhangzással méltán érdemelte ki a kor csodálatát és tekinthető a valóságsszimulációk előfutárának.⁴⁴ A korabeli sajtó „Élményszínház”-ként és a „Jövő Mozija”-ként emlegette a kezdeményezést.

8. ábra

A Sensorama szimulátor

Forrás: <http://www.sensorama3d.com/sensorama2.html>

⁴³ <https://play.google.com/store/apps/details?id=hu.police.orfk.rutin&hl=hu>, letöltés: 2017. 09. 03.

⁴⁴ <http://www.sensorama3d.com/sensorama2.html>, letöltés: 2016. 05. 30.

1966-ban már találkozunk az első korai tulajdonképpeni VR-szemüvegekkel (azaz fejre illeszthető kijelzőkkel – Head Mounted Display). A számítógéphez csatlakoztatott eszköz azonban sajnálatosan még olyan nehéz volt, hogy a mennyezetre kellett felfüggeszteni. (www.historyofinformation.com) Ivan Sutherland e találmányáról azt mondta, a képernyő egy ablak, amelyen keresztül egy virtuális valóságot látunk. A kihívás ezt a világot valóságossá tenni kinézetében, cselekvéseiben, hangzásában és érzésében. (Gobbetti-Scateni, 1998)

9. ábra

Ivan Sutherland fejre illeszthető kijelzője (1967)

Forrás: <http://media-2.web.britannica.com/eb-media/27/93227-004-02460E1C.jpg>

Az 1970-es évek közepén tanúi vagyunk az első interaktív környezet megszületésének Myron Krueger munkássága nyomán. Ekkor alkotta meg a Videoplace-t, amely tulajdonképpen video-installációk sorozatából felépülő VR laboratórium volt a Connecticut Egyetemen. Célja olyan környezet létrehozása volt, amely válaszol a felhasználó mozgásaira anélkül, hogy a tér használatát szemüveg vagy kesztyű viseléséhez kötné.⁴⁵ Innen már csak egy lépés volt a virtuális valóság fogalmának megjelenése 1989-ben (Jaron Lanier nyomán), majd egy évre rá a kiterjesztett valóság fogalmának meggyökeresedése (Tom Caudell nyomán) a számítástechnika világában. (Matuszka 2012: 9) 1994-ben már az első kiterjesztett valóság színházi produkciót nézheti meg a nagydíjazott (Dancing in Cyberspace), majd 2000-ben megkezdte diadalútját az első szabadtéri AR-játék (az ARQuake). (uo. 10–11)

A technológia alapjai tehát egy ideje rendelkezésre álltak (részben vagy egészben), de a kiterjesztett valóságokkal kapcsolatos jelenségek csak a 2000-es évek elején-közepén kerültek igazán a média és tudományos, s ezzel a hatósági figyelem középpontjába. Ma pedig újra reneszánszát éli az immár mobil eszközök útján is elérhető AR-technológia. Ezzel megszületett a MAR, a Mobile Augmented Reality. Egy olyan eszközről beszélünk immár, ami minden okostelefon használónak a zsebében lapul.

⁴⁵ <https://en.wikipedia.org/wiki/Videoplace>, letöltés: 2016. 05. 26.

Egyelőre nincs arról információnk, hogy a hazai rendészeti szervek miként kívánnak élni a VR és AR technológia nyújtotta lehetőségekkel, vagy hogyan készülnek az e technológiák teremtette új típusú fenyegetésekkel szembeni védelemre. Nem tudjuk, mennyire tartják integrálhatónak kommunikációs eszköztárunkba, hiszen kevés az erről szóló nyilvános közlés.

Összefoglalás helyett

Mi maradt ki a felsorolásból? Számptalan dolog, hiszen a szórakoztató ipar műfajai oly szerteágazóak, hogy még listászerű felsorolásuk is meghaladja jelen tanulmány kereteit. Nem szóltunk a színi előadásokról, balettről, táncról, rituálékról, látványosságokról (díszszemlék, avatások, ünnepek, villámcsődületek, virtuális összejövetelek stb.). Pedig a Briggs és Burke által használt mediatizált tömegkommunikáció fogalmat ezek tovább árnyalják, ahogyan a digitális kultúra elemei is számos eddig feltáratlan kihívást és lehetőséget hoztak, hoznak. A cél nem is volt teljes körű leltár készítése, csak annak bemutatása, hogy a szervezetek (és eként a rendőrség is) időről-időre egyre gyorsabb ütemben megújulni kénytelen – értékrendjét, kultúráját, gondolkodásmódját és természetesen kommunikációját, kommunikációs eszközhasználatát, kommunikatív viselkedését tekintve is. A rendőrségeknek stratégiát kell alkotniuk arra nézve, hogyan alakítják a szervezetükről, a szakmáról, hivatásáról a társadalomban élő képet hogyan válnak elérhetővé, hozzáférhetővé az állampolgárok számára, a szolgálat jegyében milyen eszközök, csatornák igénybevételét helyezik fókuszba a biztonság közös, kölcsönös megteremtése érdekében.

IRODALOM

- Ágoston László (1982) Újság a képernyőn. *Magyar Sajtó*, 1982/6. sz. június.
- Bíró Yvette (2003) *A hetedik művészet*. Budapest, Osiris.
- Bourdieu, Pierre (2001) *Előadások a televízióról*. Budapest, Osiris.
- Briggs, Asa – Burke, Peter (2004) *A média társadalomtörténete. Gutenbergről az internetig*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Buzinkay Géza (é.n.) A bűnügyi hír, a riporter és a rendőr. *Budapesti Negyed*, 47–48.
/ A bűnös Budapest /
http://old.bparchiv.hu/id-678-buzinkay_geza_bunugyi_hir_riporter_es.html,
letöltés: 2017. 08. 30.
- Cortada, James, W. (2008) *The Digital Hand. How Computers Change the Work of American Public Sector Industries*. Volume 3. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195165869.001.0001>
- Dániel István (1927) A hirlaptáviratok. *Sajtó*, 1927/I. évf. 3. sz. 1–10.
- Dreßler, Oskar (1942) *Die International Kriminalpolizeiliche Kommission und Ihr Werk*. Wien, IKPK.
- Gobbetti, Enrico – Scateni, Riccardo (1998) Virtual Reality: Past, Present and Future. In Riva, Giuseppe – Wiederhold, Brenda K. – Molinari, Enrico (eds.): *Virtual Environments in Clinical Psychology and Neuroscience. Methods and Techniques in Advanced Patient-Therapist Interaction*, IOS Press, 3–20.
- Horányi Özséb (szerk.) (2006) *A kommunikáció mint participáció*. Budapest, Typotex.
- Kapossy Miklós (1996–2000a) A Magyar Rádió 1956-tól. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században. III. kötet, Kultúra, művészet sport és szórakozás*. Szekszárd, Babits Kiadó. Elektronikusan:
<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/504.html#III-436>, letöltés: 2017. 08. 31.
- Kapossy Miklós (1996–2000b) A Magyar Televízió története. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században. III. kötet, Kultúra, művészet sport és szórakozás*. Szekszárd, Babits Kiadó. Elektronikusan:
<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/516.html>
- Kelecsényi László (2003) *A magyar hangosfilm hét évtizede 1931–2000. Hyppolitól Werckmeisterig*. Budapest, Palatinus.
- Kókay György (szerk.) (é.n.) *A magyar sajtó története 1705–1848*. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Magyar Újságírók Szövetsége.
<http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/1.html>, letöltés: 2017. 08. 30.
- Krisko Edina (2012) *A rendőrség társadalmi rendeltetése és a rendőrségi sajtó* (doktori disszertáció). Budapest, PTE NDI.
- Krisko Edina (2014) *Rendőrségi napi parancsok 1945–58*. (kutatási beszámoló – kézirat) MNL BM „Belső normák gyűjteménye” megnevezésű, XIX-B-1-az törzsszámú állag, Budapest.

- Kriskó Edina (2015) Szemelvények a rendészeti hírközlés történetéből (1945–2015). In: Hack Péter – Király Eszter – Korinek László – Patyi András (szerk.) *Gályapadból laboratóriumot: Tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 117–133.
- Kriskó Edina (2016) Krízis rituális perspektívából – Párizs 2015. november 13., In: *BGE Alkalmazott Tudományok III. Fóruma*, konferenciakötet. 358–380. Elektronikusan: https://uni-bge.hu/Kutatasi-tevekenyseg/dokumentumok/Konferenciak/ATF-konferenciakotet_2016.pdf
- Matuszka Tamás (2012) *Kiterjesztett valóság alkalmazások fejlesztése, elemzése és a fejlesztőeszközök összehasonlítása*. Diplomamunka. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kar, Média- és Oktatásinformatika Tanszék. Elektronikusan: <http://docplayer.hu/3658811-Kiterjesztett-valosag-alkalmazasok-fejlesztese-elemzese-es-a-fejlesztoteszkozok-osszehasonlitasa.html>, letöltés: 2016. 05. 28.
- Dr. Pásztor György (1947) A belügyi propagandamunkáról. *Belügyi Szemle*, 1974/7. sz.
- Petress István (1972) A rendőrségről a rádiós újságíró szemével. *Belügyi Szemle*, 1972/ 6. sz.
- Polgár András (2010) Arcok a közelmúltból – irodalmi riport – Lendvai. H Í R L E V É L, *Televíziós Művészek Társaságának hírei* 5. (2010/27. szám, 2010. április 15.), http://www.tvmt.hu/h10_27.htm, letöltés: 2017. 08. 31.
- Rácz Barbara (2015) *RUTIN: a rendőrségi útinformációs mobil applikáció*. 4024, A debreceni hírportál, 2015. 08. 25. <http://4024.hu/2015/08/25/rutin-a-rendorsegi-utinformacios-mobil-applikacio/>
- Schramm Ferenc (1964) *1790–1819 közti körözőlevelek nyelvi és néprajzi adatai*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Tomasovszky Attila (1973) A belügyi sajtótájékoztatás és propaganda néhány kérdéséről. *Belügyi Szemle*, 1973/6. sz.
- Zsoldos Benő (1927) A sajtó a bűnügyi nyomozás szolgálatában. *Sajtó*, I. évf. 16–18.
- Zsoldos Benő (1931) A sajtó és a bűnügyi nyomozás. *Sajtó*, V. évf. 7–81.

A VEZETŐ SZEMÉLYES MÁRKAÉPÍTÉSÉNEK INFORMÁCIÓBIZTONSÁGI PROBLÉMÁI

Kollár Csaba

kollar.csaba@uni-nke.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.1.97

Absztrakt

A digitális korról kapcsolatban tanulmányomban két területtel foglalkozom. Egyfelől a kommunikációs aktivitások egyre nagyobb része tevődik át az online kommunikációs felületekre és platformokra. Ez a megállapítás igaz a márkaépítésre, illetve a vezető személyes márkaépítésére is. Másfelől a gazdasági célok elérését támogatják a szervezeti adatok és információk is, hiszen a szervezeti folyamatok jelentős része támaszkodik az adatokból és információkból képzett tudásra, tapasztalatra, bölcsességre. Az adatok és információk megvédésének szükségessége a törléstől és módosítástól, illetve az illetéktelen hozzáféréstől figyelmet kell, hogy kapjon a vezetői személyes márka építésénél és gondozásánál is, mivel a hanyag és felületes munkának komoly kihatása lehet a szervezetre, annak (információ)biztonságára és reputációjára.

Kulcsszavak

vezetői személyes márka, információbiztonság, a márka HR-dimenziójának típusai

THE INFORMATION SECURITY PROBLEMS OF THE EXECUTIVE'S PERSONAL BRAND BUILDING

Csaba Kollár

Abstract

Regarding the digital age, I will deal with two fields in this study. On the one hand, an ever increasing part of the communication activities is transitioning towards the online communication areas and platforms. This statement is true for brand building, as well as for the executive's personal brand building. On the other hand, the organization's data and information supports the achievement of economic goals as well, because a significant part of the organizational processes rely on the knowledge, experience and wisdom gained from data and information. The urge to protect data and information from deletion and modification as well as unauthorized access, must receive attention during the creation and nurturing of the executive's personal brand, because negligent and superficial work can have a serious effect on the organization, as well as on its (information) security and reputation.

Keywords

executive's personal brand, information security, the HR dimension of the brand

A VEZETŐ SZEMÉLYES MÁRKAÉPÍTÉSÉNEK INFORMÁCIÓBIZTONSÁGI PROBLÉMÁI

Kollár Csaba

Bevezetés – A márka és az imázs

A márka fogalmának, illetve a fogalom rövid leírásának számos megközelítése van, ami közös bennük az az, hogy szinte valamennyiben megtalálható a márkaelőny megnevezése (rendszerint gazdasági haszon, nagyobb nyereség), az egyedi megkülönböztetés fontossága, az egy családhoz való tartozás (pl. termékcsalád), a betartott ígéret (jó és megbízható hírnév), a fogyasztókkal, illetve vásárlókkal való hosszú távú eredményes kapcsolat. A fenti megközelítés a márka fogalmának megjelenése és elterjedése előtt is létezett, hiszen már több ezer évvel ezelőtt is bizonyos tetoválások, testfestések jelezhették a vadász egyediségét, illetve bizonyos közösséghez tartozását, a feudalizmusban pedig a címer ugyancsak egyedivé és beazonosíthatóvá tette, hogy a lovag melyik urat szolgálja. Az akkori gyakorlat szerint az uralkodótól kapott nemesi cím („családi márka”) nem csak hosszú távon, öröklés jogán jelentette a cím tovább élését, hanem például értéket is kifejezhetett akkor, amikor a házasság szóba került a felek között. A középkorban a céhek elsősorban nem a mesterember egyedi, hanem a szakma és a tevékenység beazonosítására használtak céhcímereket, bár a tehetősebb és büszkébb mesterek általában a céhes címerből levezethető, vagy azon kisebb-nagyobb átalakításokat tartalmazó, esetleg átalakítás nélküli címet használtak. Ezek a céhek céhmestereik révén az adott szakma – mai szóhasználattal élve – imázsát is felügyelték, s például vásárokon csak az állíthatta ki a portékáját, akinek erre a céhmesterek engedélyt adtak (Szádeczky 1913). Az ipari forradalom hatására nem csak a céhes termelés és a céhek szűntek meg, s alakultak át ipartársulatokká, majd ipartestületekké, de megjelentek az adott vállalkozást jelző, egyedi nevek és/vagy vizuális elemek is (pl. Nestlé – 1868, Shell – 1900, Ford – 1903), melyek később a vállalati pénzügyi értékelés során értelmezést kaptak (goodwill). Papp-Váry (2010) a személynevek, a leíró nevek, a ráutaló nevek, az új keletű, mesterséges nevek, a betűszavak, valamint a neves szakértők kategóriákat különbözteti meg a márkanévek között.

A korábbi marketinges szakirodalom (pl. Randall 2000) a márka fogalmát elsősorban a vállalat, annak termékei, illetve az általa nyújtott szolgáltatások vonatkozásában használta. Hankinson és Cowking (1993) a márkadefiníciókat hat címszó alatt csoportosítja, úgymint: (1) látvány, (2) észlelés, (3) pozícionálás, (4) hozzáadott érték, (5) imázs, (6) személyiség. Ezek közül tanulmányom gondolatmenetéhez illeszkedően az imázssal foglalkozom most részletesebben. Az imázs részint arcképet (vagy más szóhasználat szerint arcukat), részint képmást jelent. Az arckép az a kép, amit a szervezet önmagáról tudatosan ki szeretne alakítani, a képmás pedig az a jelentéstartalom, amely megjelenik a szervezetről a külső-belső érin-

tettek körében (Barát 2001). Szeles (2003) négy imázsfajtát különböztet meg: (1) termék/szolgáltatás, (2) márkakép/védjegy, (3) vállalati/szervezeti és (4) személyi, illetve egy másik felosztás szerint a termékimázst, a márkaképet (brand image), a vállalati, vagy szervezeti imázst, illetve a személyimázst azonosítja. A szervezeti/vállalati imázst számos tényező alakítja, Marcsa (2012) szerint ezek a következők:

- ◆ a vállalat filozófiája
- ◆ a vállalat műszaki fejlettsége és technikai színvonala
- ◆ a vállalat termékeinek/szolgáltatásainak imázsa
- ◆ a vállalat kultúrája
- ◆ a vállalat humánpolitikája
- ◆ a vállalat kommunikációja.

A személyimázsról (vagy más fogalomhasználat szerint a személyes márkáról) korábban úgy vélték, hogy ugyan fontos, de „a szervezet szempontjából az egyén jelentősége általában elhanyagolható” (Szeles 2003: 1). Ezt az állítást nem tudom elfogadni, hiszen Magyarországon és külföldön egyaránt voltak és vannak olyan emblematikus vezetők, akik személyes márkája sokat lendített az általuk vezetett/képviselt vállalat közmegítélésén, így erősítve annak márkáértékét. Gondolok itt többek között Demján Sándorra (Skála, West End City Center), Széles Gáborra (Videoton, Ikarus), Steve Jobsra (Apple), Bill Gatesre vagy Steve Ballmerre (Microsoft). Miközben a vállalatok vezetőinek, képviselőinek, tulajdonosainak egy része arctalan volt, illetve a mai napig az maradt, a politikai marketingben és kommunikációban a politikai és pártvezetők, illetve uralkodók tudatosan megtervezett imázsának jól kialakult több ezer éves gyakorlata van. Tanulmányom fókuszában a történelmi nézőpont kifejtését mellőzve most csak arra szeretnék utalni, hogy a tömegmédiá megjelenésével párhuzamosan Sztálin és Hitler személyes márkáján külön osztályok és számos szakember dolgozott, hiszen személyiségük kiválóan felhasználható volt a politikai-háborús propagandában. Látható, hogy a személyes márká erősödése egyben a személy által képviselt szervezet márkájának az erősítését is jelenti, és viszont: a szervezeti márká erősödése elősegíti a szervezetet képviselő személy márkájának erősödését is. A tonikus hatás egyértelmű. Mielőtt a személyes és nyilvános szférával folytatnám tanulmányomat, a márkáról és imázsról szóló részt a következő gondolattal szeretném zárni. A klasszikus márkafelfogással szemben már a 2000-es évek elején több kritikai észrevételt fogalmaztak meg. Az egyik – tanulmányomban vizsgált észrevétel – az volt, hogy a márkákról szóló kommunikáció többségében vagy racionális üzenetek (pl. milyen díjat nyert a márká) szerepeltek, vagy ugyan az érzelmi hatás kiváltására próbáltak fókuszálni (pl. színek, jól hangzó név, inspiráló zene a márkareklámban), de az nem ért el tartós hatást. Ha ugyanis a márkakommunikáció alapja inkább gazdasági jellegű (pl. árak), akkor a fogyasztó az olcsó/gazdaságos márkák mellett dönt, vagyis, ha egy márká ára emelkedik, akkor hamar elpártol ahhoz, amelyik olcsóbb. Ha viszont az építőkockákat inkább érzelmi, emocionális kötődés tartja össze, sőt, ez az anyaga, akkor az adott márkának nagyon drasztikus lépéseket kell tennie ahhoz (folyamatosan rossz minőség, több, nagyon negatív, és időben nem kezelt történet/hír, többszörös áremelés), hogy a fogyasztó elpártoljon tőle. Roberts (2004) úgy összegzi ezt a vélekedést, hogy a márkák csak akkor képesek erősek megmaradni és fennmaradni, ha a fogyasztókkal hosszú távú, érzelmen alapuló kapcsolatot alakítanak ki. A kapcsolat elmélyülésében a márkáról, mint egyfajta személyről szóló történeteknek fontos szerepe van. A történetmesélés hatékonyságának az alapja az, hogy a hallgatóságot nem adathalmazokkal, átláthatatlan és értelmezhetetlen táblázatokkal, hanem érzelmeket kiváltó és hiteles történetekkel lehet meggyőzni (Gallo 2016 és Anderson 2016).

A márka HR-dimenziója

Tanulmányom bevezető részében már utaltam arra, hogy ugyan az elmúlt évtizedben kapott kiemelt figyelmet a személyes márka (énmárka) építése, de bizonyos területeken ennek már évezredek gyakorlata van. A személyesmárka-építés célja Schawbel (2012:18) szerint az, hogy „kihangsúlyozzuk és nyilvánvalóvá tegyük mások számára is, kik vagyunk valójában, melyek a legjellemzőbb tulajdonságaink”. A személyes márka önmagában és a munkaadói márka relációjában is értelmezhető. A munkáltatói márka előnyei hasonlatosak a hagyományos márkatermék előnyeivel azzal az alapvető különbséggel, hogy az előbbinél a munkavállalók, az utóbbinál pedig a fogyasztók és a vásárlók a célcsoport. A munkaadói márka Ambler és Barrow (1996) megközelítésében a foglalkoztatás révén nyújtott funkcionális, gazdasági és pszichológiai előnyök összessége, mellyel a munkáltató szervezet azonosítható. Funkcionális előny a fejlesztés és/vagy hasznos tevékenységek végzése, gazdasági a jó/kiváló munkáért járó elismerés (pénzbeli és egyéb juttatások), pszichológiai a szervezethez tartozás, az irány és a (közös) cél. Schumann és Sartain (2010) fontosnak tartja, hogy a munkáltatói/munkaadói márkát megkülönböztesse a tehetségmárkától. Értelmezésükben a munkáltatói márka a már felvett munkatársakkal foglalkozik, célja, hogy hosszú távon megtartsa és a szervezet irányába maximálisan elkötelezetté tegye a munkavállalókat. A tehetségmárka ezzel szemben a külső érintettekre (leendő munkavállalók) fókuszál, hogy még a legspecifikusabb témához értő, s jelenleg akár nagyon jó feltételek mellett dolgozó munkavállalókat is a mágneshez hasonlóan magához vonzza. A szakirodalom (pl. Smallwood és Ulrich, 2007) a belső célcsoportok felé történő márkakommunikációban megkülönbözteti a vezetői márkát, ami a vezető személyes erősségeire és arra fókuszál, hogy miként legyen jó/kiváló vezető. Miller (2014) szerint a vezetői márka három területet segít, azzal, hogy (1) a hitelességet jelképezi a cég és a dolgozók számára, (2) inspirálja a munkatársakat, beosztottakat, hiszen látják, hogy a vezető mindent megtesz a siker érdekében, (3) támogatja az egyéni és a szervezeti célok változása miatti folyamatos fejlődést. Meglátásom szerint létezik még egy negyedik terület is, ez pedig az alumni-márka, amelyik részint a szervezetenél korábban dolgozó munkatársak véleménye a szervezetről, részint pedig azt a márkaterületet megtestesítő imázs, amit a szervezet ki akar alakítani a szervezetenél korábban ott dolgozók fejében (hasonlatosan az arckép-képmás példához).

E négy területet (munkaadói, tehetség, vezetői, alumni) közösen a márka HR-dimenziójának hívom munkámban. Azért tartom fontosnak ennek az új fogalomnak a használatát az információbiztonság fókuszában, mert az egyes területeken jól definiálható (cél)csoportokat tudunk azonosítani. A munkaadói és a vezetői márka kommunikációjának célcsoportjai a szervezet belső érintettjei (alkalmazottak, vezetők, tulajdonosok, érdekképviselő, szakszervezet), illetve a vezetői márkánál azoknak a külső célcsoportoknak a tagjai is, akik meghallgatják a vezető előadását, a tehetségmárkának pedig a szervezet leendő munkavállalói. Általánosságban azt lehet mondani, hogy az alumni-márka érintettjei a szervezet korábbi munkavállalói. Ugyanakkor a gyakorlatban rendszerint csak azokkal a volt munkatársakkal tart fenn jó kapcsolatot a szervezet egy esetleges jövőbeli együttműködés reményében (pl. külsős szakértői részvétel valamelyik vállalati projektben), akiknek a munkájával, hozzáállásával meg volt elégedve.

A márka HR-dimenziói és az egyén személyes márkája több területen kapcsolódik egymáshoz. A vezető személyes márkája része a HR-dimenzióknak, az egyén személyes márkája pedig ideális esetben minél több jellemzőjében azonos a tehetségmárka elvárásaival (pl. megfelelő szakmai gyakorlat és tapasztalat, (speciális) végzettség, kapcsolatrendszer). A cél a szervezeti oldalon, illetve az egyén részéről is az, hogy a kereslet és a kínálat úgy találkozzon, hogy azzal hosszabb távon mindkét fél megelégedik. Bár tanulmányom nem szeretné az emberi erőforrás gazdálkodás feladatait részletesen bemutatni, még a személyes márka építésének ismertetése előtt két megjegyzést teszek. (1) A klasszikus HR átalakulóban van (Kollár

és Poór 2016, Poór 2016), a szervezeti versenyképességről alkotott (menedzsment) elképzelések egyre gyakrabban foglalkoznak az atipikus foglalkoztatás (pl. távmunka) és az alvállalkozók (szabadúszók) bevonásának lehetőségével. (2) A generációs megközelítés miatt másfajta kommunikációs stratégia (pl. üzenetek, hangsúlyok, platformok, gyakoriság) indokolt az egyes generációk irányába.

A személyes márka építése

Tanulmányomban személyes márka (énmárka) alatt egyaránt értem az egyéni, illetve a korábban már megnevezett vezetői személyes márkát. Az előbbinél rendszerint több spontán elem található, nem feltétlenül jelenik meg a tanácsadó/coach, hogy szakmai támogatást nyújtson, míg az utóbbinál egy sokkal tudatosabb, szervezettebb, szinte kivétel nélkül szakértők munkája és felügyelete mellett megvalósuló márkaképről tudunk beszélni. Purkins és Royston-Lee (2010) a személyes márka építésénél kiemeli:

- ◆ az önismeret fontosságát és fejlesztését,
- ◆ a képességeink feltárásának számba vételét és összehasonlítását az általunk tisztelt személyek képességeivel,
- ◆ értékrendünk meghatározását,
- ◆ azoknak a tulajdonságoknak (énötvözet) az összegyűjtését, amit kommunikálni szeretnénk,
- ◆ az életcélra történő fókuszálást,
- ◆ a hajlandóságot és elszántságot az énmárka megvalósítását illetően,
- ◆ az emberi-szakmai kapcsolatok építését és ápolását,
- ◆ a magunkról, értékeinkről szóló üzenetek (kép, szöveg, mozgókép, megjelenés) tudatos és tervszerű megalkotását,
- ◆ a megfelelő, a személyes márka többi eleméhez illeszkedő viselkedést,
- ◆ az aktív jelenléte a különböző szakmai élethelyzetekben (pl. konferencia, találkozó)

Schawbel (2012) négy egyszerű(nek tűnő) lépést fogalmaz meg a személyes márka építésénél:

1. fedezzük fel,
2. építsük fel,
3. kommunikáljuk,
4. tartsuk fenn személyes márkánkat.

Ha a fentebb hivatkozott szerzők, illetve Biech (2003) valamint Levinson és McLaughlin (2005) gondolatait összegezzük, akkor megállapítható, hogy a személyes márka a gyakorlatban a különböző online és offline kommunikációs platformokon megjelenő, a többi üzenettel kongruáló üzenetek tudatos és tervszerű célba juttatásáról szól. Az alábbiakban a klaszszikus kérdőszavak mentén vizsgálom meg a márkaépítés folyamatát, illetve információbiztonsági kockázatát elsősorban az online kommunikációs platformok tekintetében.

Ki

Az egyén személyes márkáját vagy saját maga építi, vagy ebben coachok/tanácsadók is segítenek neki. Ha a személyes márka egyben a vezető személyes márkája is, akkor közép- és nagyvállalatok esetében szinte biztos, hogy a vállalati célokat megfelelő szakmaisággal képviselő szakemberek állnak a vezető mögött. A kezdő, illetve kis- és középvállalkozások rendszerint tőkehiányosak, s rendszerint nem áll rendelkezésükre az anyagi forrás az ilyen szakemberek díjazására. Ugyanakkor Magyarországon (is) több alapítvány és szakmai szervezet

indít(ott) olyan tanácsadói- és mentorprogramokat, amelyek célcsoportjai ezek a vállalkozások (voltak), amiknek a vezetői térítésmentesen, vagy nagyon kedvezményes áron vehetik/vehették igénybe a szakmai szolgáltatásokat. Mivel a realisan gondolkodó vezetők számára is fontos fejlődésük, ezért rendszerint elfogadják, hogy velük közösen, de meghatározott keretben alakítják ki vezetői személyes márkáját.

Kinek

A személyes (elsősorban szakmai) márkánál viszonylag egyértelműen be lehet azonosítani az üzenetek címzettjeit, célcsoportjait. Az egyén jelenlegi és vágyott jövőbeli státusa alapján az ideális vállalat, vagy tágabban értelmezve a preferált ágazat/iparág fejedelmével foglalkozó HR-es szakemberei, az egyén karrierjében a feljebb lépésről (kinevezés, előléptetés) döntő (felső) vezető(k), szakmai közéleti aktivitást feltételezve a szakmai-tudományos konferenciák szervezői, illetve az egyén szakterületén megjelenő pályázatok bírálói. Őket tekintem összefoglaló néven elsődleges célcsoportnak. A másodlagos célcsoportba azok tartoznak, akik ismerik az egyént, követik, esetleg megosztják bejegyzéseit a közösségi, s általában az online médiában, pozitív, támogató véleményükkel (pl. elismerő vélemény megfogalmazása egy bejegyzéshez, lájkolás) hozzájárulnak az egyén személyes márkájának erősítéséhez. Idealizált esetben az egyén üzeneteivel csak ez a két célcsoport találkozhat. A realitás azonban az, hogy vannak olyanok, akik ugyan követik az egyén aktivitásait (harmadlagos célcsoport), de a céljuk az imázsrombolás, a hamis kép kialakítása, az egyén kommunikált értékeinek negálása, szélsőséges esetben az egyén személyes adataival való visszaélés, illetve az általa imázsépítésre használt online kommunikációs platformok feltörése, adatok törlése, módosítása, illetve a megszerzett adatok alapján hamis profil létrehozása, esetleg bűncselekmények elkövetése. Látható, hogy a harmadik célcsoportban nem csak a magas szintű informatikai tudással rendelkező hackerek, hanem a pszichológiai manipuláció technikáit jól ismerő social engineerek, a kommunikációs hadviselés területén otthonosan mozgó hamis híreket/információkat gyártó, megosztó, posztoló szakemberek, valamint a kevésbé tudatos, de a közösségi médiafelületeket jól használó trollok is megtalálhatóak, akik személyeskednek, mindenféle, gyakran provokatív megjegyzést fűznek az egyén posztjaihoz. Amikor információbiztonságról beszélünk, akkor nem csak, s elsősorban nem a technikai, informatikai biztonsági védelmi módszerek kerülnek a fókuszba (ehhez ugyanis az egyén rendszerint nem ért), hanem azok, amelyek az egyén pszichológiai-kommunikációs ismeretein, tudatos magatartásán alapulnak.

Mit

A „mit” kérdőszó a tartalmat, az üzenetet jelenti. Tartalomnak tekintem többek között

- ◆ a szöveges és képi (fénykép, videó) üzeneteket,
- ◆ az egyén kapcsolatát a többi emberrel (pl. család, ismerősök, iskolatársak),
- ◆ az egyén (élet)eseményeinek és aktivitásainak megnevezését és/vagy bemutatását (pl. házasság, gyermek születése, iskolák, végzettségek, szabadidős tevékenységek (pl. sport, zene, szórakozás)),
- ◆ az (élet)események helyszíneit (pl. kirándulás, étterem, koncerthelyszín, iskola városa, születési hely, jelenlegi lakhely),
- ◆ a kedvenc filmek, zenék, könyvek, sportok felsorolását,
- ◆ mások bejegyzéseinek kedvelését, illetve bejegyzéseikhez fűzött megjegyzéseket.

A rendszerint számos forrásból, s ömlesztett formában rendelkezésre álló tartalmakat kulcsszavak alapján, illetve bizonyos (élet)események köré rendezve viszonylag rövid idő alatt egy

átlagos számítógép-ismerettel rendelkező támadó is képes feldolgozni. A feldolgozást követően pedig szintén rövid idő alatt el lehet készíteni az egyén hamis profilját (pl. a Facebookon), vagy egy humán alapú social engineering típusú támadás során olyan információkat lehet az áldozatnak (az egyén ismerőse, rokona, barátja, munkatársa, beosztottja) elmondani, amelyik révén a támadó gyorsan a bizalmába férkőzhet, elosztatva az esetleges kezdeti gyanakvást is.

Hol

A személyes márka kommunikációja részint a hagyományos, részint a digitális környezetben történik. A hagyományos környezethez tartozik a munkahely, a konferenciahelyszín, egyéb szakmai-tudományos közösségi platformok (pl. szakmai társaságok szakosztályi találkozói), ritkábban a sportesemények, a sportpályák. De ide sorolhatjuk a személyes márka mediatizált kommunikációját is a nem újmédiában, így a szakmai cikkek megjelentetését, valamint a riportokat és interjúkat a nyomtatott sajtóban, a stúdióbeszélgetéseket a rádióban, illetve a televízióban, az ezekben a médiában az egyénről történő egyéb beszámolókat (pl. szakmai díjakat kapott, többedmagával részt vett jótékonyági rendezvényen), valamint bizonyos esetekben (pl. politikusok) az egyénről szóló, vagy (fő)szereplésével megvalósuló hirdetéseket, reklámokat is. A hagyományos környezet azon platformjain, amelyeknél az egyén fizet a megjelenésért (pl. hirdetés, PR-cikk), viszonylag jól koordinálható az üzenetek biztonsága, vagyis nagyon kicsi az esélye annak, hogy azt módosítsák. A különböző – elsősorban nyilvános – rendezvényeken (pl. sportesemény, konferencia) számolni lehet provokátorokkal, trollokkal. A digitális környezet – függetlenül attól, hogy az egyén fizetett-e a tartalom előállításáért, illetve tárolásáért és megjelenítéséért, vagy nem – megannyi információbiztonsági kockázatot jelent. A weboldalak, blogok, Facebook és egyéb közösségi oldalakhoz tartozó hozzáférések feltörése, az e-mail üzenetek eltérítése és tartalmának módosítása, az egyén megkerülésével és tudtán kívül előállított, de a tőle származás látszatát keltő üzenetek előállítása és terjesztése (e-mail-ben, közösségi médiafelületen, blogon) nagyon káros lehet az egyén személyes márkájára, illetve magára az egyénre is. Miközben a hagyományos környezetben folytatott kommunikációnál szinte mindig egyértelműen beazonosíthatóak a kommunikáló felek (tehát „A” tudja, hogy „B” kommunikál), addig a digitális környezetben ez csak valószínűsíthető, hiszen ha egy támadó az egyén nevében kommunikál, akkor legfeljebb csak a stílus alapján gyanakodik az üzenet címzettje.

Mikor

A „mikor” kérdéshez az éves kommunikációs terv megfelelő része – időzítés – tartozik. A személyes márkaépítésnél ugyanis a szakirodalom (pl. Levinson és McLaughlin 2005, illetve Biech 2003) rendszerint egy projektterv-szerű megoldást javasol, amelyekben az egyes tevékenységeket (kommunikációs aktivitásokat), a tevékenységek által elérhető célcsoportokat havi bontásban ábrázolják, s ahol szükséges, ott a kitérnek a folyamat fontosabb mérföldköveire is (pl. jelentkezés, részvételi díj befizetése, előadás prezentációjának elkészítése és feltöltése a slideshare.net oldalra, előadás kommunikálása saját és releváns (közösségi) médiafelületeken, előadás megtartása, visszajelzések kezelése). A „mikor” kérdés másik megközelítése a kommunikációs aktivitások gyakorisága. Megkülönböztethetünk napi, heti, havi, illetve annál ritkább tevékenységeket. Általában heti rendszeresség a posztolás valamelyik közösségi oldalon, illetve a blogbejegyzés, havi valamilyen komolyabb szakmai-tudományos közlemény megjelentetése, ennél ritkább például a konferenciaelőadás, a részvétel valamilyen jótékonyági eseményen, a szakmai díj/elismerés átvétele. A személyes márka – ahogy arra már

fentebb utaltam – (közel) azonos is lehet a vezető személyes márkájával. Ilyenkor a vállalat külső-belső célcsoportjai felé történő kommunikáció aktivitásai és az egyén kommunikációs aktivitásai kongruálnak egymással tartalomban és időben egyaránt.

Miért

A személyes márka kommunikációjának általános célja az, hogy az egyént ismertté és elismertté tegye azon célcsoportok tagjai körében, akik hozzá tudnak járulni személyes szakmai-tudományos karriercéljainak az eléréséhez. Részcél lehet valamely rangos elismerés kommunikálása, illetve a személyes márkánál is szükség lehet kríziskommunikációra (Griffin 2014) annak érdekében, hogy az információbiztonsági támadások miatt az egyén minél hamarabb visszaszerezze régi reputációját (Commaillie 2017). Amennyiben a vezető személyes márkájának célját vizsgáljuk, akkor az rendszerint a vállalati célokból, elsősorban a vállalat márkacéljaiból vezethető le. A vezető ilyenkor a saját személyiségjegyeinek megtartása mellett alapvetően kiszolgáló szerepet tölt be, hiszen élő eszköze a márkakommunikációnak.

Hogyan

A megfelelő szakmai színvonal mellett a tudatosan és megfontoltan lehet a válasz a „hogyan” kérdésre. A szakmai színvonal feltételezi, hogy az egyén – ha nem ért hozzá, vagy nincs elég ideje személyes márkája építéséhez, akkor – olyan szakembert bíz meg, aki kellő tudással és tapasztalattal rendelkezik a márkáépítés területén. A szakemberek dolga lehet többek között az öltözködési és kommunikációs stílustanácsadás, a felkészítés a nyilvános eseményekre és beszédekre, a hagyományos és online médiafelületeken megjelenő tartalmak gyártása (előállítás), reagálás a tartalmakra érkező megjegyzésekre, véleményekre, az arculati elemekből építkező formai eszközök megtervez(tet)ése és az eszközök legyártatása, (sajtó)közlemények megírása, (sajtó)tájékoztatók szervezése, valamint szükség esetén reputációmenedzselés. Sajnos a szakemberek többsége nem tekinthető kellően biztonsgtudatosnak, így a tudatosság és megfontoltság iránti igény általában nem teljesül (Kollár 2017, 2018). A biztonsgtudatosság esetükben azt szokta jelenti, hogy bizonyos személyek részvételét próbálják tiltani az eseményeken, illetve az egyén közösségi médiafelületein megjelenő trollaktivitásokat korlátozzák.

Mennyiért

A személyes márka építése, fenntartása, fejlesztése, védelme, az őt ért támadások kivédése pénzbe kerül. A személyes márka építésével foglalkozó szakemberek a márka védelménél és a támadások kivédésénél csak a kommunikációs védelemre gondolnak, vagyis a klasszikus PR eszköztárából a reputációval, a tartalommal/üzenetekkel kapcsolatos ismereteiket aktiválják vészhelyzetben. Az általuk képviselt egyén közösségi és egyéb online felületeinek feltöréséről ugyan adnak ki sajtóközleményt, amivel rendszerint még időben kezelni lehet az imázsromlást, de hatékony megoldást nem kínálnak. A megoldás az információbiztonság területéhez kötődik: (1) ki kell választani azt a szolgáltatót, amelyek igazoltan biztonságos tárhelyszolgáltatást kínálnak, (2) be kell állítani a közösségi és egyéb online felületeken a különböző biztonsági protokollokat (pl. ki láthatja az adatlapot, kódsor nem küldhető üzenőablakban, megfelelő belépési jelszavak használata, megjegyzések tiltása bizonyos tartalmaknál/oldalakon), illetve (3) az egyénnek – illetve szükség esetén szűkebb környezetének is – meghatározott időközönként biztonsgtudatossági oktatáson kell részt vennie. Természetesen a biztonsgt is meg kell fizetni. Amikor valaki a személyes márkáépítésének az elején tartó kezdő- illetve kisvállalkozó, akkor rendszerint maga építi a személyes márkáját (ha egyáltalán tudatosan foglalkozik a témával). Szűkösek az anyagi forrásai, a legolcsóbb megoldásra törekszik úgy a kommu-

nikáció, mint az információbiztonság területén. Még ebben az esetben is lehetősége van az ön-fejlesztésre, a szükséges ismeretek alapszintű elsajátítására könyvekből, online oktatási anyagokból. A szűkös erőforrások között az idő is megjelenik. A márka és az üzleti siker érdekében célszerű lenne megtalálni az egyensúlyt a személyes márka építésére, illetve a vállalkozás fejlesztésére fordítható idő között, hiszen ha az egyensúly megborul, akkor a vágyott ismertség és/vagy anyagi siker maradhat el.

Az országosan, vagy az adott területen akár nemzetközi szinten is ismert (szak)emberek, illetve azok a vezetők, akiknek személyes márkája összefonódik a képviselt vállalat márkájával, már profikra bízják a márkaépítést, illetve – még ha ez nem is gyakori – az utóbbinál már a biztonsági dimenzió is megjelenik. Ennek oka az, hogy az információs és kommunikációs felületek feltörése révén adatok és információk veszhetnek el, vagy az elkövetők módosíthatják azokat, ami a reputációvesztés mellett komoly anyagi veszteséget is jelenthet (pl. megrendelések visszamondása, tőzsdei árfolyamcsökkenés, vásárlók elpártolnak a szervezettől). A fentiek alapján megállapítható, hogy a kommunikációs és az információbiztonsági szakemberek közös érdeke, hogy a személyes márka kommunikációja – különösen szervezeti kapcsolódásban – biztonságos, minimális kockázatot jelentő környezetben történjen, felkészülve a támadásokra adott azonnali (nem csak) kommunikációs válaszlépésekre is.

A személyes márka árnyoldala

Kránitz (2018) és Brodrick (2017) bár számos előnyét sorolják fel a személyes márkaépítésnek, megjegyzik, hogy létezik árnyoldala is. Hivatkozott szerzők és saját véleményem alapján ezek a következők:

- ◆ **időigényes:** a személyes márka építése – akár az egyén egymaga, akár szakemberrel közösen is dolgozik rajta – időbe telik. Ez többek között a személyes márka koncepciójának kitalálásából, az anyagok (bemutatkozás, prezentáció, tanulmány) elkészítéséből, a lektorálásra és megjelentetésre szánt kéziratok átfutási idejéből, a konferenciaelőadás előkészületeiből, illetve magából az előadásból adódik össze.
- ◆ **folyamatos gondozást igényel:** a személyes márka elkészítése után azt folyamatosan gondozni, fejleszteni kell. Az online platformok a hagyományos platformokhoz képest sokkal nagyobb interaktivitást tesznek lehetővé, s ezt az interaktivitást rendszerint igényli is a közönség. Az egyénhez egyébként pozitívan viszonyuló olvasó is elég hamar mérges lehet, ha nem kap választ rövid időn belül a poszthoz fűzött hozzászólására. A személyes márka építésénél gyakran követik el azt a hibát, hogy a kezdetben lelkes és emiatt gyakran posztoló, vagy blogbejegyzést író egyén hamar megunja a rendszeres munkát, s így ritkábban oszt meg tartalmakat az online felületeken.
- ◆ **világos üzenetet szükséges:** hogy valaki jó szakember/specialista, az nem jelenti feltétlenül azt, hogy képes érthetően és világosan megfogalmazni értékeit közönsége számára. A szakember ugyanis feltételezi, hogy közönsége hasonló (szak)nyelvi környezetben dolgozik, amire van is számos példa (pl. egy orvosprofesszor szakmai tartalmú weboldalát követik a fiatalabb orvosok), ugyanakkor a döntéshozók és a fejjavadások jelentős részétől ez a nyelv általában idegen. Az üzenetnek nem csak szöveges, hanem képi komponensei is lehetnek (pl. fénykép, öltözet, megjelenés), melyeknek kongruálniuk kell egymással.
- ◆ **kötelező következetesség:** a közönség számára fontos, hogy az általa követett személy (véleményformáló, híresség, celeb, szakember, specialista) kiszámítható legyen, vagyis, hogy elvárásai szerint viselkedjen a különféle helyzetekben. A következetesség nem zárja ki, hogy az egyén kreatív megoldást mutasson a váratlan

- helyzetek megoldására (a közönség azt várja el, hogy kreatív legyen), illetve, hogy a márkaképen folyamatosan alakítsanak, fejlesszenek.
- ◆ **érzelmi kifejezés és érintettség:** bár a márka felépíthető racionális érvek mentén is, a siker egyik alapja, hogy a célcsoportokat érzelmileg is megérintik azok az üzenetek, amelyek a márkáról szólnak (Roberts 2004, Kollár 2012). Ez markánsabban igaz a személyes márkára is. Az (őszinte, vagy annak mondott) érzelmek kimutatására nem mindenki képes, mert úgy érzi, hogy ezáltal sebezhetővé válik. A személyes márka szépen és következetesen építhető fel az egyén története köré, ugyanakkor a történetek (pl. szereplők, helyszínek, esemény, emberi-társas kapcsolatok, következmény) révén az egyén kitárulkozik, ami információbiztonsági kockázatot is jelent.
 - ◆ **a negatív vélemények kezelése:** a személyes márkánál rendszerint olyan üzenetek kommunikálódnak, amelyek pozitív tartalommal és/vagy végkifejlettel zárulnak, illetve az egyén álláspontját tükrözik. Ezekkel a tartalmakkal a közönség egy része nem feltétlenül ért egyet, s negatív véleményének ad hangot a különféle online kommunikációs felületeken. A poszthoz fűzött negatív megjegyzések, az egyénre történő becsmérlő hivatkozások, az egyén posztjának megosztása és véleményének gyakran személyeskedő kritizálása a külvilág visszajelzéseire érzékenyen fókuszáló embernek nagyon kellemetlen és rossz érzés.
 - ◆ **megküzdés a sikerrel:** a személyes márka feladata, hogy az egyént sikeressé, népszerűvé, elismertté tegye a számára fontos célcsoportok tagjainak körében. Természetes folyamat, hogy ahogy hagyományos és digitális lábnyoma egyre nagyobb és ismertebb lesz, egyre többen reagálnak az egyén gondolataira, keresik meg (fel)kérdéseikkel, munkájánlaltal, illetve egyre nehezebbé válik a magánszféra szétválasztása a szakmai (nyilvános) szférától. Jó érzés sikeresnek lenni, de meg is kell küzdeni a sikerrel járó változásokkal és kihívásokkal.

Záró gondolatok – információbiztonsági megfontolások

Záró gondolatként négy megállapítást kívánok tenni.

1. Az adatok korában axiómaként fogadjuk el, hogy az adatok egyre nagyobb értéket jelentenek a hosszú távú sikeres és biztos működés érdekében. Számos szervezet folyamatai lettek adatvezéreltek, a különböző folyamat-mérőpontokról származó adatok gyors kiértékelése és feldolgozása lehetővé tette, hogy a gyártási, raktározási, szállítmányozási, szolgáltatási, stb. folyamatokba szinte valós időben lehessen beavatkozni annak érdekében, hogy optimális működés valósuljon meg minimális hibával. Ezeknél a folyamatoknál magától értetődő elvárás, hogy olyan környezetet teremtenek meg és tartanak fenn a mérnökök és az informatikusok, amelyeknél a biztonság, illetve az információ- és adatbiztonság alapvető követelmény. A használt műszaki-informatikai megoldások, protokollok, szabványok (pl. ISO 27000), előírások, belső szabályzatok és eljárásrendek, s összességében maga a rendszer is megannyi szabályozóval ezt a célt szolgálja.

2. Ugyancsak axiómaként állítjuk, hogy jelenkorunk vállalatainak kommunikációja egyre nagyobb mértékben online platformokon zajlik. A vállalat és érintettjei között a kommunikációs csatornák száma megsokszorozódott, az állandó online jelenlét biztosítása, az igény az üzenetek gyors megválaszolására, s a lehetőség az online, elsősorban közösségi médiában történő önkifejezésre megannyi, korábban nem tapasztalt informatikai- és adatbiztonsági kihívást jelent a vállalat egésze, s elsősorban kommunikációs csoportjai számára. Bár nem újdonság az integrált (marketing)kommunikáció gondolata, annak hatékony és biztonságos megvalósítása feltételezi a kommunikációs szakemberek szakmai felkészültsége mellett a megfe-

elő biztonsgtudatosságuk meglétét is. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az üzenetek megalkotásánál figyelembe veszik a tartalom emocionális hatását és utóhatását (pl. emlékezés) a célcsoportok tagjaira, megpróbálják kihasználni a kongruáló képi és szöveges tartalmak egymást erősítő jellegzetességeit, kellő komolysággal kezelik a célcsoport visszajelzéseit, valamennyi érintettnél a legjobb színben akarják feltüntetni a vállalatot. Teszik ezt egy olyan kommunikációs környezetben, ahol naponta találkozhatnak a kommunikációs hadviselés eszközeivel és módszereivel, a szervezetről szóló hamis hírekkel, a hamis hírek víruszerű terjedésének problémájával, a kommunikációs karaktergyilkosságokkal, a gondosan felépített szervezeti és vezetői személyes márkák villámgyors lerombolásának kockázatával.

3. A vagyonelemként is számon tartott adat és információ nem csak jogszabályokban, hanem a vállalati belső szabályzatokban is védelmet kapott. A legtöbb munkaszerződés elengedhetetlen része a titoktartási szerződés, a munkavállaló tudomására jutott bizalmas és titkos vállalati információk továbbadásának a tilalma, illetve annak megszegése esetén a felelősség kérdése és a cselekedet büntetőjogi vonzata, a munkavállaló által használt informatikai és számítástechnikai eszközök használatát szabályozó leírás, a vállalati adatok tárolásának módja, valamint az ezekhez való hozzáférés engedélyeztetése. Egyes előírások a munkavállaló közösségi médiaaktivitását szabályozzák, illetve eleve tiltják jelenlétét ezeken a platformokon.

4. A szervezetek egy része már felismerte, hogy a belső rendeletek és szabályzatok csak elméleti szinten teszik lehetővé a szervezet biztonságos és hibamentes működését, hiszen (1) a rendszerben a műszaki-informatikai eszközöket és berendezéseket emberek működtetik, akik hibázhatnak, (2) a szervezetet megtámadó hackereket a szabályozók nem érdeklik, (3) a munkavállalók (és vezetők esetében családtagjaik is) nem feltétlenül rendelkeznek a szükséges ismeretekkel az információbiztonság területén. Ennek érdekében a HR és az IT igazgatóságok munkatársai a munkavállalók számára információbiztonság-tudatosságuk fejlesztését támogató tananyagokat, tréningeket dolgoztak ki, illetve a vállalati (felső)vezetők coach és tanácsadó segítségét is igénybe vehették. Bár jelenleg még nem áll rendelkezésre kiforrott mérés arra vonatkozóan, hogy az információbiztonság tudatosítás milyen mértékben járult hozzá a vállalat biztonságához, s így fenntartható gazdasági fejlődéséhez, az egyértelmű, hogy a jó programok révén nehezebbé vált az adathalászkok, social engineerek és trollok dolga. A vezetők személyes márkájának építésénél a szervezet gazdasági érdekei indukálják az információbiztonság irányába tett lépéseket.

Gondolatmenetemet a megjegyzéssel zárom, hogy mivel a márkának és dimenzióinak kommunikációja az adatok és információk védelméhez hasonlóan gazdasági érdek, így meglátásom szerint a szervezeti döntéshozók a jövőben még komolyabb erőforrásokat fognak rendelni e két terület, valamint közös metszéspontjaik támogatására.

IRODALOM

- Ambler, Tim – Barrow, Simon (1996) The Employer Brand. *Journal of Brand Management*, 4 (3 December), 185–206. <https://doi.org/10.1057/bm.1996.42>
- Anderson, Chris (2016) *Így készülnek a TED-előadások – Hivatalos TED-útmutató a nyilvános beszédhez*. Budapest, HVG Könyvek Kiadó.
- Barát Tamás (2001) *A bizalom tolmácsai*. Budapest, Medipen.
- Biech, Elaine (2003) *Marketing your consulting services*. San Francisco, John Wiley & Sons.
- Brodrick, Robin (2017) *The Dark Side of Personal Branding*. <https://www.linkedin.com/pulse/dark-side-personal-branding-robin-brodrick/> (letöltés ideje: 2018.01.15.)
- Commaile, Douglas (2017) *The Journey to a Personal Brand*. New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203710470>
- Cukier, Kenneth – Mayer-Schönberger, Viktor (2014) *Big data – Forradalmi módszer, amely megváltoztatja munkánkat, gondolkodásunkat és egész életünket*. Budapest, HVG Könyvek Kiadó.
- Gallo, Carmine (2016) *Storytelling – A történetmesélés ereje*. Budapest, HVG Könyvek Kiadó.
- Griffin, Andrew (2014) *Crisis, Issues and Reputation Management: A Handbook for PR and Communications Professionals (PR in Practice)*. London, Kogan Page Limited.
- Hankinson, Graham – Cowking, Philippa (1993) *Branding in Action*. London, McGraw–Hill.
- Kollár Csaba (2012) Érzelemmel teli márkák a társadalomban. In.: Tóth Péter (szerk.): *A szakmai tanárképzés szolgálatában: Tisztelgő kötet Varga Lajos 80. és Hassan Elsayed 70. születésnapja alkalmából*. Székesfehérvár, DSGI.
- Kollár Csaba (2017) Az információbiztonság-tudatosság fejlesztése a vezetők körében a GDPR fókuszában. In: Csehné Papp Imola, Mészáros Aranka, Poór József (szerk.): *Megújulás és fenntarthatóság – Versenyképes és tudásalapú Magyarorszáért: VIII. Nemzetközi Tanácsadói Konferencia*, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Budapest, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara.
- Kollár Csaba (2018) Development of security awareness in administration of state-owned companies through revised coaching methods: A lesson of the survey research in Hungary. *CENTRAL EUROPEAN POLITICAL SCIENCE REVIEW*. 19: (71) szám.
- Kollár Csaba – Poór József (2016) Foglalkoztatás – atipikus foglalkoztatás magyar és szlovák vállalatoknál longitudinális vizsgálatok tükrében. *SELYE E-STUDIES*. 2016/1.
- Kránitz Éva (2017) *Személyes márképítés*. <http://vezetofejlesztes.hu/szemelyes-marka/> (letöltés ideje: 2018.01.15.)
- Levinson, Jay Conrad – McLaughlin, Michael W. (2005) *Guerrilla marketing for consultants*. New Jersey, John Wiley & Sons.
- Lohr, Steve (2015) *Dataism. Inside the Big Data Revolution*. London, Oneworld.
- Marsca Attila (2012) *Üzleti környezet*. Budapest, BME.
- Miller, Beth Armknecht (2014) Leadership. Building your leadership brand. <https://yeungus.com/building-your-leadership-brand-free-related-pdf.html> (letöltés ideje: 2018.01.15.)

- Papp-Váry Árpád (2010) A márkanevek típusai és szerepük a fogyasztók befolyásolásában. *Fogyasztóvédelmi Szemle*. 2010. május.
http://www.fvszemle.hu/archivum/2010_majusi_szam/maj_gazd_fogy/maj_markanevek
(letöltés ideje: 2018.03.26.)
- Poór József (2016szerk.): *Menedzsment-tanácsadási kézikönyv: innováció, megújulás, fenntarthatóság*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Purkins, John – Royston-Lee, David (2010) *Énmárka. Tedd magad eladhatóvá*. Budapest, HVG Kiadó.
- Randall, Geoffrey (2000) *Márkázás a gyakorlatban*. Budapest, Geomédia Szakkönyvek.
- Reynolds, Garr (2011) *A meztelen előadó*. Budapest, HVG Kiadó Zrt.
- Roberts, Kevin (2004) *Lovemarks: Jövő a márkák után*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- Schawbel, Dan (2012) *Én 2.0. Építsd online a személyes márkád!* Budapest, HVG Kiadó.
- Schumann, Mark – Sartain, Libby (2010) *Tehetségmágnesek*. Budapest, HVG Könyvek Kiadó.
- Smallwood, Norm – Ulrich, Dave (2007) Building a Leadership Brand. *Harvard Business Review*. 2007/JULY–AUGUST. <https://hbr.org/2007/07/building-a-leadership-brand>
(letöltés ideje: 2018.01.15.)
- Szádeczky Lajos (1913) *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon okirattárral (1307–1848)*. Budapest, Országos Iparegyesület.
- Szeles Péter (2003) Az imázs fajtái. In: Szeles Péter (2003szerk.) *Nagy PR-könyv*. Budapest, Management Kiadó.

A KERESZTÉNYSÉG ÉS AZ ISZLÁM VALLÁS KINYILATKOZTATÁSAINAK CIVILIZÁCIÓS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Iványi Márton

martonpivanyi@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.1.109

Absztrakt

A keresztény vallási tanokban sajátos emberközpontúság mutatható ki, ami a keresztényég „saját képmásra teremtett emberről” alkotott, központi jelentőségű doktrínájában is megnyilvánul. A kereszténység e jellemvonása egyben az iszlám vallási tanokkal és hagyományokkal való összehasonlításakor az egyik legszembevetőbb eltérése is. Eme ismertetőjel változatos történelmi és szociológiai következtetések levonására ad alkalmat. A tanulmány a szóban forgó eltérések civilizációs, kulturális és társadalmi jelentéseit és reprezentációját vizsgálja.

Kulcsszavak

kereszténység, emberközpontúság, iszlám, civilizációs, társadalmi és kulturális különbségek

THE CIVILIZATIONS-RELATED IMPLICATIONS OF THE REVELATIONS OF CHRISTIANITY AND ISLAM

Márton Iványi

Abstract

In Christian religious doctrines, a specific anthropocentrism can be identified which is manifested in the central concept of the *Imago Dei* in Christianity. This characteristic of Christianity constitutes arguably one of its most significant *differentia specifica* vis-a-vis Islam, and enables a variety of historical and sociological conclusions to be drawn. The current paper examines cultural and social representations of these differences and their nexus with the discourse of civilizations.

Keywords

Christianity, anthropocentrism, islam, civilisational, social and cultural differences

A KERESZTÉNYSÉG ÉS AZ ISZLÁM VALLÁS KINYILATKOZTATÁSAINAK CIVILIZÁCIÓS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Iványi Márton

Creavit Deus Hominem Ad Imaginem Suam.
(Isten megteremtette az embert, saját kép-
mására.) I Móz. 1:27.

'Iqra' bi-ism rabbika'l-laḏī ḥalaq, ḥalaqa'l-
insān min alaḡ (Olvass, Urad nevében, aki
teremtett! Megtapadt rögből [*min 'alaḡ*] te-
remtette az embert. Korán 96: 1–2.

Bevezetés: a dzsihád egy mai közép-európai olvasata

Pawel Lisicki lengyel szerző 2017-ben magyar nyelven *Dzsihád* címmel megjelent, széles körben népszerű esszéjének világpolitikai, társadalmi és teológiai vonatkozású kérdésfelvetései az iszlám, a Nyugat és a történeti kapcsolatrendszerük, esetleges szembeállíthatóságuk köré csoportosíthatók. A könyvben megfogalmazott állítások alapjai már jó ideje foglalkoztatják a kultúrák és vallások érintkezését tudományos alapokon vizsgáló szakembereket, történészeket, kultúra- és valláskutatókat, filozófusokat, kulturális antropológusokat, szociológusokat, társadalomtörténészeket és más érdeklődőket is.

Jelen tanulmány mondanivalója – a látómező a részben eltérő fókuszpontjai miatt is szűkebb a lengyel szerzőjénél – abban foglalható össze, hogy a vélt vagy valós dichotómiáknak és reprezentációiknak a genealógiája egyszerre vezethető vissza a vallási alapok ontológiájáig, illetve bizonyos modern nyugati episztemológiai¹ előzményekig.

A transzcendens és az emberi szférák keresztény felfogásának és a kapcsolódó vallási tanoknak az áttekintésekor arra a következtetésre juthatunk, hogy a kereszténységre – legalább is a főbb történelmi felekezeteken átívelően – egy sajátos antropocentrizmus nyomja rá a bélyegét. Ez az emberközpontúság a kereszténységnek a tanulmányunk mottójában is idézett, a „saját képmásra teremtett emberről” alkotott fogalmában és központi jelentőségű doktrínájában is visszaköszön, mint a keresztény vallásnak és az azt övező szellemtörténetnek

¹ Az episztemológiát ismeretelméletnek szokták fordítani. A dekolonialista Walter Mignolo e fogalmat kiterjeszti a tudomány és a tudás, illetve a művészet és a jelentés szféráira is. Szintén e szerző nyomán Nyugat alatt a nyugati nagyhatalmak láncolatát (Spanyolország, Portugália, Hollandia, Franciaország, Anglia és az Egyesült Államok) fedő, történelmi kategóriát értjük. (Mignolo 2011: xviii–xix, 6–7).

azon vonása², amely az iszlámmal való összehasonlításakor az egyik legfőbb megkülönböztető jegye. A tanulmány második és harmadik fejezetének fókuszában éppen ezért azok a vallási alapszövegekben kanonizált tételek és összefüggések állnak, amelyek mentén kirajzolódik e két világvallás istenfelfogása, és kitapinthatóvá válnak a lét egészére, illetve az *istenire* és az *emberi lényegre* vonatkozó elvei, meggyőződései.

Lisicki könyve, melyre kiindulási alapként és kritikai ellenpontként egyaránt támaszkodom, a világvallások istenfelfogásának különbségeit a következőképpen ragadja meg: „Az iszlám szeszélyes és abszolút transzcendens Istenéről”, aki „valamiféle absztrakt lény, sajátos felsőbb Isten” [...] „nem lehet megírni azt [amiként Hippói Szent Ágoston teszi a *Vallo-másaiban (Confessiones)* – saját jegyzet], hogy Isten jóság, bölcsesség és rend, lényegét tekintve értelmes.” (Lisicki 2017: 12, 29) Pusztán a különbség megállapításával azonban nem érhetjük be. Ugyanis a lengyel szerző egyebet is állít, amikor így folytatja beszámolóját egy mecsetben szerzett benyomásairól: „Csend, szigor, teljes engedelmesség annak a rejtélyes Istennek, amelyet – ellentétben a katolikus templomokkal, még az újakat is beleértve – nem hoznak közelebb hozzánk a szentek képei, a szobrok, a keresztek. [...] Vajon nem az-e a fő oka az iszlám történelmi győzelmének, hogy lehetőséget ad a híveinek, és megtalálhatják *Isten végtelenségét és emelkedettségét* ebben a világban?” (2017: 21–32) Ezek a sorok felvetik a civilizációs összefüggések felé való tájolás relevanciáját és társadalmi tétjét is, melyet a negyedik fejezetben igyekszünk majd körül járni olyan neves gondolkodók és kutatók nyomán, mint a francia szociológus Émile Durkheim, a szintén francia történész Alain Besançon, az amerikai politológus Samuel P. Huntington, a pakisztáni antropológus Talal Asad és a magyar iszlámkutató Rostoványi Zsolt. Tanulmányunk ebben a vonatkozásban túllép a vallásismereti és teológiai kérdéseken az interdiszciplinaritás, egyúttal azon közéleti vonatkozású kérdés irányába, hogy a hittételi és hitgyakorlási alapok és szabályok milyen mértékben határozzák meg útmutatóként az egyéni és kollektív emberi magatartást. Ez a megközelítés végső soron bizonyos fokig felvállal és újrateremt egy Nyugat-Európában évszázadokon át meghatá-

² E megkülönböztető jegy hangsúlyozása általában más világvallások és az iszlám tekintetében is árnyalatokat igényel. Mivel maga a koncepció szerepel a keresztény Biblia Ószövetségében, a fogalom értelemszerűen a judaizmus számára sem ismeretlen. A judaizmus – amelynek vallási kánonját a kereszténység kiteljesíteni hivatott és univerzalitásra támasztott igényével meghalad – Tórája nevesíti e fogalmat (*tzelem elohim*), ugyanakkor az a héber bibliai korpuszból ezen felül jóformán teljesen hiányzik. Az időszámítás szerinti első évezred rabbinikus irodalmáig (*Tanna'im*), és a középkori zsidó Kabbala-miszticizmusig tulajdonképpen nem is került előtérbe. (Lorberbaum 2001: 57–58) Ami az iszlámmal való összehasonlítást illeti: távoli párhuzamot találunk a „vérrögből” teremtett emberre vonatkozó muszlim hit esetében. (vö. Korán 96: 1–2) Továbbá egyes nézetek szerint arra, hogy Allah Ádámot saját képmásra teremtette volna, utal egy prófétai hagyomány is (Michot 2006), melyet a szunnita iszlám főbb, hiteles hadiszgyűjteményei közül egyaránt felvonultat a Muhammad ibn Iszmáil al-Buhári- és a Muszlim ibn al-Haddzsáds-féle gyűjtemény. Younas (2009) elgondolkodtató nézete szerint e kérdéses hadisz nyomán három értelmezési lehetőség bontakozik ki: 1) a képmás itt nem kimondottan fizikális hasonlóságra, hanem egyes attribútumokra, például képességekre utal, melyek azonban Ádám esetében nyilván esetlegesek és viszonylagosak, míg Allah vonatkozásában örök és abszolút érvényűek; 2) a birtokos személyrag az adott kontextusban valójában Ádám egy meg nem nevezett felebarátjára utal vissza, nem Allahra; 3) Ádám teremtése nem az embriológiai szakaszok áthaladásán keresztül következett be, hanem közvetlenül és földi arculata azonos a mennybélivel. Nagyon távoli analógiák kínálkoznak más világvallásokkal is az ember teremtését illetően, így például akár az ég és föld együttműködése következményeként létrejött, duális természetű ember kínai univerzalista teremtéstörténeti felfogásában. (von Glasenapp 1981: 159) Azonban a saját képmásra való teremtettség azon vallások hagyományaiban és tanaiban, amelyeknek hívői az emberiség túlnyomó többségét alkotják, sehol nincs akkora mértékben reprezentálva, mint a kereszténység esetében.

rozó gondolkodási formát is, a problémák felvetésének egy bizonyos módját, amelyen keresztül a civilizációs nézőpontú és értékalapú válaszok együttese összeáll. E modern (Nyugat-) Európa-központú hagyományokat az ötödik fejezetben mutatjuk be, befejezésül pedig az eltérő nyugat- és kelet-közép-európai történelmi hagyományokra hívjuk fel röviden a figyelmet.

A saját képmásra teremtettség – a kereszténység felfogása és hittételei Istenről és emberről

A kereszténység és az iszlám egyaránt „történeti istenkinyilatkoztatások”, melyek a kozmosznak és lakóinak létezését a világtól elkülönült és annál végtelenül hatalmasabb istenség tevékenységéből eredeztetik. Ez az isten mindent *ex nihilo* hozott létre, és autonóm módon, korlátlan hatalommal, kifürkészhetetlen elhatározása szerint, szigorú terv értelmében uralkodik mindenk felett. (von Glasenapp 1981: 9)

A keresztény Szentháromság doktrína

A római, görögkeleti és protestáns egyházakon³ átível azon nézet, hogy a kereszténység a Krisztus által az emberiséggel közölt isteni kinyilatkoztatás. Noha e felekezetek tanításaiban ezen túlmenően markáns különbségek keletkeznek – akár már e kinyilatkoztatás megismerhetőségét, illetve legitim forrásait illetően is –, abban egyetértés mutatkozik közöttük, hogy az *isteni* hármas egységet jelent, vagyis az isteni lény természete és méltósága szerint három, egymással teljesen azonos személyből áll. (von Glasenapp 1981: 324–325)

Magának a doktrínának a hermeneutikai alapjait főként a feltámadott Jézusnak a tanítványaihoz intézett szavai képezik, amelyek egyben a kereszténység missziós parancsát is hordozzák: „Menjetek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az *Atyá*nak, a *Fiúnak* és a *Szentléleknek* nevében.” (Mt 28: 19)

Krisztusban Isten lett emberré, megtestesülvén a Szentlélek és Szűz Mária által (vö. *Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine, et homo factus est*). Az isteni kegyelemnek ez az egyszeri történelmi eseménye az emberiség fejlődésének nem csupán egyik állomása, hanem fordulópontja, hiszen soha felül nem múlható magasságba juttatta az emberiséget. Az *isteni* megtestesülésének (*incarnatio*), az emberi történelembe való „belépésének” egyik újszövetségi leírását János evangéliumának ún. Logosz-himnuszában (János 1: 1–18) találni meg: „Kezdetben volt az Ige, az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige, ő volt kezdetben Istennél. [...] (Az Ige) volt az igazi világosság, amely minden embert megvilágosít [...] A világba jött, a világban volt, általa lett a világ [...] Az Ige testté lett, és közöttünk élt”.⁴

Ennél fogva a keresztény hit Istennek a történeti valóságba történő közvetlen beavatkozásán alapul, a Fiúban Isten a maga legbensőbb titkával közel jött a világhoz. Az *Atyával* egy-lényegű (lat. *consubstantialis*) Krisztusban Isten lelke oly tökéletesen jelent meg, ahogyan a Földön térben és időben egyáltalán megjelenhetett, tulajdonképpen az *isteni* visszfényeként. (Glasenapp 1981: 435–436)

³ E trinitárius egyházakra összpontosító tanulmány kontextusában nincs szó például az unitárius vagy egyéb felekezetek tanításairól.

⁴ E tanulmányban mindvégig a Szentírás verseinek a Szent István Társulat által készített, és a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapján 2001-ben közzétett, digitalizált Biblia fordítására támaszkodom. <http://mek.oszk.hu/00100/00176/html/>

A római katolikus egyház tanításai az isteniről és az emberiről

Fidei Depositum kezdetű apostoli konstitúciójában, amely egyszersmind bevezeti a Római Katolikus Egyház II. Vatikáni Egyetemes Zsinat utáni, „hivatalos” Katekizmusát (a továbbiakban: RKEK) is a Zsinat megnyitásának harmincadik évfordulóján, II. János Pál pápa kihirdette „Isten misztériumának csodálatos egységét”. Ez „magában foglalja Isten üdvözítő tervét éppen úgy, mint Jézus Krisztus központi szerepét, aki Isten egyszülött Fia, az Atya küldötte, s a Szentlélek erejéből a Boldogságos Szűz Mária méhében emberré lett, hogy Üdvözítőnk legyen.”

Az *isteni* tulajdonságait illetően a Katekizmus (IV/40–42) megállapítja, hogy „Istent nem tudjuk másként megnevezni, csak a teremtményekből kiindulva, és a magunk korlátolt, emberi megismerés- és gondolkodásmódunk szerint. Minden teremtmény fölmutat valami istenhasznóságot, különösen az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember.”

Az *emberi* leírásának szentelt RKEK szakasz (6§. Az emberről, 355; 380–381) szintén a Teremtés e posztulátumára épül: „»Isten megteremtette az embert saját képmására, az Isten képmására teremtette őt« (Ter 1,27); „A teremtésben az ember egyedülálló helyet foglal el: ő »az Isten képmása«”.

Egy későbbi helyen a Katekizmus (381) így fogalmaz: „Az ember eleve arra rendeltetett, hogy Isten emberré lett Fiának – »aki a láthatatlan Isten képmása« (Kol 1,15) – képmása legyen”. Ahhoz, hogy világossá váljon a Katekizmus e tanítása, további összefüggések ismeretére van szükség. Az *emberiről* és az *isteniről*, illetve az emberarcú Istenségről, vagyis a megtestesülésről (*incarnatio*) alkotott keresztény felfogás ugyanis nem érthető meg a Krisztusra vonatkozó központi jelentőségű hitelvek nélkül. Az RKEK (470) azon kérdésre, hogy miként lehet ember az Isten Fia, a következő választ adja a II. Vatikáni zsinat végén elfogadott, a római katolikus egyház önértelmezése szempontjából is fontos *Gaudium et spes* című lelképítési konstitúció alapján: „Mivel a megtestesülésben, ebben a titokzatos egyesülésben »az emberi természet fölvetetett, de nem semmisített meg«, az Egyház századok során jutott el oda, hogy vallja Krisztus emberi lelkének – értelmi és akarati tevékenységével együtt – és emberi testének teljes valóságát. Ugyanakkor arra is szüntelenül emlékeztetnie kellett, hogy Krisztus emberi természete Isten Fiának isteni személyéhez tartozik, aki magára vette [...] Isten Fia tehát közli a maga emberi mivoltával sajátos, szentháromságos, személyes létmódját.”

Pál apostol Filippibeliéhez írott leveléből (2:6–7) származik a RKEK egyik legtöbbet⁵ idézett apostoli eredetű sora: „[Krisztus] A ki, mikor Istennek formájában vala, nem tekintette zsákmánynak azt, hogy ő az Istennel egyenlő, hanem önmagát megüresíté, szolgáló formát vévén föl, emberekhez hasonlóvá lévén.” A szóban forgó „kiüresítés” vagy „megüresítés” [gör. *kenószisz*], amely a megváltás és a krisztológia alapfogalma, könyvtárnyi teológiai és valásbölcseleti irodalmat ihletett, és tulajdonképpen Krisztus *istenemberi* státuszának az egyik legfontosabb tartópillére a kortárs római katolicizmusban. A *kenószisz* egyik értelmezése szerint az *isteniről* való bizonyos értelemben vett lemondás az ember megváltása érdekében történt. Ezáltal „ölt testet” az Isten emberiséghez való közelsége, az *isteni* és *emberi* ezen kapcsolatában nyilvánul meg a megváltás örök és egyetemes érvénye.

Ezen a helyen a keresztény vallási alapszövegek értelmezéseinek egyik legtipikusabb megkülönböztető jegyéhez érünk, amely tanulmányunk témafelvetése szempontjából is kulcsfontosságú, hiszen megvilágítja az *isteni* és *emberi* természet vélt vagy valós összefüggéseit. A RKEK második fejezet 479–483 pontja szerint „Az Istentől meghatározott időben Isten

⁵ A dokumentum hivatkozik rá egyebek mellett az alábbi témákra vonatkoztatva is: Krisztus megváltó halála az isteni üdvösség tervében [602]; a Szentlélek és Isten Igéje, illetve a Messiás vonásai [713]; az Egyházi szolgálat [876]; a dicséret imádsága [2641]; a bűn meghatározása [1850].

egyetlen Fia, az Atya örök Igéje és lényegi képmása megtestesült: anélkül, hogy elveszítette volna isteni természetét, az emberi természetet magára vette. Jézus Krisztus *valóságos Isten és valóságos Ember isteni személyének egységében.*”

Az RKEK 460. pontja a következőképpen értelmezi ezt: „Az Ige testté lett, hogy benünket az »isteni természet részeseivé tegyen« (2Pt 1,4)⁶: »Isten Igéje azért ember, és aki Isten Fia, azért lett az ember fiává, hogy az ember Isten Igéjével egyesülve és a gyermekké fogadást fölfogva Isten fiává legyen«”. E szakasz olyan meghatározó korai egyházatyákra és munkáikra is hivatkozik, mint a Kr. u. 2. században élt Szent Iréneusz, Alexandriai Szent Atanáz (298 körül – 373), illetve Aquinói Szent Tamás (1224–1275) 1264-ben megjelent fő műve, az *Officium de festo Corporis Christi*.

A fenti interpretáció az RKEK 464. pontjában folytatódik: „Az Isten Fia megtestesülésének egyetlen és teljesen egyedülálló eseménye nem azt jelenti, hogy Jézus Krisztus részben Isten, részben ember, vagy hogy az isteni és az emberi elem zavaros keveréke volna. Ő valóban emberré lett, és valóban Isten maradt. Jézus Krisztus *valóságos Isten és valóságos ember*”.

Krisztus – a Katekizmus egy további helyén (RKEK 539) használt kifejezésével élve, az „Új Ádám” – eme emberi természete révén válik lehetségessé az, hogy „az Atya és az ő szeretete misztériumának kinyilatkoztatásában teljesen föltárja *az embert az embernek*, és megmutatja magasztos hivatását” (RKEK 1701).

E helyen a Katekizmus a II. Vatikáni Zsinat fentebb már hivatkozott *Gaudium et spes* című lelkipásztori konstitúciójának 22. pontját idézi: „Krisztusban, aki »a láthatatlan Isten képmása«” – egyben utalva Kol 1,15-re és 2Kor 4,4-re⁷ – „*teremtett az ember a Teremtő képére és hasonlatosságára*. Krisztusban, a Megváltóban és Üdvözítőben állt helyre eredeti szépségében és vált nemessé Isten kegyelméből *az első bűn által az emberben elrontott isteni képmás*.” Az 1965. december 7-én VI. Pál pápa által kihirdetett *Gaudium et spes*-től függetlenül is ez a kereszténységnek az egyik olyan, az Ószövetségből „megörökölt”, központi jelentőségű koncepciója és teológiai doktrínája, amely páratlan jelentőségű a keresztény ember és kultúrkör önértelmezése és talán önértékelése szempontjából is.

A protestantizmus

A nyugati kereszténység és világnézeti alapjai történelmi távlatokban nem érthetők meg a protestantizmus releváns tanainak áttekintése nélkül.

Más történelmi egyházakkal egyetemben az evangélikus felekezet egyik legfontosabb hitvallási dokumentuma, az Ágostai Hitvallás (a továbbiakban: ÁH) I. Főcikke hitet vall a Szentháromság tan, mint teológiai alapvetés mellett, megerősítve a niceai zsinat határozatát „az isteni lényeg egységéről és a három személyről”. Eszerint „egy isteni lényeg van, neve szerint is, valósággal is Isten, örökkévaló, test nélküli, részekre oszthatatlan, végtelen hatalmú, bölcsességű és jóságú, mindenknek – láthatóknak és láthatatlanoknak – teremtője és megtartója; és mégis három [önálló létű] személy van, egyenlő lényegű és hatalmú, együtt örökkévaló: az Atya, a Fiú és a Szentlélek”.

⁶ E pont Péter második levele mellett az Újszövetség két további versére is hivatkozik: „Ő a láthatatlan Isten képmása, minden teremtmény elsőszülötte” (Kol. 1: 15); illetve: „Az ilyen hitetleneknek az e világ istene elvakította értelmüket, hogy az Isten képmásának, Krisztusnak dicsőségéről szóló evangélium világossága ne ragyogjon fel nekik.” (2 Kor. 1: 4)

⁷ E két szóban forgó újszövetségi vers: „Ő a láthatatlan Isten képmása, minden teremtmény elsőszülötte” (Kol. 1: 15); illetve: „Az ilyen hitetleneknek az e világ istene elvakította értelmüket, hogy az Isten képmásának, Krisztusnak dicsőségéről szóló evangélium világossága ne ragyogjon fel nekik.” (2 Kor. 1: 4)

A III. Főcikk kimondja az Isten Fiáról, hogy „az Ige, azaz Isten Fia, a boldogságos Szűz Mária méhében magára vette az emberi természetet; úgyhogy két természet van – az *isteni* és az *emberi* – szétválaszthatatlanul összekötve egyetlen személyben, egy Krisztussá, ki *valóságos Isten és valóságos ember*, szűz Máriától született”.

Az evangélikus egyház egyik legfontosabb hitvallási irata, „a keresztyén hit és élet alapigazságait s a keresztyén tan főrészeiről” tartott „sorozatos igehirdetéseket” közzétevő Lutheri Kis Káté (LKK) második hitágazata a III. Főcikkkel összhangban fogalmaz az *isteniről* és a megtestesülésről: „Hiszem, hogy Jézus Krisztus valóságos Isten, az Atyától öröktől fogva született, és valóságos ember is, Szűz Máriától született; nekem Uram, aki engem, elveszett és elkárhozott embert megváltott.”

Noha a római katolicizmussal a szentek helyzete kapcsán már élesen szembefordul a protestantizmus, hiszen az ÁH VII. Főcikke kimondja, hogy „az egyház a szentek gyülekezete”, e markáns különbséggel együtt is változatlanul fennmarad az antropocentrikus rokonság az egyházi tanítások tükrében. Különösen igaz ez a Magyar Evangélikus Egyház Konfirmációs Kátéjának 38. kérdésére, illetve válaszára: „Mit jelent az, hogy Isten az embert a maga képmására teremtette? *Ez azt jelenti: szeretetből gyermekévé teremtette, hogy vele éljen boldogságban.*”

A református felekezet alapvető hittételeit tartalmazó, 1563-ban kiadott, szintén kérdés-felelet formában összeállított Heidelbergi Káté (HK) is foglalkozik természetesen a hit e sarkalatos kérdéseivel, beleértve a Szentháromságtant is:

„23. Kérdés: Melyek e mi hitvallásunk tételei?

Felelet: 1. Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek Teremtőjében.

2. És Jézus Krisztusban, Ő egyszülött fiában, mi Urunkban stb.”

Az apostoli hitvallást követően a HK érinti Krisztus mibenlétét, megváltói küldetését és az *isteni* és az *emberi* közötti közvetítői funkcióit is:

„15. Kérdés: Milyen Közbenjárót és Szabadítót kell tehát keresnünk?

Felelet: Olyat, aki valóságos és igaz ember és mégis hatalmasabb minden teremtménynél, vagyis aki egyszersmind valóságos Isten is.

16. Kérdés: Miért kell neki valóságos és igaz embernek lenni?

Felelet: Mert Isten igazságossága azt kívánja, hogy amely emberi természet a bűnt elkövette, ugyanaz tegyen is eleget a bűnért. És az ember maga is bűnös lévén: nem tehet eleget másokért.

17. Kérdés: Miért kell neki egyszersmind valóságos Istennek lenni?

Felelet: Azért, hogy istenségének hatalmával Isten haragjának súlyát emberi természetében elhordozhassa és nekünk az igazságosságot és az életet megszerezhesse és visszaadhassa.”

Az ortodoxia

A nikaiai zsinat (325) teológiai alapvetései szerint a keleti ortodox kereszténység tanítása általánosságban megegyezik a nyugati kereszténység hitelveivel az *isteniről* és a *krisztusi* természettel kapcsolatban⁸:

⁸ A Szentlélek eredetét illetően a nyugati keresztény felekezetektől eltérően a görög-keleti ortodoxia azt tartja, hogy az egyedül az Atyától származik.

„1. Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek, minden látható és láthatatlan dolgoknak Teremtőjében;

2. és az egy Úr Jézus Krisztusban, Istennek egyszülött Fiában, aki az Atyától minden időknél előtte született; a Világosságtól való Világosságban, igaz Istentől való igaz Istenben, aki született és nem teremtett, aki egylényegű az Atyával.”

A keresztény hitvallás keleti ortodox ága mindezt kiegészíti azzal, hogy „Isten tökéletesen szent, tökéletesen jó, tökéletesen igazságos, tökéletesen igaz, tökéletesen szabad, bölcs, mindenható, jóságos, mindenütt jelenvaló, mindent tudó, aki maga a teljesség”. Az ortodoxia továbbá azt is vallja, hogy az *isteni* természete szerint lélek (vö. Jn 4,24), és a definíció szerint „végtelen, változhatatlan, elérhetetlen, örökkévaló, kezdet nélküli, és végtelen.”

A Keleti Ortodox Egyház katekizmusának bevezetése, a kereszténység krisztológiai alapvetését összefoglalva, kimondja, hogy a kereszténység „nem egy a többi vallás között, hanem a Krisztusban és a Krisztus által kinyilatkoztatott igazságban való hit. *Ez Isten személyes, egyszeri és teljes önkinyilatkoztatása az embereknek*, azok megvilágosítása és megváltása céljából.” Ennek értelmében a kereszténység istenfelfogása a főbb felekezetek tanításai tükrében elválaszthatatlan Krisztustól, az ő történeti szerepétől és az emberi szférába történő közvetlen és tevékeny isteni beavatkozástól, aki maga idézi elő a világfolyamatban a nagy fordulatot és valósítja meg a világ végérvényes megdicsőülését. (von Glasenapp 1981: 241)

A keresztény antropocentrizmus sarokköve, hogy az *isteni* kinyilatkoztatta magát a történelem egy adott pontján, ami a megtestesülés, illetve a kenószisz kontextusában érthető meg. Vagyis a kereszténység az emberi történetbe való közvetlen isteni beavatkozást lát abban, ahogy az Ige testté lett, ezáltal az *emberi* és *isteni* szintézisét ismeri fel Krisztusban, ami élesen megkülönbözteti más világvallások tanításaitól, beleértve az iszlámot is.

A (poszt)keresztény szellemtörténet szempontjából központi helyen áll az *imago Dei* koncepció, amely a mitológiai Próteuszhoz hasonlóan más-más formában visszaköszönni lát szik az *isteniről* és *emberiről* alkotott felfogások láncolatában. E folytonosságban mindig is viszonyítási pontot alkotott *a saját képmás*, akár szó szerinti, akár jelképes értelemben.

Az iszlám és az isteni

Az iszlám kinyilatkoztatása, központi vallási szövege a Korán, amely 114, címmel ellátott fejezetre, *szúrá*-ra, a szúrák pedig számozott versekre, *ája*-kra van osztva; az utóbbiak száma összesen 6236. A Koránról úgy tartják a muszlimok, hogy „bizony arra vezet, ami a legegyszerűsebb, és átadja azon jó hírt a hívőknek, akik jótetteket cselekszenek, hogy nagy jutalmuk lesz.” (17: 9)⁹ A Korán a további verseiben is hangsúlyozza a vallás és az emberiség teljes összehangoltságát: „Fordítsd hát arcodat a vallás felé, hanífként! Allah természete, mellyel [melyre] az emberiséget teremtette. Nincsen változás Allah teremtésében. Ez a helyes vallás...” (30: 30) Egy további helyen (42: 11) a Korán rögzíti a teljes *emberi* (személyes és közösségi) sorsnak az abszolút és végérvényes *isteni*hez való kapcsolódását és az *isteni* bizonyos attribútumait: „Az egek és a Föld teremtője. Ő hozott létre nektek saját magatokból társakat.” Különösen fontos, ahogy ezen szúra folytatódik: „Nincs semmi Hozzá hasonló, és Ő a mindent Halló, a mindent Látó.”

⁹ A továbbiakban az egyes Korán-áják fordításakor a Hanif Iszlám Kulturális Alapítvány gondozásában megjelent, Kiss Zsuzsanna általi fordítást veszem alapul.

https://drive.google.com/file/d/0B_1nXCvzMCvJLWNXYVJNVkdvN2c/view

Az iszlám szigorú egyistenhitének feltárásával a 112. szúra (2–4) egyértelművé teszi a Korán felfogását az *isteniről*: „Allah, mindenek fenntartója. *Isten az egyetlen és örök Isten. Nem nemz, és nem lett nemzve, és nincs semmi, ami hasonló Hozzá.*”¹⁰

A 6. szúra (103) megállapítja az *isten* emberi érzékekkel való felfoghatatlanságát: „Nem ragadhatja Őt meg a látás, de Ő megragad minden látást”.

Az iszlám Allah 99 ún. „gyönyörű nevét” ismeri, melyek tulajdonképpen az *isten* állandósult jelzői, beleértve a Könyörületest, az Irgalmast, a Királyt, az Igazságot és a Békét.¹¹

Az *isten* minőségeit különböző szempontok szerint osztályozzák a muszlim teológia és vallásbölcselet bizonyos ágai, például a Gyönyörűség és a Fenség szempontjai szerint különböztetve meg az attribútumokat. Az előbbi az *isten* tökéletességet, például a tudást, a kegyelmet és a hatalmat jelzi, melyeket megszilárdító vagy megerősítő tulajdonságoknak is neveznek. Utóbbi kategória pedig az *isten* olyan attribútumait foglalja magába, amelyek arra utalnak, hogy az *isten* mentes mindenféle tökéletlenségtől vagy hiányosságtól. Az *isten* nem kötött testhez és helyhez, nem áll részekből, és nincs társa. És ahogyan a francia-tunéziai pszichoanalitikus, Fethi Benslama (2009: 121) megállapítja, a kereszténységtől eltérően az iszlám-ban Allahnak egyáltalán nincs apai karaktere, sőt a Korán kifejezetten elutasítja ezt.

Az *isten* minőségek osztályozásának másik módja azok lényeg és tevékenység szerinti attribútumokra bontása. Az *isten* lényegére utaló attribútumok függetlenek minden *istenin* kívüli létezésről. Az *isten* tevékenységgel összefüggő attribútumok Isten és más létezők viszonyára engednek következtetni. Itt rejlik az iszlám és a kereszténység egyik legfontosabb és leginkább szembevetendő különbsége az *istenre* vonatkozó elgondolásokat és doktrínákat illetően. Mint arra már a második fejezet elején felhívtuk a figyelmet, igaz ugyan, hogy mindkét vallás abból indul ki, hogy Isten felülmúl minden teremtményt, ám amíg a keresztény felfogás szerint az *isten* leírható analógiákkal, a teremtmények megismeréséből kiindulva, sőt a keresztények – legalább is a Szentháromság doktrínát elfogadó történelmi egyházak és hívei – hiszik, hogy Isten Atyaként nyilatkozta ki magát a Fiún keresztül az *emberi* történetben, addig az iszlám transzcendens Istene bármiféle leírás, emberi felfogáson túllép és elérhetetlen. Ennek megfelelően amikor a 7. század óta az imára hívás szunnita és síita verzióinak bevezetéseként egyaránt négyszer, majd további két alkalommal elhangzik, hogy Allah hatalmas, illetve a Legfelsőbb (arabul: *Allahu akbar*), mindez legfeljebb általános érvényű megállapításnak tekintendő, amely nem viszonyít semmi konkrétumhoz.

Az 5. szúra (72–75) kinyilatkoztatja, hogy miben rejlik az *isteniről* alkotott muszlim és keresztény hiteltérések lényege: „Bizony, hitetlenek azok, akik ezt mondják: »Bizony, Allah a Messiás, Mária fia«. Mikor pedig a Messiás azt mondta: »Izrael népe! Imádjátok Allahot, az én Uramat és a ti Uratokat!« Bizony, aki társakat állít az Isten mellé, hát bizony, megtiltotta Allah neki a Kertet (a.m.: a Paradicsomot), és a hajléka a Tűz (a.m.: a Pokol) lesz. És nincs a bűnösöknek segítője. Bizony, hitetlenek azok, akik azt mondják: »Allah a harmadik a háromból«. Mikor pedig nincs más istenség, mint az egyetlen, csak az Egyetlen Isten.”

Krisztus *isten* attribútuma, illetve a „betelt idő” képze, vagyis az *isten* történelmi időbe történő valóságos és megtapasztalható belépése, illetve megtestesülése is teljesen ide-

¹⁰ Reza Aslan (2005: 101) okfejtése szerint különben a Korán ezen ájái „semmiképp” nem *per se* kereszténységellenesek, inkább a bizánci birodalmi ortodoxia ellen szóltak a maguk történelmi kereteiben.

¹¹ A jelző kategória nem teljesen fedi a valóságot elvi és gyakorlati okokból sem Elvi: annyiban nem beszélhetünk jelzőről, hogy az iszlám nem teszi lehetővé a tulajdonságok társítását, legfeljebb akkor, ha általános érvényű, nem pedig konkrétumhoz kötődő megállapításról van szó. A gyakorlati ok pedig nyelvészeti, jelesül az, hogy noha a leggyakoribb esetben e nevek szófajukat tekintve cselekvő melléknévi igenevek, ám pl. a béke és a király főnevek, és a mondattani funkciójuk nem jelzői.

gen az iszlám vallástól annak ellenére, hogy Krisztust az iszlám is azon próféták egyikének tekinti, aki szintén az igaz Istenben való hitet tanította. Jézus *emberi* lényegével összefüggésben az alábbiak szerint folytatódik a 75. ája: „A Messiás, Mária fia, *nem volt más, mint küldött*, és bizony, elmúltak Küldöttek őelőtte is. És az anyja igaz nő volt. Mindketten ételt ettek.”

Mohamed nagyon is tisztelte Krisztust, sőt a legnagyobb prófétaként tekintett rá. (Aslan 2005: 101) Az iszlám, amely a (szinoptikus) evangéliumok egy részét kinyilatkoztatott vallási-morális és „legitimációs” alapként veszi figyelembe, Krisztus szűznemzését, illetve szűztől történő születését is elfogadja éppen az *isteni* Mindenhatóság nyomán (Imrán családja/nemzetsége 3: 47): „Azt mondta Mária: »Uram! Hogy lenne nekem gyermekem, mikor nem érintett még engem ember?« Azt mondta [az angyal]: »[...] Allah azt teremt, amit akar. Ha elrendel egy dolgot, csak azt mondja neki, legyél! És az lesz!«”.

Az iszlámban a mindezt nem elfogadó keresztény elképzelések „társításnak”, vagyis elítélendőnek minősülnek, amennyiben muszlim perspektívából tiltott az egyistenhit tárgyának a kiterjesztése bármire vagy bárkire, ami más, mint az önmagában létező, egyedülálló és örökké Egy(séges) Isten.

A teremtmények kategóriái az iszlámban

Az élőlények a muszlim felfogás szerint különböző kategóriákra oszlanak. Közülük a legtökéletesebbek az angyalok, akik nem nélküli szellemlények, és akiket fényből alkotott Allah. Ők jelentősen eltérnek az embertől, akár „életfunkcióikra” nézve is.

Az angyalokon kívül számtalan dzsinn (szellem) létezik, akiket Allah a pokol tüzéből vagy más értelmezések szerint a sivatag forró szeléből, a számúból alkotott. (Korán 15: 27) A dzsinnek halandók, testi szükségleteik ugyanolyanok, mint az embereknek, egyaránt léteznek közöttük jók és rosszak, viszont csodás erő birtokában vannak.

Azonban az isteni teremtés tulajdonképpeni célja az ember, az ő számára terítette ki a földet és az eget lakhelyként, és hogy élelemmel lássa el, létrehozta a gyümölcsöket, és termékenyítő esőt küldött. (Korán 6: 99; 13: 3; 40: 64) A Teremtés történetének egyes mozzanatai megtalálhatók a Koránban, így az ember teremtése és az angyalok Iblisz kivételével történő leborulása Ádám előtt, valamint az első emberpár is szerepel – igaz, Évát kifejezetten nem nevesíti a Korán. A bűnbeeséssel azonban az iszlám felfogás szerint nem nehezedik az emberiségre eredendő bűn, mint a keresztény tanítás szerint, hiszen Ádám később megbánta bűnét, és bocsánatot nyert. (Korán 2: 36–7)

Az ember isteni képmásra történt Teremttségét, amely központi helyet foglal el a keresztény koncepcióban és teológiai doktrínában, kizárja a Korán fentebb már idézett verse (112: 2–4), bár van egy vitatott hitelességű prófétai hagyomány, amely elvileg megengedi az efféle értelmezést is. (Michot 2006: 163, Younas 2009) A Teremtéssel kapcsolatos iszlám perspektíva mindenesetre ennek a szempontnak nem tulajdonít jelentőséget: „»Bizony, embert fogok teremteni megszáradt agyagból, ami megváltoztatott fekete sárból való. És amikor megformáltam, és beleleheltem a lelkemből!«” (Korán 15: 29) További helyeken sem merül fel a saját képmásra való teremtettség, például: „Olvass, Urad nevében, aki teremtett! Megtapadt rögből teremtette az embert.” (Korán 96: 1–2)

Az iszlám fő fenntartása a keresztény tanításokkal szemben egyfelől Krisztus *isteni* lényege, másfelől sokszorosán közvetett képviselőjének társadalmi-történelmi tapasztalatai. Ugyanis Krisztus *isteni* természetének referencialitása keresztény perspektívából részben apostoli – tehát emberi, bár Istenileg ihletettnek vélt – levelekből (például Pál apostolnak a Filipbeliekhez, a Galatákhöz és másokhoz írott leveleiből) ered. Ezeknek a tartalma egyetemesnek kikiáltott zsinatok (ideértve a római katolicizmus szempontjából a mai napig érvényben lévő II. Vatikáni Zsinatot is) kanonizációs és konvencionalizációs fejleményei nyomán

– például tanácskozótestületek szavazásain (vagyis nagyon is profán, egyházi jogalkotói kontextusban) – intézményesült és szilárdult dogmává.

Az ortodox, „fősodorbeli” iszlámban minden, ami megszentelt, az *isteni*hez köthető. A muszlim hagyományban az isteni küldöttek és a próféták, noha tökéletesek és tévedhetetlenek, pusztán *emberek*, de a többi ember felett állnak presztízben, hovatovább az emberiség legnagyobbjai, miként ez a szunnita iszlám egyik „klasszikus” és jelentős irányzatokon átívelően elismert doktrínája, a 10. századi *Al-‘Aqīdah at-Taḥāwiyya* alábbi szakaszából is következik: „nem helyezük a szentek [ill. védnökök, társak] egyikét sem a próféták egyike elé, hanem azt mondjuk, hogy egy próféta előrébb való, mint a szentek együttvéve”.

A szunnita álláspont szerint a próféták minden kisebb és nagyobb rossz cselekedettől, bűntől mentesek, ugyanakkor nincsenek isteni attribútumaik, és az Istentől származón túl egyéb hatalomnak és tudásnak sem a birtokosai. (Al-Amriki 1985: 23–25)

A Küldöttek és más próféták büntelenek, máskülönben nem lehetnének példaképek a közösség számára: „És ne engedelmessé válj közülnök egyetlen bűnösnek vagy hitetlennek sem.” (Korán 76:24) A Küldött „nem tévelyeg és nem téved”, hanem „az tanította, aki hatalmas az erejében.” (Korán 53: 2, 5)

A síita iszlám imamátusról alkotott felfogása nagyon távoli párhuzamot mutat a kereszténységgel, amennyiben a Próféta (illetve Ali) egyenes ági leszármazottait a hétköznapi hívők fölé helyezi, és úgy tartja, hogy a közösség spirituális és politikai vezetőinek tekintett imámok minőségileg Isten csálhatatlan megnyilvánulásai, és az istenileg ihletett ezoterikus tudás birtokosai. Őket Mohamed Prófétaival és lányával, *Fātima*-val egyetemben Allah büntelenséggel és erkölcsi tévedhetetlenséggel ruházta fel.

Összességében elmondható, hogy az iszlámban következetesen érvényesül az *isteni* és az *emberi* szféra teljes elhatárolása azon felül is, hogy eleve az *isteninek* a teremtmények számára megközelíthetetlen, transzcendens felfogásán nyugszik.

A vallásosság és világnézeti következményei

Szükségtelen külön hangsúlyozni, hogy a vallási tanok hatást gyakorolnak a hívők gondolkodásának és életének legkülönfélébb területeire, más vallások követőihöz való viszonyukra és számos más vonatkozásban is. (von Glasenapp 1981: 9) A rituális, idolátrikus és szakramentális üdvkeresés mindig is az egyik lehetséges útja volt annak, hogy az ember a gyakorlatban eligazodjék a világban, illetve azon igény kifejeződésének, hogy biztosítsa evilági vagy éppen túlvilági sorsát. Ahogy a vallás általános jelentőségét illetően Németh László fogalmazott: „Az ember (akármilyen viszonyban álljon is a tételes vallásokkal) vallásos lény, aki a maga és a világ léte közt értelmi összefüggést keres [...] a különféle irányok értékét talán nem is az mutatja, hogy mit állítanak, hanem, hogy mekkora lejtést tudnak adni a léleknek, vízeseikkel zuhan-e alá vagy homokzátonyok közt kanyarog.” (Németh 1935: 172)

A vallás messze visszanyúlik az emberiség hajnalára. Mindenütt jelen van, egyetemes-ségében a legtöbb antropológus egyetért. (Muravchik 2014: 387) A közép-európai posztkolonializmus nagy alakja, e tanulmány számára több szempontból is releváns, irodalmi Nobel-díjjal is kitüntetett lengyel költő-esszéíró Czesław Miłosz megállapítja: az, hogy „az embert a vallás felé terelő hajlam az »emberi természetből« fakad-e, vagy az évszázadok alatt kialakult feltételes reflex következménye – voltaképpen mellékes kérdés: a lényeg az, hogy ez a hajlam létezik.” (Miłosz 2011: 294–5)

A francia szociológus Émile Durkheimnél „minden társadalmi jelenség vallási, a két világ szinonim. Később azonban fokozatosan a politikai, a gazdasági és a tudományos funkciók eloldozódnak a vallási funkcióktól, külön tételezik magukat, és egyre inkább elismert világi jelleget öltenek [...] Véleménye szerint a nyelv, az eszközök, a jogszokások, s a tudás-

anyag mind öröklött dolgok, amelyeket nem az éppen fellelhető nemzedékek hoztak létre, ugyanakkor azok szerint kell élniük.” (Simon 2003: 341, Durkheim) Mások, például Karl Marx vagy Max Weber éppen ellenkezőleg, a gazdaságilag értelmezett mindennapos cselekvésekből eredeztetik a vallási jelenséget. A vonatkozó nézetek akár csak hozzávetőleges bemutatása meghaladná ennek az írásnak a kereteit, ezért csak jelzésszerűen említünk néhány adalékot.

Evidenciaként kezelhetjük, hogy a vallás még az „elvarázstalanodó” világban is az emberi, a „lelkes univerzum” számos jelenségének, társadalmi viszonyainak az eredője. (Weber 1982) Mindez napjainkra sem veszítette érvényét, legfeljebb *prima facie* tűnhet úgy az éppen adott történelmi és társadalmi környezetében.

Az emberi természetről és a világról alkotott képet a különböző vallások által formált világkultúrákban a világvallások teológiája, antropológiája és kozmológiája határozza meg. A világvallásoknak a miénket megelőző korokból, sőt a legkorábbi időkben származó tudásformái egészen a jelenünkig kísérik. E tudásformák a magatartási, a helyes életvitelre vonatkozó szabályrendszerekkel csakúgy mint a világvallások által kifejlesztett többi, az emberi létre vonatkozó értelmezéssel sok ember életét oly mélységben érintik, amely nem jellemző más gondolkodási rendszerekre. (Kosłowski 2001)

A vallás antropológiai meghatározottsága kapcsán fentebb már idézett Czesław Miłosz kifejezetten hangsúlyozza nemcsak az egyén kötődését az őt környező társadalmi-gazdasági alakulathoz, hanem a vallás szerepét is mindebben: „minden ember az évszázadokon át növekedő civilizáció rendjében létezik. A szülei kötődtek a valláshoz, vagy legalább tisztelettel tekintettek rá. [...] Biztosan maradtak benne bizonyos érzelmi rétegek.” (2011: 35–6) A vallást a maga ágenseivel, környezetével és a szereplők sajátosságai tekintetbe vételével vizsgáló pakisztáni-szaúdi antropológus Talal Asad kutatásai nem a vallás és a világi eredetére irányulnak, hanem „azon életformákra, amelyek megfogalmazzák őket, és azokra a hatalmi alakzatokra, amelyeket felszabadítanak, vagy elnyomnak.” (Asad 2003: 17) A szerző rámutat egyfelől, hogy a „vallás” és a „világi” egymással összefüggő, sőt egymástól függő, nem pedig elkülönülő fogalmak, másfelől arra is ennek megfelelően, hogy a vallási elképzelések és meggyőződések visszaköszönek a kultúra minden elemében, és ami még fontosabb, az emberi társadalmak minden helyszínén megjelennek (legalábbis *implicite*). Más szóval, kulcsfontosságú részét képezik mindannak, ami emberré tesz bennünket, amit emberiesítünk és belefoglalunk a társadalmakba és a civilizációkba. Ő egyébként a „világít” többretegű fogalomként kezeli, amely számos vonatkozási pontot, ilyenformán a modernitást, a demokráciát, a racionalitást és a civilizációt is magában foglalja.

A XX. század végének egyik legbefolyásosabb muszlim gondolkodója, a szudáni politikai vezető Hassan Al-Turabi (1992: 55) szerint a vallásos meggyőződés erkölcsi útmutatást nyújt az egyéni és a kollektív emberi magatartáshoz. Ezzel lényegében egy álláspontra kerül Samuel P. Huntington amerikai politológussal (2015: 53), aki szerint a vallás az egyik olyan közös, objektív elem a nyelv és az emberek szubjektív önazonossága mellett, amely meghatározza a jelen civilizációkat. Christopher Dawson, az anglikán hitről római katolikusra áttért angol történész *The Dynamics of World History* című könyvében (1957: 28) úgy fogalmaz, hogy „a nagy vallások a nagy talapzatok, amelyeken a nagy civilizációk nyugszanak.”

A francia történész Alain Besançon (1994) arra mutatott rá, hogy egyes, a vallásgyakorláshoz tartozó jelenségek, például a képek imádata (*ikonolátria* vagy *ikonomania*) és a távolságtartás tőlük vagy rombolásuk (*ikonoklaszmosz*) hatást gyakorolt a teológia és a filozófiai gondolkodás alakulására a történelem folyamán. Ha e gondolatmenetet továbbfűzzük és összekapcsoljuk a civilizációs tulajdonságjegyek közötti eltérésekről alkotott felfogásokkal, elmondhatjuk, hogy a vallási alapokon kulturális és világnézeti különbségek keletkeznek bonyolult szociológiai és világpolitikai következményekkel. Rostoványi Zsolt közgazdász és iszlám-szakértő ezzel összefüggésben arra a következtetésre jut, hogy „»más nyelvet« használ

a nyugati civilizáció, mint az iszlám. A nyugatiak és a muszlimok – eltérő civilizációs háttérükből adódóan – másképpen értelmezik ugyanazokat a dolgokat, jelenségeket, eseményeket, eltérő lesz számukra a jelentésük. Másmilyennek látják saját magukat és a Másikat, mint amilyenek a Másik látja saját magát és őket...” (Rostoványi 2004: 13–15) A másik felet a saját fogalomrendszerük, a saját kultúrájuk által motivált reprezentációk alapján ítélik meg. (Asad 1980, Massad 2015, Csíkszentmihályi 2016: 80–89).

5. Nyugat és Kelet: eurocentrizmus és posztkoloniális kritikája

Az előző fejezetben idézett Talal Asad antropológus édesapja az Osztrák-Magyar Monarchiában született, idővel muszlim hitre áttért és a mekkai zarándoklatot is elvégző Muhammad Asad (1980: 4–5) értelmezése szerint a nyugati ember az iszlámhoz, amely nem annyira idegen a nyugati értékektől, mint a hinduizmus vagy a buddhizmus, érzelmi elfogultsággal közelít. Feltevése szerint talán éppen azért, mert valójában az iszlám és a Nyugat számos vonatkozásban egymáshoz közel állnak, az előbbi potenciális kihívást jelent a spirituális és társadalmi élet számos nyugati fogalmára.

Ennek az érzületnek az eredetét Muhammad Asad a történelemben, illetve a nyugati és a muszlim világ közötti korábbi kapcsolatok pszichológiai háttérében keresi: „Amit a nyugatiak ma az iszlámról gondolnak [...], a keresztes hadjáratok során született benyomásokban gyökerezik.” Asad a gyermekkori emlékek lélektani folyamataiban találja meg ennek az analógiáját. Felfogása szerint a nyugati civilizáció gyermekkorának a keresztes hadjáratokat közvetlenül megelőző évszázad (az első évezred vége) tekinthető. Ekkor a „sötét középkor” és a népvándorlások időszaka után a kulturális öntudatra ébredni kezdő európaiak számára az iszlámmal való találkozás mintegy kollektív „traumaként” hatott, hogy aztán Európa a kulturális egység eladdig nem látott első kísérletét élje meg, amikor közös keresztes zászló alá gyülekeztek frankok, szászok, burgundiaik, normannok, longobárdok stb. (Asad 1980: 4–6).

Ami a történelem társadalmi-kulturális reprezentációját illeti, a legtöbb civilizációban szinte állandóan tanúi lehetünk a múlt újra-, illetve átértékelésének, egy olyan retrospektív múltteremtésnek, amely a jelen viszonyait kísérli meg a múlttal igazolni. És azt is látnunk kell, hogy noha sokakban él az a kép, hogy az iszlám és a Nyugat „csak frontvonalon, permanensen konfrontálódva érintkezett egymással, s kettejük viszonyát mindvégig a dzsihád, a keresztes háború, jobb esetben is annak légköre határozta meg”, a két „világ között mindvégig a legkülönbözőbb, a konfrontáción messze túlmutató kapcsolatok álltak fenn.” Vagyis a valós helyzet valójában lényegesen összetettebb annál, mint aminek első ránézésre tűnik. (Rostoványi 2004: 55)

Tény ugyanakkor, hogy a történelem során a politikai expanzióknak időnként lehettek vallási összetevői és motívumai. Előbbiek akár hivatkozási alapként is szolgálhattak olykor egészen profán célok szolgálatában. Jól dokumentált az érintett civilizációk kollektív halmaizaihoz tartozó egyének eltérő kulturális jelentései, ahogy alkalomadtán szembenállásuk esetei is. Volt, hogy Közép-Európa, így Magyarország is közvetlen konfliktusba került az iszlámmal, ugyanakkor a civilizációk történelmi konfliktusai létrejöttében a vélt vagy valós vallási meghatározottságon túl kiemelt szerepet játszó modern nyugati gyarmatosításban nem volt és nincs közvetlen közép-európai érintettség.

A tanulmányunk bevezetésében idézett Lisicki a történelmi ténytérképekre és a reprezentációik szerepére egyaránt reflektál: „A XVII. században Tasso költeménye formálta a lengyel nemesség több nemzedékének tudatát, mindazokét [...], akik Lengyelországot védték a török áradat és az iszlám rabság ellen.” (Lisicki 2017: 103) A Kelethez fűződő „térsegi” viszonyulást a történelmi tapasztalatokon túl valószínűsíthetően közvetetten befolyásolják egyes nyugati (orientalista) konstrukciók is. Szemléletes, hogy a közös történelmi, kulturális és társa-

dalmi önazonosságon nyugvó Közép-Európa fogalmat világirodalmi rangra emelő Czesław Miłosz (2011), miközben politikai-filozófiai esszéjét a közép- és a nyugat-európai gondolkodásmód eltérő beállítódásainak bemutatása következetesen végigkíséri, a társadalmi színlelés (alakoskodás, tettetés) fogalmának ismertetésekor a(z) egyébként rasszista nézeteiről is elhíresült) francia Arthur Gobineau (1816–1882) orientalista toposzára, a *ketman*-ra támaszkodik.

Ebben a kontextusban engedjék meg, hogy a továbbiak bevezetéseként szépirodalmi művek idézésével próbáljam meg érzékeltetni a Nyugat és az iszlám viszonyának összetettségét. A Muhammad Asad kortársanak is tekinthető Herczeg Ferenc *Az élet kapuja* című történelmi regényében az Oszmán birodalom 16. századi katonai expanziójának árnyékában összeurópai szövetséget (hiába) kovácsolni igyekvő magyar egyházi méltóságok drámai pályafutása elevenedik meg. A mű egyik elgondolkodtató jelenetében Márton kalocsai kanonok Michelangelo *Utolsó Ítélet* című festményét látva a Sixtus-kápolnában nem azon méltatlankodik, hogy a mennyezetfreskón a Megváltó is szerepel – hiszen ez a kezdetektől jellemző a kereszténységre, hovatovább a II. nikaiai zsinat határozata óta vallásjogilag is engedélyezett –, hanem azon, hogy ábrázolása eltér a konvencionálistól és emiatt istenkáromló. Összehasonlításképpen: a Nobel-díjas Orhán Pamuk *A nevem piros* című, ugyanennek az évszázadnak a végén (1591-ben) játszódó regényének egyik jelenetében a magyar történelemből is ismert III. Murád szultán a következő aggodalmát osztja meg Sógor efendivel, akit máskülönben azzal bízott meg, hogy velencei (tehát nyugati) stílusban – vagyis arcképen ábrázolva – fesse meg a portréját. „Ha – Allah örizzen! – Jézus próféta isten voltában hinnék, akár a gyaurok, azt is el kellene fogadnom, hogy Allah meglátható a világban, sőt akár emberi alakot is ölthet, s akkor az embert ábrázoló képeket is ki lehetne tenni a falra. Érted, ugye, hogy egy falra akasztott képet, anélkül, hogy észrevennénk, előbb-utóbb imádni kezdünk?” (2007: 163)

Nem keresünk kimondottan történelmi-világpolitikai párhuzamokat napjaink és a fél-évezreddel ezelőtti események között, azonban a vallási kérdésekkel nyíltan vagy rejtetten összefonódó világpolitikai erők és konfliktusok feltétlenül figyelmet érdemelnek, hiszen történelmi távlatokban az ontológiai konfliktusokat az episztemológiai szféra szembenállásai is kísérhetik. Az alábbiakban ez utóbbira következnek példák posztmodern és posztkoloniális szerzők okfejtései nyomán.

Az újkor hajnalán nemcsak a közép-európai országoknak a Nyugat támogatását remélő, de csak mérsékelten élvező „élethalál harca” folyt az 1517-től gyakorlatilag az egész iszlám kalifátus szakrális és politikai funkcióit magára vállaló Oszmán birodalom terjeszkedésével szemben, hanem más világtörténelmi jelentőségű folyamatok is zajlottak. A modernitás az amerikai földrész felfedezésével (Európa gyarmatosító törekvéseivel) vette kezdetét, és ezzel megindult egy Nyugat-Európa-központú tőkés-gyarmatosító világhatalmi szerkezet kiépülése. Az „öreg” földrészen, konkrétan Nyugat-Európában a 17. századdal kezdődően formálisan és módszeresen megalkottak egy új interszubjektív tudás-univerzumot, amelyet Nyugat-Európában modernitásnak és racionalitásnak neveztek el. Politikai, katonai és technológiai ereje révén az európai vagy nyugati kultúra, különösen az intellektuális irányultságú tartománya a normáit a saját paradigmatiságára építette és fő kognitív elemei szerint szabja meg az újkor hajnala óta. (Quijano 2007)

A tunéziai-francia pszichoanalitikus Fethi Benslama különbséget tesz modernitás és modernizmus között. Az előbbi egy európai eredetű civilizációtípus, amely világszerte elterjedt, utóbbi pedig ennek a felvezető ideológiája. (2009: 57) A palesztin-amerikai politológus Joseph Massad *Islam in Liberalism* (2015) című könyvében történelmi távlatokban tekinti át a

kapitalizmus¹², a modernitás és a protestantizmust felváltó szekularizáció kapcsolatait, kritikai megközelítésben ábrázolva a nyugati modern episztemológia korlátait.

A francia filozófus Michel Foucault szerint a modernizmus civilizációja a világ dolgait egy olyan végtelen értekezés rendjébe írja, amely megállapítja és rendszerezi a „tényeket”, s mindezt akkor teszi, amikor a nyugati világ ugyanennek a világnak a gazdasági és politikai meghódításába kezd. Foucault posztmodern társadalomkritikai okfejtése (ő maga elutasított minden címkézést, így a posztmodern is) áll a palesztin-amerikai Edward Said (1978) nevével fémjelzett posztkoloniális orientalizmus bölcsője mellett is. Utóbbi szerző szerint a Nyugat-paradigma és annak inherens Európa-centrikussága részben a Kelet ellenében, egy nyugati Kelet-kép kialakításával egyidejűleg jött létre, amennyiben a Felvilágosodást követő korokban az európai kultúra képes volt politikailag, szociológiailag, katonailag, ideológiailag, tudományosan és szellemtörténetileg kézben tartani, mi több, megteremteni a Kelet világát. Talal Asad (1993) szintén megerősíti, hogy a szóban forgó időszakban a nyugati politikai, gazdasági, ideológiai hatalom növekedett a nem európai népek felett. Ez a hatalom, amely a Felvilágosodással bontakozott ki, azóta is újrendezi a nem európaiak életét, gyakran maguknak a nem európaiaknak az együttműködésével.

Max Weber a modernitás racionalitásra, egyetemes érvényre és eurocentrizmusra épülő kánonjának sajátos kvintesszenciáját adja, amennyiben a társadalomtudományok egyik úttörő, könyvtárnyi (vita-) irodalmat ihlető, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művében arra a kérdésre keresi a választ, hogy „a körülmények miféle láncolata vezetett oda, hogy éppen a Nyugat talaján, és csakis itt keletkeztek olyan művelődéstörténeti jelenségek, amelyek – legalábbis úgy véljük – egyetemes jelentőségű és érvényű fejlődés irányába mutattak. Csak a Nyugaton létezik »tudomány« azon a fejlődési fokon, amelyet ma »érvényesnek« tartunk.” (Weber 1982: 7) Max Webernél válik el talán a leglátványosabban az emberi kapcsolatok interszubjektív univerzumának leírása (*sein*) és normatív értelmezése (*sollen*). A szerző értékalapú megkülönböztetése során gyakorlatilag kijelöli a „nyugati értékrend” határait. A kép teljességéhez tartozik, hogy sokak szerint a Nyugat-, illetve Európa-centrikus elvek a történelem során egy hatalmi terjeszkedés tervezetével és gyakorlatával fonódtak össze. (Asad 1993, Said 1978, Mignolo 2011, Massad 2015)

Szűk egy évszázaddal Weber *magnum opus*ának megjelenését követően Samuel P. Huntington a nyugati civilizációnak – melyből egyébként kizárja az ortodox kereszténységet, ami árnyalja a vallási alapú szembeállításokat – a következő megkülönböztető jegyeket tulajdonítja: „A nyugati kereszténység – először a katolicizmus, majd a katolicizmus és a protestantizmus – a nyugati civilizáció történelmileg legfontosabb vonása [...] A nyugati keresztények az összetartozás tudatával különböztették meg magukat a törököktől, a móroktól, a bizánciaktól és másoktól, majd a 16. században – egyszerre Isten és az arany nevében – felkerekedtek, hogy meghódítsák a világot. A reformáció és ellenreformáció, valamint a nyugati kereszténység kettéválása a protestáns északra és a katolikus délre – ami teljesen hiányzik a keleti ortodoxiából.” (Huntington 2015: 101) Vagyis Huntington szerint a Nyugati kultúra központi, összetartó eleme a kereszténység, melynek gondolkodásmódja, értékei és gyakorlata áthatja az egész európai civilizációt, ami történetesen akkor is így van, ha a vallásgyakorlás hanyatlak Európában. „Valószínűleg a svédok a legvallástalanabbak Európában – jelentette ki egy svéd –, országunk megértéséhez azonban tudni kell, hogy intézményeinket, társadalmi gyakorlatunkat, családjainkat, politikánkat és életmódunkat alapvetően meghatározza a lutheránus örökség.” (Huntington 2015: 525–6).

¹² A gyakorlati élet dologi céljaihoz kapcsolódó kapitalizmussal, amely vitathatóan egy Borromeogyűrűt alkot a modernitással és gyarmatosítással (vö. Amin 2009: 13–14), e tanulmány nem foglalkozik.

Végszó helyett

A Nyugat és az iszlám sajátosságainak és kapcsolatainak gyorsfénykép jellegű áttekintését azzal zárhatjuk, hogy szűkebb környezetünknek, a kelet-közép-európai térségnek a kapcsolatai és tapasztalatai mások az iszlám világgal, mint a Nyugatéi. Több százéves időhorizonton vissza nézve – micsoda paradoxon – tulajdonképpen egyszerre kedvezőtlenebbek is, ugyanakkor kevésbé konfliktusterheltek is. Kedvezőtlenebbek, mivel Kelet-Közép-Európa geopolitikai perifériális helyzetéből adódóan időnként közvetlen földrajzi közelségbe és összeütközésbe került az iszlám militáns politikai alakzataival, beleértve az Oszmán birodalmat is. Ugyanakkor e földrajzi-politikai térség olyan, a kollektív emlékezetbe beleivódó előzményekben, mint a keresztes hadjáratok, vagy az iszlám világ nyugati hatalmak általi gyarmatosítása, tulajdonképpen részben vagy egészében, Bibó István szavajárásával élve, kompromittálatlan.

IRODALOM

- A Katolikus Egyház Katekizmusa (RKEK)*. A Római Katolikus Egyház tanításának összefoglalása. Elérhető online: <http://www.katolikus.hu/kek/>
- Al-Amriki, Maulana Yusuf Talal Ali (1985) *The Essential Hanafi Handbook of Fiqh*. A Translation of Qazi Thanaa Ullah Panipati's (r.a.) *Ma La Budd Minhu (That From Which There is No Escape)*. Pakistan, Lahore, Kazi Publications.
- Al-Kulayni, Shaykh Muhammad Ibn Ya'qub (1971) *Usūl al-Kāfī*. Teherán.
<https://www.al-islam.org/al-tawhid/general-al-tawhid/selections-usul-al-kafi-muhammad-ibn-yaqub-al-kulayni>
- Al-Turabi, Hassan (1992) *The Islamic Awakening's Second Wave. New Perspectives Quarterly*. New York, Praeger. <https://doi.org/10.1111/0893-7850.00461>
- Amin, Samir (2009) *Eurocentrism. Modernity, Religion, and Democracy. A Critique of Eurocentrism and Culturalism*. New York, Monthly Review Press.
- Asad, Muhammad (1980) *The Road to Mecca*. Louisville, Fons Vitae Publishing.
- Asad, Talal (1993) *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore – London, The John Hopkins University Press.
- Asad, Talal (2003) *Formations of the Secular: Christianity, Islam and Modernity*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Aslan, Reza (2005) *No God but God. The Origins, Evolution, and Future of Islam*. New York. Random House.
- Ayatullah Sayyid Ali al-Hussaini as-Sistani (2009) *Al-Fatāwā'l-Muyassara* (kb. „irányadó vallásjogi vélemények [fatwa] közérthetően”) sz.: ‘Abd al-Hādī Muḥammad Taqī al-Ḥakīm. Irak, Nedzsef, Markaz al-Muntazar at-Ṭaqāfī.
<http://www.sistani.org/arabic/book/19/>
- Benslama, Fethi (2009) *Psychoanalysis and the challenge of Islam*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Besançon, Alain (1994) *L'Image interdite, une histoire intellectuelle de l'iconoclasme*. Paris, Fayard.
- Bizánci liturgia. Aranyszájú Szent János anaforája. *Liturgies Eastern and Western*. Kiad. F. E. Brightman, Oxford, 1896.

- Csíkszentmihályi Mihály (2016) *A fejlődés útjai*. Budapest, Libri Könyvkiadó.
- Dawson, Christopher (1957) *The Dynamics of World History*. New York, Sheed and Ward.
- Doktor Luther Márton Kis Kátéja a gyülekezeti lelkészek és igehirdetők számára*. (1929) Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
http://leporollak.hu/egyhtori/luther/irasok/LUT_KISK.HTM
- Durkheim, Emile (2003) A vallási élet alapformái. In: Simon, Róbert (2003szerk.) *A vallástörténet klasszikusai. Szöveggyűjtemény portrészívekkel*. Budapest, Osiris. 344–364.
- Evangélikus Konfirmációi Káté*. Nyugati (Dunántúl) Evangélikus Egyházkerület.
<http://nyugat.lutheran.hu/konfirmacioi-kate>
- Foucault, Michel (1990) *Felügyelet és büntetés. A börtön születése*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Foucault, Michel (1999) *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Budapest, Atlantisz.
- Gaudium et Spes*. A II. Vatikáni Zsinat Gaudium et Spes kezdetű lekipásztori konstitúciója az Egyházzól a mai világba. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=16>
- Glaserapp, Helmuth von (1981) *Az öt világvallás*. Budapest, Gondolat.
- Hegel, Georg W. F. (1837) *Philosophie der Geschichte*. (sz.) Marheineke, Philipp Konrad – Hotho, Heinrich Gustav. Berlin, Duncker und Humblot.
- Heidelbergi Káté, a Református Keresztény Egyház Hitvallása*. Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.oszk.hu/00100/00168/00168.htm>
- Huntington, Samuel P. (2015) *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Iványi Márton (2017) Orientalizmus vagy mágikus kultúra? (A másítás narratív mintázatai Szerb Antal műveiben). *Tiszatáj*. 70 (4) 44–64.
- Lisicki, Pawel (2017) *Dzsiháid*. Göd, Rézbong Kiadó.
- Lorderbaum, Yair (2001) Imago Dei in Judaism: early rabbinic literature, philosophy, and Kabbalah. In: Koslowski, Peter (2001ed.) *The Concept of God, the Origin of the World, and the Image of the Human in the World Religions*. Springer Science+Business Media Dordrecht. 57–74.
- Lumen Gentium*. A II. Vatikáni Zsinat Lumen Gentium kezdetű dogmatikus konstitúciója az Egyházzól. <http://www.katolikus.hu/zsinat/lg.html>
- Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/>
- Massad, Joseph (2015) *Islam in Liberalism*. Chicago, University of Chicago Press.
- Michot, Yahya (2005) The Image of God in Humanity from a Muslim Perspective. In: Norman Solomon – Richard Harries – Tim Winte (eds.) *Abraham's Children: Jews, Christians and Muslims in conversation*. New York, T&T Clark. 163–174.
- Mignolo, Walter (2011) *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options*. Durham, NC, and London, Duke University Press.
- Milosz, Czeslaw (2011) *A rabul ejtett értelem*. Budapest, Európa.
- Muravchik, Joshua (2014) *Földre szállt Mennysorság. A szocializmus története*. Budapest, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány.
- Németh László (1935) Adalékok egy „Ujnemes”-szekta történetéhez. *Tanú. Németh László kritikai folyóirata, 1935. III–IV*.

- Quijano, Anibal (2007) Coloniality and Modernity/Rationality. *Cultural Studies*, 21: 2–3. 168–178. <https://doi.org/10.1080/09502380601164353>
- Ricoeur, Paul – Lacocque, André (2003/1998) *Bibliai gondolkodás*. Budapest, Európa.
- Rostoványi Zsolt (2004) *Az iszlám világ és a Nyugat. Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága*. Budapest, Corvina Kiadó Kft.
- Said, Edward (1978) *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*. New York, Pantheon Books. Magyarul: Said, Edward (2000) *Orientalizmus*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Simon Róbert (2003szerk.) *A vallástörténet klasszikusai*. Szöveggyűjtemény portrévázlatokkal. Budapest, Osiris.
- Szent Nikolaj (Velimirovics) püspök: *A szentek hite – a Keleti Ortodox Egyház katekizmusa*. Magyar Ortodox Egyházmegye.
<http://hungary.orthodoxia.org/konyvtar/teologia/szent-nikolaj-velimirovics-puspok-a-szentek-hite-a-keleti-ortodox-egyhaz-katekizmusa/>
- Taylor, Christopher (1999) *In the Vicinity of the Righteous*. Leiden, Brill.
- Weber, Max (1982) *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.
- Younas, Salman (2009) What Does The Narration “Allah created Adam In His/his Image” Mean? Seekershub. A Global Islamic Seminary.
<http://seekershub.org/ans-blog/2009/08/16/what-does-the-narration-allah-created-adam-in-hishis-image-mean/>

CONCERTO ZONGORÁRA ÉS CIVILIZÁCIÓRA

Nagy Dániel

nagydaniel.pecs87@gmail.com

Kapitány Gábor: *Mozart: d-moll zongoraverseny.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2017.

A kanadai zenetudós, Jean-Jacques Nattiez szerint Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* című monumentális regényciklusának végén a Narrátor arra a felismerésre jut, hogy a zene szolgálhat az irodalmat megváltó „utópisztikus modellként”. Noha Nattiez Proust értelmezése kapcsán alighanem joggal vethető fel, hogy a közmondásos szentekhez hasonlóan a kanadai kutatónak is maga – vagyis saját szűkebb szakterülete – felé hajlik a keze, a különböző európai irodalmi tradíciók akárcsak felületes ismeretében is nehezen vitatható, hogy az irodalmi elbeszélés zenei formához hasonlatos strukturálásának eszményképe évszázadok óta jelen van a nyugati irodalomban. Diderot *Rameau unokaöccse* című szatírjától (1762–73) Huxley *Pont és ellenpontján* (1928) át Anthony Burgess négytétéles *Napoleon Symphony*-áig (1974), és azóta is rengetegen próbálkoztak a verbális történetmesélés kvázi zenei formába öntésével. Magyar nyelven a legutóbbi ilyen kísérlet Kapitány Gábor nevéhez fűződik.

A szerző regényíróként valószínűleg kevesek számára ismert, jómagam is csupán a tavaly megjelent kötete révén találkoztam vele ebben a minőségben, noha feleségével, Ágnessel közös, igen nagyszámú publikációban testet öltő tudományos munkásságát már régebb óta ismertem, sőt néhány éve egy általuk tartott egyetemi kurzuson is volt alkalmam hallgatóként részt venni. Kapitány Gábor tehát Széchenyi-díjas szociológusként és kulturális antropológusként, a modern társadalomban élő mítoszok és az azokat megtestesítő szimbólumok elismert kutatójaként vágott bele abba a cseppet sem kis feladatba, hogy regényben tükrözzön vissza egy konkrét zeneművet, Mozart K. 466-os d-moll zongoraversenyét.

Noha valóban nem ritka, hogy elbeszélők zenei struktúrák irodalmi rekonstruálásával kísérleteznek, korántsem tekinthető azonban tipikusnak, hogy a szerző teljes egészében egy ténylegesen létező darab (sőt egy konkrét interpretáció, jelen esetben Szvjatoszlav Richteré) parafrázisának megalkotását tűzi ki célul. Kapitány kötete azonban éppen erre vállalkozik. A műfaj kétségkívül szokatlan ugyan, ám ha például Lisztnek a Byron, Hugo, Shakespeare, Goethe vagy épp Raffaello és Michelangelo egyes művei által inspirált kompozícióit érvényes műalkotásnak tekintjük, akkor Kapitány regényének alapkonceptiója ellen sem nagyon lehet elvi kifogásunk.

A versenymű három tételének megfelelően a regény három fejezetből áll, ezek azonban nem utalnak közvetlenül Mozart művére, hanem a nagy francia forradalom ismert hármas jelszava (Szabadság, Egyenlőség, Testvériség) után kapták címüket, méghozzá a szokásostól

eltérő *Liberté*, *Fraternité*, *Égalité* sorrendben. Természetesen a szerző ezzel egyáltalán nem állítja, hogy Mozart darabja az 1789-es franciaországi eseményekre utaló kvázi „programzene” volna, hiszen az első fejezet bevezető megjegyzéséből is kiderül, hogy a zenemű 1785 februárjában keletkezett, kis híján négy és fél évvel a Bastille nevezetes ostroma előtt. A bécsi klasszika moll hangnemű darabjaiban gyakorta ott bujkáló, zenetörténészek által *Sturm und Drang*-nak nevezett preromantikus hangvétel jelenléte a szóban forgó versenyműben (különösen az első, s kisebb mértékben a harmadik tételben) azonban véleményem szerint indokoltá teszi a forradalmi asszociációt. Ráadásul még zenész, vagy zenetörténész szemmel olvasva sem szabad megfeledkeznünk róla, hogy Kapitány regénye nem elemzés, vagy műértelmezés, hanem irodalmi alkotás, egy csaknem két évszázaddal a komponista után született író szövege, mely egy minden ízében 21. századi szerzői én gondolatait és a zene által keltett benyomásait közli olvasójával. Sosem tudjuk meg, vajon Mozart 1785-ben érezhette-e a fennálló európai rend végének kezdetét jelentő Nagy Forradalom előszelét, ám a regény élvezete és értelmezése szempontjából ez egyáltalán nem is releváns. Mi, mai olvasók tudjuk, mik történtek a d-moll koncert komponálása után négy évvel (meg persze az azóta eltelt több mint kétszáz esztendő során), a szöveg pedig alaposan rá is játszik erre a tudásra.

Az első, *Liberté* címet viselő fejezet cselekménye feltételezhetően az 1780-as években játszódik Bécsben és annak környékén. Mozart versenyművéhez hasonlóan a regényben is a „nyitótétel” a legnagyobb terjedelmű, és mind a cselekmény idejében, mind tematikájában itt vagyunk legközelebb a forradalomhoz. A fejezet cselekményvezetése az én szememben kevésbé a mozarti textúrát, sokkal inkább valamilyen bonyolult polifon zenei szövetet idéz, az egymástól kauzalitás szempontjából független cselekményszálak rendkívül komplex módon fonódnak össze. Az események rövid, általában legfeljebb féloldalmi terjedelmű bekezdésekben elbeszélve követik egymást, valamennyi új szakasz kezdetén egy újabb „szólam” kerül előtérbe. Miben emlékeztet tehát ez a próza Mozart szonátaformában íródott tételére? Érzésem szerint leginkább a kiélezett kontrasztok, a radikálisan különböző gondolatok határozott szembeállítására rokonítja leginkább Kapitány regényfejezetének narratív technikáját Mozart versenyművének egyszerre kifinomult és szenvedélyes hangvételű nyitótételével. Egy klasszikus versenymű esetében a legnyilvánvalóbb opozíció természetesen a szólóhangszer és a zenekar szembeállítása, valamint azt se feledjük, hogy a zenei forma szintjén is éppen a szonátaforma épül leginkább a különböző témák, illetve hangnemek drámai és strukturális kontrasztjára. Mozart nyitótételében a rá jellemző eleganciával aknázza ki e szembeállításokban rejlő zenei lehetőségeket, Kapitány szövege pedig a fogalmak, a témák, az irodalmi jelentést megalapozó szemantikai kategóriák között feszülő ellentétek „felszínre hozása” révén kívánja elérni ugyanezt a hatást. Ennek legnyilvánvalóbb cselekményesítése az idők kezdete óta harcban álló Angyal és Démon vetélkedésének ismételt felbukkanása, de hasonlóan különös hangsúlyt kap a szövegben az egymással szembeszegülő akaratok motívuma is, az említett természetfeletti lényeken túl az ugyanazért a lányért epekedő két férfi (László és Amadé), vagy a balettszínpad női és férfi szólótáncosainak képében. A szöveg további alapvető jelentésbeli opozíciókat is rendkívül erőteljesen tematizál, például a szabadság és elnyomás, élet és halál, halhatatlanság és halandóság, civilizáció és természet, vagy éppen az öregség és fiatalság ellentéte konkrétan felvetődik a szereplők gondolataiban vagy a narrátor kommentárjaiban. Rieux doktor elmélkedése pedig egy adott ponton, az *egyenlőtlenség* problémaként való azonosításával egy későbbi „tétel” témáját is előrevetíti.

A regény második fejezete, Mozart gyönyörű B-dúr „románcának” megfelelőjeként a *Fraternité* (Testvériség) címet viseli. Ezen a ponton tér el a szerző a három fogalom megszokott sorrendjétől, valószínűleg azért, mert az *Égalité* téma kevésbé illett volna a zongoraverseny lírai középső tételéhez. A cselekmény történelmi időbeliségét tekintve az első fejezethez képest visszafelé haladunk, maga az elbeszélő hang adja tudunkra, hogy ezúttal 1690 körül járunk, tehát a Magyarország és a Balkán törököktől való visszafoglalását célzó háború

idején, valahol a vidéki Ausztriában. Az elbeszélő forma az első fejezethez hasonlóan itt is váltakozva előtérbe kerülő független cselekményszálakra épül, azonban ezúttal valamelyest kevesebb van, a váltások kevésbé élesek, és az egyes elbeszélte eseménysorozatokon belüli konfliktusok sincsenek olyannyira kiélezve, mint a korábbiakban. A fejezet hangulata a *Liberté* fejezet zaklatott, időnként tumultuózus hatást keltő narrációjához képest határozottan nyugodtabb, nagyon erősen nosztalgikus hatást kelt, kétségkívül hasonlóan Mozart darabjához, ahol a drámai Allegrót lírai lassú tétel követi. Még azt is megkockáztatnám, hogy noha az elbeszélte események között egyértelműen tragikusak is vannak, helyenként mégis valamiféle idilli derű hatja át ezt a fejezetet, de persze lehet, hogy ezt csak a Mozart-élmény mondatja velem. A fejezet felsorakoztatja a forradalmak előtti európai társadalmak valamennyi fontosabb rétegét (nemesek, fő- és alsópapság, parasztok, polgárok), valamint a térképfestő, és különösen a padlásszobájukban egy földgömb segítségével képzeletben utazgató apa és kislánya alakjain keresztül a hősei által ismert egész világot bemutatja. A *testvériség* témája közvetlenül leginkább az előkelő származású háromgyermekes anya, Célimène figurája révén jelenik meg, aki magában elmélkedik a kérdésről, és – ugyan leheletnyi arisztokratikus paternalizmussal vegyítve – gyermekeit is az emberek testvériségének eszméjére oktatja, sőt a püspök is arra inti beszélgetőtársát, a papot, hogy „legyen türelemmel testvérei iránt.” A testvériség kérdése azonban nem csak ebben az inkluzív értelemben jelenik meg a fejezet során, amikor ismeretlenek meggyilkolják a süketnéma parasztlányt, Marthát, a falusiak egyből a törökökre gyanakszanak, és éjszaka egymáshoz ösztönösen közelebb húzódva minden korábbinál jobban érzik, mi az, hogy „testvér”. Célimène azonban végül arra a következtetésre jut, hogy „minden gyűlöletnél erősebb a szeretet”, némileg utópisztikus aurába vonva ezáltal a regény „lassú tételét”.

A harmadik fejezet (*Égalité*), Mozart d-mollban induló, de D-dúrban befejeződő mozgalmas rondójának pendant-ja, az európai civilizáció egy még korábbi korszakának díszletei között játszódik, a reneszánsz Itália egyik városába (Firenzébe?) röpíti vissza az olvasót. Az ezúttal egyetlen szálon futó cselekmény főhőse egy muzsikusként, az idős orgonista, Orlando di Lasso (vagy Lassalo) mester, aki azonban a narrátor szíves tájékoztatása szerint nem tévesztendő össze a hasonló nevű, 16. században élt németalföldi születésű komponistával. Mivel a történet idején 78 esztendőes Orlando mester a szöveg szerint 18 évvel idősebb kollégájánál, Guillaume Dufaynál, a régizenében járatos olvasók kiszámíthatják, hogy valamikor 1455 és 1460 között járhatunk, legalábbis az általunk ismert történelmi múltban, melyről persze nem tudjuk meg pontosan, hogyan viszonyul a regény fiktív világához. Az első fejezet élesen egymásnak feszülő oppozíciói itt mintha feloldódnának, az összhangzás törvényein elmélkedő Orlando mester arra a következtetésre jut, hogy Isten világában nincs jó és rossz, szép és rút, csak *rend* van – az ő feladata pedig éppen az, hogy ezt a rendet szolgálja a zenéjével. Az első „tételben” felbukkanó Angyal és Démon ezúttal szintén összevonva, egyetlen komplex figura, Puck alakjában jelenik/jelennek meg. A zene valójában éppen itt az utolsó fejezetben tematizálódik közvetlen módon, az *egyenlőség* princípiumaként metafizikai és társadalmi síkon egyaránt. Orlando mester Szent Cecília makulátlan, isteni szépségét dicsőítő muzsikájában a különböző hangok és szólamok egytől egyig a nagyobb egész egyenlő részei, ráadásul az orgonista művei makacs ellenállást tanúsítanak a városi előkelők által áhított arisztokratikus, reprezentatív funkcióval szemben. Orlando eszméje az, hogy a zene legyen mindenkié, s dallamait ennek megfelelően az utcán is dúdolják a nép „egyszerű” fiai, a hatalmasok nem kis bosszúságára. A muzsikusként az emberek végső soron két szempontból egyenlők, a halálban és Szent Cecília tekintete előtt. Az elbeszélés és a zene kapcsolatát illetően a mozarti rondóformát véleményem szerint Kapitánynál a cselekmény terei képezik le. Orlando mesterrel a fejezet kezdetén kis tetőtéri lakásában ismerkedünk meg, melynek ablakából az idős orgonista éppen rálát a főtérre, a fejezet során azonban hősünk több ízben is elhagyja hitelezői jóvoltából igencsak szegényes berendezésűvé váló hajlékát, hogy gondolataiba merülve a város

különböző közterületein kószáljon. A lakás és a külvilág narratív terei közötti váltások elrendezése engem személy szerint legalábbis kifejezetten emlékeztet egy klasszikus, témából és epizódokból álló rondóformára.

Zárásként kézenfekvőnek tűnne összegezve értékelni, vajon Kapitány Gábor szövege mennyiben képes adekvát módon reprezentálni Mozart zongoraversenyét, mennyire sikeresen kódolja át a zene megfoghatatlan „tartalmát” az elbeszélés médiumába. Jelen esetben azonban úgy érzem, leghelyesebb volna a viccbeli rabbihoz hasonlóan kérdésre kérdéssel felelni: szükséges-e vajon egy másik műalkotás jóváhagyása ahhoz, hogy bármely műalkotást önmagában érvényesnek, hitelesnek ismerjünk el? A valódi kérdés tehát azt hiszem nem az, hogy mennyiben felel meg a szöveg Mozartnak, hanem hogy mennyiben felel meg a mai (és talán jövőbeli) olvasónak, aki adott esetben e sorok írójához hasonlóan szereti Mozartot. Amennyiben Kapitány regényének más zenekedvelő olvasói szintén izgalmas kalandként élik meg akár Richter interpretációjának meghallgatása után, akár anélkül a zenei formára nyitott szemmel (füllel?) olvasni a szöveget, s olvasás után esetleg örömmel hallgatják meg újra, talán egy egészen kicsit más füllel Mozart remekművét, akkor azt hiszem, egyetértenek velem abban, hogy volt az irodalomban egy éppen erre a szövegre váró „főls hely”.

ÚTIKÖNYV A MÉDIATUDATOSSÁGHOZ

Tóth Loretta

loretta.toth@gmail.com

Antal Zsolt – Gaszó Tibor – Kubinyi Tamás – Pelle Veronika (szerk.) *Médiabefolyásolás – Az új kislexion. Századvég Kiadó, Budapest, 2015.*

A média befolyásolási szerepe nem áll meg a reklámok világánál. Napjainkban ezerszámra zúdulnak a médiafogyasztóra az eltérő – pártállástól függő – értelmi struktúrába beágyazott cikkek, tudósítások és hírösszefoglalók, amelyek mind a saját logikájuknak megfelelő jelentéstartalommal foglalják keretbe (kódolják, vö. Hall 1980) az eseményeket. A média és a közönség viszonyára vonatkozó kérdéssel éppen ezért már nem úgy hangzik, hogy a tömegkommunikációs eszközök befolyásolják-e a fogyasztókat, hanem hogy a médiatartalmak hogyan és milyen hatással képesek befolyásolni az emberek gondolkodását és viselkedését. A hírszerkesztők és egyéb tartalomelőállítók, a PR-szakemberek és spin doctorok ugyanis kedvük és persze érdekük szerint szelektálják és hozzák létre a tartalmakat, a média tehát már a működéséből adódóan sem lehet képes arra, hogy üzeneteit objektíven – politikai, gazdasági preferenciák figyelembe vétele nélkül – közvetítse (lásd bővebben Bajomi-Lázár 2006). A média közösségre és egyénre gyakorolt hatásait azonban nem elsősorban a befolyásolás maga, hanem a mögötte álló szándék és az annak megfelelően formált tartalom eredményezi – a többnyire rejtve maradó intenció felismeréséhez pedig jártasságra van szükség. Ebben, illetve a befolyásolás és a manipuláció közötti különbség felismerésében igyekszik segítséget nyújtani a *Médiabefolyásolás – Az új kislexikon* című, a Századvég Kiadó gondozásában megjelent négyeszerzős kötet.

A szerzők, Antal Zsolt, Gaszó Tibor, Kubinyi Tamás és Pelle Veronika maguk is elismerik: az újonnan megjelent lexikon nem egyszerűen a tíz évvel ezelőtti kötet¹ ismételt kiadása, sokkal inkább a fogalomtár kiegészítése a kornak megfelelő új ismeretekkel, módszerekkel, hatásokkal és technikákkal. Erre szükség is van, hiszen az elmúlt egy évtized alatt a globális változásokkal párhuzamosan gyökeres átalakulások következtek be mind a médiatechnológiában, mind pedig a kommunikáció színtereiben. Az újmédia megjelenésével ugyanis a tartalomkészítés és -közlés olyan új módozatai terjedtek el, amelyek alapjaiban forgatták fel a média feletti uralom és ellenőrzés hagyományos formáit (vö. Aczél 2014). A mainstream kereskedelmi és közszolgálati média mellett „harmadik lábként” jelentek meg az úgynevezett felhasználók által generált tartalmak, amelyekkel bár színesedett a médiavilág, előállítói között sokakból hiányzik a médiatudatosság, a médiafelelősség és a szükséges felkészültség (vö.

¹ Az első kiadás 2015-ben jelent meg *Médiabefolyásolási technikák kislexikona* címmel (Antal Zsolt – Gaszó Tibor – Kubinyi Tamás).

Aczél–Andok–Bokor 2015). Az információs társadalomban ugyanis a közlő és a befogadó közötti jól bejáratott szerephatárok eltűnnek, a médiaszövegek már nem a nyilvánosság eszközei és szimbolikus objektumai, hanem önmagukban nyilvánosságok. A 240 oldalas, 800 fogalmat tisztázó kötet éppen ezért az újmédiáról szóló és az ahhoz kapcsolódó kurrens diskurzus azon újszerű kifejezéseivel is megismerteti a laikus olvasót, amelyek elősegítik a médiatartalmakhoz való reflexív viszonyulást. A jelen sorok szerzője nem véletlenül emeli ki, hogy a kislexikon elsősorban a laikus olvasóközönséget vagy a témával még csak ismerkedő egyetemi hallgatókat célozza: a meghatározások viszonylag rövidek és közérthetőek, ez azonban nem vesz el az értékükből, hiszen éppen ez a forma teszi jól áttekinthetővé és a definíciók között átjárhatóvá a kötetet. A kislexikon nyíltan vállalt célja is pontosan ezt tükrözi. Ahogy a szerzők fogalmaznak az előszóban: szándékunk a „bámészkodó, szórakozó médiafogyasztóból” tudatos és jártas felhasználót nevelni és tájékozódásra ösztönözni a bemutatott – a hétköznapi médiafogyasztás során gyakran felmerülő – jelenségek, összefüggések és hatások ismertetésével. Ugyanakkor Antal, Gázsó, Kubínyi és Pelle azt is hangsúlyozza, hogy nem szándékuk negatív színben feltüntetni a mediabefolyásolást, sokkal inkább amellet érvelnek, hogy „azt jóra és rosszra is lehet használni”.

A szócikkek között egyébként található olyan, amely a média világában kevésbé jártas olvasók számára sem hordoz újdonságot (mint például a poszt vagy a hashtag), de olyan meghatározások is a kötetbe kerültek, amelyek előfeltételeznek bizonyos elméleti tudást és háttérismeretet (mint például a kapcsolati dialektika). Ezen felül a kötet számos olyan definíciót is rejt, amely egyelőre a magyar professzionális diskurzusban sem honosodott meg (például, hogy mit jelent a stand up egy televíziós riportban). További változás a 2005-ös kiadáshoz képest, hogy míg abban többnyire a világban elterjedt latin, angol vagy egyéb nyelvű terminus szerepel, addig az új kislexikon a legtöbb esetben igyekszik magyarosítani a kifejezéseket: ez némileg megnehezíti az ábécé sorrendbe rendezett fogalmak felkeresését, hiszen – például – a szakavatott olvasónak kevésbé egyértelmű, hogy a „spin doctor” definíciót a „médiamágus” szócikk alatt keresse. Az ízléses grafikai elemekkel és esztétikailag letisztult tördelési megoldásokkal operáló lexikon ugyanakkor jól áttekinthető struktúrával rendelkezik, a médiatudománnyal kapcsolatos diszciplínák elméleti eredményeit és gyakorlati példáit, szakkifejezéseit egyaránt felvillantva. Külön kiemelendő a vizuális kommunikációval kapcsolatos szócikkek magasan reprezentált aránya, a legtöbb esetben pedig a definícióhoz tartozó fotók is segítik a fogalom megértését.

Köztudott, hogy a médiaszövegek megfelelő interpretálásához és a média működésének sokszínű megértéséhez a befogadónak rendelkeznie kell egyfajta *műveltséggel*, bizonyos társadalmi és kulturális kódok ismeretével, hogy képes legyen a rázúduló információáradat kritikus fogyasztására és reflexív felhasználására. Az új kislexikon teljesíti is azon célját, hogy felvértezze médiaműveltséggel (media literacy, l. bővebben Aczél 2015) az olvasót, mégis megjegyzendő, hogy éppen a médiaműveltség fogalma maradt ki az egyébként sokszínű és alapos felsorolásból, hiszen annak definiálásával a szerzők magát a könyv célját határozták volna meg.

A teljesség igényét természetesen nem lehet elvárni egy olyan kötettől, amely egy a médiához hasonló interdiszciplináris tudományterület kulcsfogalmainak összegzésére vállalkozik, a változatos területeket felvonultató szócikkek mindazonáltal a négy szerző sokrétűségéről és eltérő paradigmaháttéréről árulkodnak. A kötetet szerkesztő Antal Zsolt a közszolgálati tájékoztatási rendszerek (lásd. Antal 2011) és a public relation területén egyaránt több évtizedes szakmai tapasztalattal és elméleti ismerettel rendelkezik, Gázsó Tibor pedig a közéleti és a politikai kommunikáció területén bizonyította témában való jártasságát. Az egykori Duna Televízió szerkesztő-műsorvezetőjeként ismertté vált Kubínyi Tamás a hírgyártásban és a média működésében szerzett tapasztalatai szintén visszaköszönnek a kötet soraiban, míg Pelle Veronika az újmédia megjelenésével előtérbe kerülő vívmányok mélyreható ismeretét közvetítette az olvasók felé.

Az új kislexikon tehát nem hiányozhat senkinek a polcáról, aki tudatosan szeretné használni a médiát és szeretné megérteni a kommunikáció és a társadalomban bekövetkező változások közötti interdependens kapcsolatot. Ennek napjainkban különösen nagy jelentősége van, hiszen egyre gyakrabban éri támadás a médiát a befolyásolási képességei, illetve vélt vagy valós törekvései miatt, sőt, a médiatermékek és a média aktorai minden korábbinál intenzívebben fogalmazznak meg egymással szembeni kritikát, amelyek értelmezéséhez elengedhetetlen az elemzői – távolságot tartó – attitűd elsajátítása.

IRODALOM

- Antal Zsolt – Gázsó Tibor – Kubinyi Tamás (2005) *Médiabefolyásolási technikák kislexikona*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Aczél Petra (2014) *Az új. Média, kultúra, Műveltség*. In: Lányi András – László Miklós (szerk.) *Se vele, se nélküle? Tanulmányok a médiáról*. Budapest, Wolters Kluwer Kiadó, 28–29.
- Aczél Petra – Andok Mónika – Bokor Tamás (2015) *Műveljük a médiát!* Aczél Petra (szerk.) Budapest, Wolters Kluwer Kiadó.
- Antal Zsolt (2011) *Közszolgálati média Európában – Az állami részvétel koncepciói a tájékoztatásban*. Szeged, Gerhardus Kiadó.
- Bajomi-Lázár Péter (2006) Manipulál-e a média? *Médiakutató*, 7/2: 77–95.
- Hall, Stuart (1980) Encoding/decoding. In: Hall, Stuart – Hobson, Doothy – Lowe, Andrew – Willis, Paul (eds.) *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972–79*. London, Hutchinson, 128–138.

DONALD TRUMP ÉS A TWITTER

Tóth Tamás

toti088@gmail.com

Peter Osborne – Tom Roberts: *How Trump Thinks – His Tweets and the Birth of a New Political Language*. Head of Zeus, London, 2017.

A 2016-os esztendő egyik legmeglepőbb és legtöbbet vitatott eseményének Donald Trump győzelme számított az Egyesült Államok elnökségéért folyó küzdelemben. A republikánus vetélytársaival, majd később a Hillary Clintonnal folytatott kampányküzdelmek során Trump naponta üzent a nagyvilágnak az egyik legnépszerűbb közösségi oldalon, a Twitteren keresztül.

Peter Osborne és Tom Roberts¹ arra vállalkozott a „How Trump Thinks – His Tweets and the Birth of a New Political Language” című kötetben, hogy megértik a világ egyik legbefolyásosabb emberének kommunikációs stratégiáját az általa létrehozott Twitter-bejegyzéseken keresztül. A szerzők által választott téma azért időszerű, mert Donald Trump szélsőséges retorikája egyszerre forgatta fel a politikát, a médiát és a közbeszédet. Az Egyesült Államok regnáló elnökének tweetjei nem kizárólag az őt követő 45 millió felhasználóhoz jutnak el, hiszen a sajtó – többek között a BBC, a CNN és az MSNBC – is rendszeresen idéz a friss bejegyzésekből, aminek köszönhetően még nagyobb tömegek értesülnek Trump üzeneteiről.

A kötet „Introduction” című szakasza egyfajta elméleti keret, mely történelmi aspektusból vizsgálja a Trumphoz hasonló, populista kommunikációt alkalmazó politikusok megnyilvánulásait. A szerzők rávilágítanak arra, hogy Trump több – legyen az valós vagy fiktív – populista államférfitől vett át különböző frázisokat, annak érdekében, hogy a lehető legszélesebb rétegeket érje el üzeneteivel. A Richard Nixontól származtatott „silent majority” kifejezés többször megjelent Trump tweetjeiben, amivel arra utalt, hogy a politikusok által egykoron megvezetett néma tömegek végre a szavazás erejével kerekedhetnek felül a képmutató honatyákon. Érdekesség, de mindenképpen említésre méltó, hogy Trump egy kitalált karakter, a Sinclair Lewis által írt *It Can't Happen Here* című regény populista főszereplője, Buzz Whip szenátor „Forgotten Men” kifejezését is több ízben alkalmazta, ráadásul nem is akármilyen pillanatokban; egyszer a választási győzelem utáni hajnalon, majd pedig a beiktatását követően szólította meg a fenti szófordulattal a feledésbe merült tömegeket.

¹ Peter Osborne korábban a *Spectator* magazin politikai rovatának szerkesztőjeként, majd a *Daily Telegraph* tudósítójaként tevékenykedett, napjainkban pedig a Daily Mail újságírója. Osborne eddigi munkássága során – a teljesség igénye nélkül – az alábbi köteteken dolgozott íróként, illetve társszerzőként: *The Rise of Political Lying*, *The Triumph of the Political Class*, *Wounded Tiger* és *A Dangerous Delusion*. Tom Roberts eddigi munkássága – a nyilvános források alapján – ismeretlen.

Osborne és Roberts a kötet bevezetésében kiemelik, hogy először Franklin D. Roosevelt, majd őt követően Ronald Reagan helyezte nagy hangsúlyt arra, hogy hetente rádióan keresztül üzenjen a hallgatóságnak. Példájakat számos elnök – többek között Bill Clinton, George W. Bush és Barack Obama – is követte, és természetesen Trump sem maradhatott ki a sorból. A „Weekly Address” fórum ugyan hetente biztosít lehetőséget a közönségnek arra, hogy hallják az Egyesült Államok elnökét, ám Trump naponta ír és továbbít üzeneteket a világ felé. A kötet bevezető szakasza nem ad magyarázatot, és nem is keres választ arra, hogy miért alkalmaz szélsőséges kommunikációt az üzletemberből elnökjelöltté, majd az USA vezetőjévé váló Trump. Egy kötet bevezetőjétől ez nem is lehet reális elvárás, ám a későbbiekben az „elemzés”-sel foglalkozó fejezetekből is hiányzik a szerzők részéről a populista politikai kommunikáció elméleteihez fűződő vizsgálódás és értelmezés.

A szerzők a bevezető szakasz után következő tárgyalásban kronológiai sorrendben gyűjtötték össze az általuk legfontosabbnak ítélt tweeteket, évek szerint bontották szét azokat, majd némely bejegyzésekhez kommentárokat írtak, melyek az alábbi kérdésekre fókuszáltak: mi a kapcsolat a Trumphoz köthető twitteres bejegyzések és a világban zajló események között? Mi volt a kiváltó oka az egyes tweeteknek? Hogyan reagáltak a bejegyzésekre a közszereplők? Mit váltottak ki Trump üzenetei a vele szakmai kapcsolatban lévő személyekben? Minél közelebb kerülünk a kampányidőszakhoz (ebben az értelemben datáljuk a kiindulópontot 2015 nyarára, amikor Trump bejelentette, hogy harcba száll az elnökségért), annál több és hosszabb kommentárokat írnak a szerzők a tweetekről. Az alkotók minden egyes bejegyzés mellett percre pontosan feltüntették a megjelenési dátumokat, kihangsúlyozva ezzel Trump elsőre hektikusnak tűnő, de valójában nagyon is tudatos twitteres attitűdjét; mindegy, hogy hajnali négy vagy éppen délután hat óra volt, a kötetben görcső alá vett személy szinte bármelyik pillanatban hangot adott véleményének vagy döntéseinek. Trump furcsa, már-már kiszámíthatatlan magatartása a Twitteren nem kizárólag az Egyesült Államok elnökének személyétől, hanem a világban zajló eseményektől is függött. Trump rendkívül gyorsan reagált a történésekre – ami például jellemzően nem volt igaz egyik legfőbb politikai ellenlábására, Hillary Clintonra –, és szinte azonnal közvetítette (ahogy ezt szó szerint tette Mitt Romney és Barack Obama 2012-es elnöki vitájánál) és véleményezte az eseményeket.

Trump 2009-ben csatlakozott a Twitterhez – mindössze három évvel annak megalapítása után – egy marketinges szakember, Peter Costanzo tanácsára, aki felhívta az üzletember figyelmét arra, hogy a közösségi média segítségével könnyebben értékesítheti *Think like a Champion: An Informal Education in Business and Life* című könyvét. Trump elfogadta Costanzo javaslatát, és a Twitterhez csatlakozásától számított első két évben – a szerzők véleménye szerint – inkább marketingeszközként tekintett a közösségi oldalra, mint egy politikai szócsőre, mivel ebben az időszakban szinte naponta reklámozta saját termékeit és műsorait az egyes bejegyzésekben.

Az alkotók kiemelték, hogy 2011-ben komoly fordulatot vett Trump twitteres kommunikációja, aki a 2012-es amerikai elnökválasztás kampányidőszakában egyre sűrűbben méltatta a republikánus jelöltként kandidáló Mitt Romneyt, és ezzel paralel módon kritizálni kezdte a hivatalban lévő Barack Obamát. A szerzők megállapításai szerint a 2012-es esztendő végén újabb módosulás volt észlelhető Trump közösségi kommunikációjában, mivel Romney választási vereségét követően az üzletember eltávolodott a republikánus politikusoktól. Korábban Trump nyíltan támogatta a konzervatív jelölteket a liberális szemléletű politikusokkal szemben, ám Obama második győzelme után nemes egyszerűséggel dilettánsnak titulálta a teljes ellenzékét, akikkel szembeni alternatívaként önmagát jelölte meg. Ebben az időben kezdte Trump rendszeresen alkalmazni kiaknázó stílusát, amely által nagy társadalmi csoportokat (nők, muszlimok, demokrata szimpatizánsok stb.) vagy éppen konkrét személyeket (Hillary Clinton, Barack Obama, Ted Cruz, Arnold Schwarzenegger stb.) vett célkeresztbe sértő, kirekesztő és hazug üzeneteivel. A kötetben a 2012-es évtől kezdve – valószínűleg a Trump

közösségi retorikájának megváltozásának, illetve a jelenhez való közeledés hatására – egyre több hosszabb vagy rövidebb megjegyzést fűztek a szerzők Trump kommentjeihez, amelyekben az alkotók a twitteres bejegyzések *valóságtartalmát*, valamint a tweeteket kiváltó okokat igyekeztek feltárni. Az írók az eredeti cél(ok), azaz Trump gondolkodásának vagy kommunikációjának megértése helyett inkább arra fektették a hangsúlyt, hogy bemutassák az általuk kiválasztott tweetek és a valóság közti ellentmondásokat. A szerzők nem az elemzésre, az ok-okozati összefüggésekre koncentráltak, sokkal inkább görbe tükröt tartottak az Egyesült Államok 45. elnöke elé, szembesítve őt az általa megfogalmazott hazugságokkal vagy részigazságokkal. Osborne és Roberts közel sem objektív perspektívából figyelték meg az elemzett személyt, egyszer finom humorral, másszor pikírt stílusban írtak Trumpról.

A kötet a Trump-féle tweetek és a hozzájuk kapcsolódó események, valamint a bejegyzésekben lévő hazugságok bemutatása mellett abban is kiváló, ahogyan bemutatja az USA vezetőjét segítő szakmai stábot. Osborne és Roberts pontosan veszi sorra a Trump körül dolgozó személyek státuszát és beosztását; a szerzők által összegyűjtött információk által akár egy részletes ágrajz is készíthető lenne a tanácsadókról.

A *How Trump Thinks – His Tweets and the Birth of a New Political Language* című olvasmány szerzői napjaink egyik legérdekesebb témáját és elemzési lehetőségét jelölték ki, mégsem éltek a lehetőséggel, hogy megpróbálják teljesíteni e nemes feladatot. Az egyébként könnyen értelmezhető angolsággal megírt kötet alcíme is részben félrevezető – és erre mindenképpen érdemes felhívni az olvasó figyelmét –, hiszen a populista kommunikáció, ahogy a kötetben is elhangzik, nem új keletű jelenség, a politikai indíttatású twitteres bejegyzések pedig már a 2011-es esztendő² előtt is léteztek. Az újdonság a fent említett *eszközök együttes alkalmazásában rejlik*, mivel Trump és a mellette tevékenykedő tanácsadók a közösségi háló sajátos tulajdonságai és a kiaknázó, populista retorika összegyúrása által egy *hibrid eszközt* hoztak létre, amivel sikerre vitték a korábban esélytelennek tartott jelölt kampányát. A problémafelvetés tehát megtörtént a kötetben, már csak az elemzés és a konklúzió várat magára.

² Abban az időben, amikor a politika bekerült Trump fókuszpontjába és twitteres retorikájába.